

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_204966

UNIVERSAL
LIBRARY

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. **T 81.6**
596 c

Accession No. **T 3193**

Author **సుబ్రహ్మణ్య కవి, అల్లమరాజు**

Title **మారు ద్వారా చమత్కార సౌర్య**

This book should be returned on or before the date
last marked below.

శ్రీ

పద్మాభాస్మి

చాటుధారాచమత్కృతసారః

మరాజు పుష్పహృన్మనోనాసంకలితః

రాజమహేంద్రవర్ణి

శ్రీ సుజనరంజనముద్రాక్షరశాలాయా

ముద్రితమ్.

౧- 3౧

మూల్యం రు ౦-౮-౦.

ఓం.

శ్లో. శ్రీరామం సావహరారం శాస్త్రయోనిం జగద్గురుమ్
శ్రీపున్నపుంసకాశీతం ప్రమాదాత్తాన మాశ్రయే.
చాటుధారాచమత్కారసారవీణికా.

అయం చాటుధారాచమత్కారసార ఇతి గ్రంథః పణితే నత్ర
తత్రప్రస్తావాది సమయేషు పఠ్యమాణానాం చాటుధ్వారాశ్లోకానాం
సముచ్చయః-అస్యగ్రంథస్య సజ్జలయితా వ్యాఖ్యాతా చ వీణికాపుర
నాతిదూరస్థిత చేబ్రోలుగ్రామవాసీ, భద్రాపరిణయాది బహుగ్రంథ
కర్తా, మామగులు, వీణికాపురాది మహారాజచన్ద్రో రసకృష్ణహూకృ
తః అల్లమరాజు సుబ్రహ్మణ్యకవిః.

కవే రస గోత్ర సూత్ర కాలాదిః-అయం కవివర్యః క్రీస్తుశకే
ఏకత్రింశదుత్తరాష్టాదశశతతమః (1831) వర్షసమే ఏకృతిసంవత్సరే
సంజాతః- హరితనగోత్రః- ఆపస్తంబసూత్రః-నారాయణాచలమాహా
త్యక్తకర్తృః రజశాయి నామప్రసిద్ధస్య రజధామార్యస్య పుత్రః- అస్య
మాతా గంగాబా-ఎల్లనార్యః పితామహః-కించ- ఆస్థిభాషాయాం
వైనతేయవిజయ నరేంద్రభామావిలాస కవిచకోరచన్ద్రోదయాది గ్రంథ
కర్తా రామకృష్ణకవి రస్య వైమాత్రేయ స్సోదరః- ఆస్థిచంపూభార
తాస్థిచంపూ రామాయణాది గ్రంథకర్తా రజశాయికవిః అస్యత్యక్త
పుత్రః.

కవేః కృతయః-అనేన కవివర్యేణ- ఆస్థిభాషాయాం-భద్రా
పరిణయ శ్రీకృష్ణకళ్యాణ మణిధ్వజచరిత్ర శేషధర్మాదయః గ్రంథాః
విరచితాః- కించ- కృష్ణభూపతిలలామకతకాదయశ్చబహువోరచితాః.

అథ చ ఏష ప్రకృతగ్రంథః చాటుధారాచమత్కారసారః
పూర్వోక్తేన కవినా సజ్జలితానాం చాటుధారాశ్లోకానాం సము

చ్చయః ఏవ మేష కవిః కతిచి ద్దూధార్థాని పద్యాని సముచ్చిత్య
తేషాం గైర్వాణ్యాభాషయా వ్యాఖ్యానం చకార. వ్యాఖ్యా చ ప్రౌ
ఢతా ప్రతిపాదికా సుగమాచ.

ప్రేరకః—అన్యగ్రస్థస్య వ్యాఖ్యానయాశ్చ ప్రేరకః బ్రహ్మశ్రీ
మహారాజశ్రీ ద్వయపరిష్కృతమూర్తిః బహుమానితార్యః జయం
తిరామయార్యః-ప్రేరకవిషయే సుబ్రహ్మణ్యకవి రవతారికాయా మేవం
లిఖితిన్య.

శ్లో. య జ్జిహ్వశ్చలరంజనాట్యలలనాహౌ ణీలనద్రా(విఙ్గీ)మిళీ
గైర్వాణీఘనవైకృతి స్సభృతయోభాషాః.....

శ్లో. జయంతి రామార్యమణే ర్వచాంసి
జయంతి రామార్యలనన్వచాంసి
జయంతి రామార్యమణే ర్వశాంసి
జయంతి రామార్యరిసన్తహంసి.

శ్లో. తేనాఽనుజ్ఞాం ప్రాప్య శ్రుతిహితకరీంప్రేమసన్నాసపూర్వాం
అల్లంరాజాన్వయమణిరసౌ రంజితాయార్యపుత్రః
సుబ్రహ్మణ్య సుకపి రకరో చ్ఛాటుధారార్థసారం.

కించ. జయంత్యస్వయ శ్రీరామార్యసుత స్సరామయసుధీ ర్లక్ష్మ
చిరంజీవతు.

ఇతి శ్లేషయుక్త్యా ఆశీఃకృతా.

అథాస్మిన్మనీ తత్తత్కవిభి ర్విరచితా ఇత్యుక్తాః శ్లోకాః
కేచి త్కేషుచి ద్గ్రంథేషూపలభ్యంతే.

౧. విచిత్రరామాయణశ్లోక ఇతి ౫౦ పుష్టేలిఖితః “భవిత్రిర
మ్భారు త్రిదశవదనగ్లానిరీధునా” ఇతి శ్లోకః జయదేవకృతే ప్రసన్న
రాఘవనాటకే. ౨. పెద్దాపురవాసినా చల్లా కామశాస్త్రీణా రచిత
ఇతి రంగుపుటే “గుణగణగణనారమ్భే” ఇతి హితోపదేశే పద్మతన్త్రేచ

వర్తే. 3 ద్రాక్షా రామవాసిని గాంగేయుల భీమశాస్త్రిగా ప్రణీత
ఇతి రగిపుటేభితం “యాంచినైత్యయామి సతతం మయి సావిరక్తా” ఇతి
బాంబాయివగరే నిర్ణయనాగరే ముద్రితే భర్తృహరి సుభాషితే.
౪. చేబ్రోలువాసిని అల్లమరాజు కృష్ణశాస్త్రిగా వర్ణిత ఇతి ౬౩
పుటే ప్రణిహితం “అగ్నిమ రక్ష్యంతోహం గేహే మేనాస్తి నావ్య
యాభాన్యో” ఇతి శ్లోకం ముభాషితం తిర్త్తిభాణ్ణాగారేచ పశ్యామః”

ఏవం కేషుచిత్ శ్లోకేషు కర్తృత్వానిధాంతే స్థలసంభవతి-భవ
త్కుపిరచేయ యః కల్పిత్కృషుః సోమః “పురాణ మిత్యేవ
ససాధు నర్వం సచాపి గవ్యం సవ మిత్స్య క్ష్యం” ఇతి మహాకవికుల
తిలకః కాలిదాసోవ్యాః హర-వత్ససిన్ గ్రన్థే వత్సక ఏవశ్లోకః కావ్య
ప్రౌఢతాం ధత్తే. మహాకవి మహారాజపణ్డిత్ ప్రకాణ్ణ ప్రస్తావనమ
యేషు మనోవికాసకారితాం ప్రాప్నోనన్తి-ఏష మయం గ్రన్థః ప్రౌఢ
చారుతాత్మాః చమత్కారస్య చ నాం ఏష. తిస్తాణి భాషాసక్తానాం
ప్రౌఢభావలోలుపానాం చిత్రవిచిత్ర ప్రశోద్ధితాతి చమత్కార
పరవశచిత్తానా మయం గ్రన్థః అపశ్యం పఠసియః- తేన భావనిరతా
భాషాసక్తాశ్చ బహుః పవరేణ్యప్రౌఢ సుసమూహాపరిశోభిత మేతం
గ్రన్థం పఠిత్వా యుగవదేన అనేకమహాకవిశ్విర ప్రౌఢభావపరిజ్ఞాన
సంజాత మానస్త మనుభవన్తు.

శ్లో. తాతాజ్ఞయా యుతాటవి వాప్తాపిభు గ్రాతాసియ
గ్దాతాసురః పితామృత త్రాతా జగన్నతాపభుః
ఆతామద్యగ్వీతారిసాశేతాలయే పై తామహే
సాతా భువః సాతా ముదా పాతాపిదా సీతాపతిః.

వీరాపురే	}	ఏవంభాషాసేవకః
(80-1-31)		శ్రీపాద పాపయ్యశాస్త్రి
ప్రమాదభీష్మకాద్యాయం		శ్రీసూర్యరాయాంధ్రనిఘంటుపండితః

శ్రీః

సవ్యాఖ్యాన

చాటుధారాచమత్కారసారః

—:0:—

శ్లో. శ్రీరామస్యగుణా స్సనామకలనా ద్యస్తిన్ జయంతి శ్రితా
యజ్జహ్వంచలరంగనాట్యలలనా హాణీ లసద్రామిలీ
గైర్వాణీ ఘనవై కృతిప్రభృతయోభాషా జయంశ్యస్వయ
శ్రీరామార్యసుతే స్సరామయసుధీ ర్లక్ష్మ్య చిరం జీవతు. ౧

శ్లో. యస్యాజ్ఞా నరపాలఫాలఫలకాగ్రాంచన్మణీపట్టికా
తాదృ గ్యాపిలునామహూణనృపతే స్సమ్మానసంధానితామ్
డైప్తీం కాలక్రూరీం వహన్ భువి జయంత్యస్వయ్య పేరార్య న
తౌప్రతః కాశికగోత్రజో విజయతే శ్రీరామయార్యాగ్రణీః. ౨

శ్లో. జయంతి రామార్యమణే ర్వచాంసి
జయన్తి రామార్యలసద్వచాంసి
జయంతి రామార్యమణేర్యశాంసి
జయన్తి రామార్యరిస్తనహాంసి.

శ్లో. ఏతాదృగ్ని ర్గుణమణిగణై ర్భూషితేనైవ తేనాఽ
నుజ్ఞాం ప్రాప్య శ్రితహితకరీం ప్రేమనన్దానపూర్వామ్
అల్లంరాజాన్వయమణి రసా రంగశాయార్య పుత్ర
స్సుబ్రహ్మణ్య స్సుకవి రకరో చ్చాటుధారార్థసారమ్. ౪

అత్రాదౌ వ్యాఖ్యానకారకేన సుబ్రహ్మణ్యకవీశ్వరేణ విరచి
తానాం చతుఃశ్లోకానాం మధ్యే ఏకఏవ స్వేనవ్యాఖ్యానతే॥

జయంతి- జయంతి వంశసంభవస్య రామార్యమణేః రామ
 హృదయపణ్ణితశ్రేష్ఠస్య-వచాంసి వచన ని- రామస్యదాశరథేః “రామో
 ద్విర్నాభిభావత” ఇతి రామాయణే ఆర్యస్య బ్రహ్మస్వతేః ని-
 అర్హణ్యాయే చ గీష్మతౌ- ఇతి విశ్వః-అసంతిచ తాని వచాంసిచ మ
 నోజ్ఞవాక్యేని జయన్తి అణిక్రామన్తే. పునస్తస్య జయంతి రామయా
 ద్విశ్రేష్ఠస్య యశాంసి కీర్తయః రామస్య బలరామస్య అరిణాం చక్ర
 వాకానాం అరిః శత్రుః చంద్రః తస్యచ సతాం సక్షత్రాణాంచ-ని- సస్స
 త్యే విదుషి శ్రేష్ఠే సాధౌ భవతిచ త్రిషు-ఇహిరత్నమాలా. మహాంసి
 తేజాంసి జయన్తి అణిక్రామన్తే- అత్ర నహి యశోవర్ణసం యమకా
 లంకారః- అతిశయోక్తిశ్చ ద్వేనరేతే- ఉపేంద్ర వజ్రవృత్తమ్॥

—: అథ కాళిదాసకృత చాటుధారాః :—

శ్లో. కాళిదాసళిదాయోమాచన్ద్రస్తే రిపురజ్ఞకమ్

కజ్జరం పురితేన్ద్రంచ మాయోదాళిసదాళికా.

౧

పదచ్ఛేదః-కాళి-దాసళి-దాయో-మా-చన్ద్రమ్-తే - రిపురజ్ఞ
 కమ్- కజ్జరమ్-పురి-తా-ఇన్ద్రమ్-చ-మాయో-దాళి-సదాళి-కా.

వ్యా. దాసాన్ లాతి గృహ్ణాతీతి దాసలీ-లా ఆదాసే దాసేచ-
 లళయో రథేదః- పుత్రవ ద్దాసాన్ స్వీకరోతీతి భావః. హేదాసలి ఇతి
 సంబోధనమ్-దాయః అవిభక్తః ఉః శివః యస్యా స్సా హేదాయో
 ఇతి సంబుద్ధిః- అర్ధనారీశ్వరత్వా దపృథక్ సూత్రశివే త్యర్థః. మాయాచ
 సా ఉఃశ్చ దేవతాచ మాయో ఇతి సంబోధనం- మాయారూపిణి దే
 వతేత్యర్థః. ఉకారః పురుషే చన్ద్రే రాజపుత్రే గళే సురే-ఇతి రత్న
 మాలా. దాం ఊంతిం లాతి గృహ్ణాతీతి దాళి. హే ఊంతిమతీత్యర్థః.
 ని-దాస్త్రియాం ఊంతి దాసయోరితి. సత్యః లక్ష్మీసరస్వత్యాగయః
 ఆశ్రయః సఖ్యః యస్యా స్తస్యా స్సంబుద్ధిః- హేసదాలి. ఆళీసఖీవయస్యా
 చేత్యమరః. హేకాళి పురి పరిగ్రహవిషయే-ని- పూర్వరేపి నగరేపరి

గ్రహవిధాస్త్రియా మితి నానాథే. తేతవతా కదుణా... నానామూంతు
తాస్త్రియా మితిచ. చన్ద్రంశశిన ఇవేత్యధ్యాహరః కజ్ఞానిన... రాజీ
గృహ్ణాతీతి కజ్ఞరః-సూర్యః తంచ ఇన్ద్రంచ సురేన్ద్రం ప్రతిచ రపు...
కం అరిషడ్వర్గవర్ధం అజ్ఞానిన మిత్యర్థః. మా మాం ప్రతి కా కస్య
సుఖస్య ఆ గౌరవస్థానంవా భవత్వితి శేషః-ని-సుఖశీర్షజలేషుకం। ఆకా
రస్తు పదే భావే పరితాపే పితామహే- ఇతిచ నానాథే. హే శాశి లే
కృపా చంద్రాదికం ప్రతీన మాం ప్రతి సర్వసుఖాస్పదాబాహుళ్య భావః॥

తద్విరచిత ద్వితీయశ్లోక

శ్లో. వాశ్చారేఢ్వజధగృహోడగి...
గోరాడారుడునక... క న మ కి భా...
ఉడ్వీడు...
స్వస్థా... ముదేవో మృడః. ౨
... రతి- దీవ్యతీతి దేవః సకలలోకనాయకః సచ
మృ... వః యష్టాకం ముదే సంశోమాయ అరిం శీఘ్రం యథా
తథా స్తాద్భూయా దత్యాశీర్వాడః। స కీడ్వగివ ఇత్యుక్తే- వాశ్చా
రేఢ్వజధక్- వారిషూడ కేషు చరన్తీతి వాశ్చారాః తేషా మీట్ స
చ ధ్వజే యస్య సః వాశ్చారేఢ్వజః-రతీసతి- తం దహతీతిధక్- దృ
తోడ్వధపతిః ఉడూనాం సత్త్రాణా మధసతిః చన్ద్రః ధృతః ఉడ్వధ
పతి ర్యేస సః-కుం భూమిం ధరన్తీతి కుద్రాః పర్వతాః తేషా మీట్
హిమవాన్-కుద్రేశో జాయత ఇతి కుద్రేడ్వహి- హిమనన్న గాపత్య మితి
యావత్ - పార్వతీతి భావః. సా జా నూ యస్య సః కుద్రేడ్వజానిః- గణా
నాం ప్రమథగణానా మీట్-అస్య గణాధిరాజత్వం కుత్రోక్త మితిచేత్.
గణేభ్యో గణపతిభ్య శ్చ వో సమోసమః- ఇతిశ్రుతిః- గవాం రా
ట్ గోరాట్. త మారోహ తీతి గోరాడారుట్- మహాసంవీశ్వరవా
హన ఇత్యర్థః- ఉరిసా సరన్తీ త్మరస్సరాః ఉరిగా స్తేషామీట్ ఫణిన్ద్ర

ఉరుతరం గ్రవేయకం మహాకంఠాభరణం తేన భ్రాజతీతి ఉరుతరగ్ర
వేయకభ్రాట్- ని-గ్రవేయకం కంఠభూషే త్యమరః. ఉడ్వీట్ చన్ద్రః
తస్య రుగివ కాన్తిర్యస్య సః, ఉడ్వీడుక్- నరస్య బ్రహ్మణః కం శిరః-మా
రుతే వేధసి బ్రధ్నే ఘంసి కః కం శిరోం బునోః- ఇత్యభిధానాత్-
కంచ తదస్థిచ కాస్థి కపాలం యద్వా-నరా న్కాయతీతి నరకః-
తస్యాస్థి తద్ధరతీతి నరకాస్థిధృత్- తి స్రః దృశో యస్యసః తిద్భక్ సో
మసూర్యాగ్నిలోచన ఇత్యర్థః- ఇభానాం గజానా మీట్ ఇభేట్-
తస్యాద్దగ్రించ త దజంచ ఆర్ద్రాజనం అచ్చచ్ఛదః నిర్లలాంబరం యస్య
ఇభేడ్దార్ద్రాజనాచ్చచ్ఛదః. సద్యోదశితగజాసురచర్ద పరిధానాలంకృత
ఇత్యర్థః. అమ్బుమస్తశ్చ తేలమ్బుదాశ్చ అమ్బుమదమ్బుదాః తేషామాభిః
పక్షిః సజలజలదపక్షిః రుగివ గళకాన్తి ర్యస్య అమ్బుమదమ్బుదాభి
గళరుక్- ఏవం విధశ్శివః స్తా ద్భూయాదిత్యర్థః.

తద్విరచితత్వతీయశ్లోకః.

శ్లో. యోవ్యోమాడినగోహరీడుడుపగోయుగ్మః క్వగధ్రోపభి

రీమభ్యర్వసుకీరమారతర సోనాభ్యబ్రుడాసీనకః।

ద్యోషచ్చవ్వవనస్సు పత్సలిలజోవార్ధిస్వప్నోష్ఠార్ధదో

రాద్యోగద్యశివాడఘాడమృతదః పాయాత్సనః కన్దభాః. 3

వ్యా. యఇతి- యః విష్ణుః వ్యోమ్ని ఆకాశే అటస్తీతి వ్యో
మాట్- పక్షీ- తేషా మినః ప్రభుః గరుడః- తేన గచ్ఛతీతి వ్యోమా
డినకః- హరీణాం మరీచీనా మీట్ సూర్యః- హరిర్యమార్కాశ్వాగ్నిం
దువిష్ణ్వన్దాగ్నింశుశుకేషు నా-విశ్వః. ఉడూన్వాతీ త్యుడుపః చన్ద్రః- గా
వోః సేత్రయోః యుగ్మం సేత్రద్వయం యస్యసః హరీడుడుపగోయు
గ్మః-కుః భూమిః అగః పర్వతః తౌధరతీతి క్వగధ్రః- కూర్మపరాహంప
తారకథే అత్త సన్దేయే. అపగతా భీ ర్యస్యసః అపభీః- భువి అరయః
భ్వరయః భీమాశ్చ తే భ్వరయశ్చ భీషభ్వరయః- భయజ్కరశత్రుపః

తేమామసూన్నిరతి చేదయతితి “కృష్ణ హింసాయాం” భీమభవ్యరస
 కి: తత్ర రోరితి చేఫలోపః-రమాయాంరతః ఆన క్తః రసో యస్య సః
 రమారతరసః- లక్ష్మీనంస్తకశృంగారరస ఇత్యర్థః. అప్పురోహతీ త్యబ్ర
 ట్- జలజం విష్ణునాభీకమల మి త్యర్థః- తస్మి న్నాసీనః కః బ్రహ్మ య
 న్య సః- ద్యవి స్వగ్నే సీదన్తి తిష్ఠన్తితి ద్యోషస్తః దేవాః- తేమాంచ
 మూ నేనా తస్యః అవనః రక్షకః- సలిలే జాయేతే ఇతి సలిలజే పదా
 సలిలజే ఇవ పత్సలిలజే శోభనే పత్సలిలజే యస్య తథోక్తః. వాక్యే
 స్వపితీతి వాద్ధిస్వపః-అప్తార్థం దోషో యస్యసః చతుర్భుజః- ఆదాభవ
 తీ త్యాద్యః మూలపురుషః- గదా స్యాస్తీతి గదీ-కౌమోదకీధరః-
 అశివా న్యమగ్నశాని అటతి నిరాకరోతీ త్య శివాట్-అఘాని పాపాని
 అటతీ త్యఘాట్- అమృతం దదాతీ త్యమృతదః- ముక్తిప్రదః- అమృ
 తం చామృతే క్షీరే మోక్షేమ్ము చిరజీవినో-ఇత్యమరః. కం ఉజ
 కం దదాతీతి కన్దః తన్య భేవ భా కన్దభాః- సః హరిః సః అస్తాన్
 పాయా దిత్వాశీర్వాదః- పారక్షేణే-ఇతిధాతోర్లోజ్.

తద్విరచితచతుర్థశ్లోకః.

శ్లో. యావత్త్రయధరాధరాధరధరాధరాధరాధరాశ్రీధరో

యావచ్ఛారుచచారుచారుచమరం చామీకరం చామరమ్|

యావద్రావణరామరామరమణంరామాయణం శ్రూయతే

తావద్భోభువి భోగభోగభువనం భోగాయభూయాద్విభో. ౪

యావదితి-తోయధరాః మేఘా స్సముద్రాశ్చ- యావత్తిష్ఠన్తి

శేషః-ధరా భూమిః ధరాః పర్వతాః హిమవదాదయః మేరోః పృథ
 గ్వక్ష్యమాణ త్వాత్ “అహార్యధరపర్వతా” ఇత్యభిధానాత్ ధరాయాః
 భూమేః ఆధారః అధరః పాతాళలోకవర్తి శ్రీధరః విషధరః శేషః
 మహాకూర్మరూపః శ్రీవిష్ణుర్వా- ఏతేచ యావత్తిష్ఠన్తి- శ్రీశైవపరచ
 నాశోభా సమ్పత్సరళశాఖమ్| వాణీలక్ష్మీలవక్లేషు ఏవేచిత్వేవ్యభక్తి

క్విప్పేతి క్విప్. దా నయతీతి దాయః-కర్తణ్యణ్-దాయానాం దాన
 శీలానాం ఉదయః ప్రాదుర్భావః యస్య సః దాయోదయః-యః పురు
 షః పరమాత్మా-వేద సర్వంవేత్తి సర్వజ్ఞః ఇత్యర్థః- కించ యేన హేతు
 నా రమాలక్ష్మీః మారం మ స్తథం నామ పుత్రం ఆర లేభే- ఋ ఇత్యస్తా
 ధాతోర్లోక. రమారమారం అరమారామారమః అవిద్యమానా
 రమా యేషాంతే అర చ్చూః త్యక్తశ్రీకాః వీతిరాగాః అతపవ ఆరామా
 అతిసునోహరాః తేషు ఆసమన్తా ద్రమ తే క్రీడత ఇతి ఆరమః అరమా
 రామారమః ఘృష్ణారే కవిధాన మితి కః- సారమః సారం వాక్యసారం
 మాతి వదతీతి సారమః-ను శబ్ద ఇత్యస్తాధాతోః కః-ఏతేన వేదకర్తేతి
 ఫలితం - కించః- రణో రణరణో రాణోరణః రణోరణరణో ఇతి
 త్రివార మనుకరణశబ్దః- ఏవం రాణః రణసమ్బంధీ రణః ధ్వనిః
 యస్య సః రణోరణరణోరాణోరణః- రణో రణరణో ఇతి సర్వదా
 రామేణసహ మే రణో స్త్వితి వారం , వారం వద నిత్యర్థః. , రణో
 ఇ త్యత్ర దీర్ఘవత్ప్రతిభాసా త్తథాప్రయోగః- ఇతం భూతో రావణః
 అస్తరణః కృత ఇతి శేషః- అస్తః నిరస్తః రణః యేన సః జష్ణు రయ
 శీలః- గ్లాణిస్తస్యేతి స్మః- విష్ణు ర్వాపకశీలః-అభీః నిర్భయః రభీ రభో
 స్సాస్తీతి రభీ-భ క్తసంరక్షణే రభసవా నిత్యర్థః. గజేంద్రరక్షణ ప్రశస్త
 వేగయుక్త ఇతి యావత్. రభిరభిః రభినీ వేగయుక్తా రా గతిః యస్య
 సః రభిరః జవవద్గమన ఇత్యర్థః- రభిరః భిః పక్షి యస్యసః రభిరభిః
 మనోజవవద్గరుడవాహన ఇతి యావత్ రాస్త్రియాం హేమ్ని శా
 లాయా మాశంసాయాం గతావపి- నానార్థే- భిష్త్రిభీత్యాం భిశేపుం
 సి-ఇతిచ- ఆభీరభీభూరభిః- ఆభీరాణాం గోపాలానాం భీభూః భయస్థాన
 భూమి రితి యావత్. రః పావకః తస్య భిః భయం యస్తా త్యః- గోప
 బాలకభయంకరదవానలకబళనకర ఇత్యర్థః-రఃపుమాన్పావకే కామే-
 ఇతినానా.

తద్విరచితవృత్తశ్లోకః.

శ్లో. ముఖం చ చంద్రప్రతిమంధిమంధినా

కుచాచ పీనా కఠినా తినా తినా

కటి రిశాలా రభసాభసాభసా

అహో విచిత్రం తరుణీ రుణీరుణీ.

౬

పదస్పేదః. ముఖం- చ-చంద్రప్రతిమంధి-మంధినా-కుచా- చ-
పీనా-కఠినా-తినా-తినా-కటిః--విశాలా-రభసాభసాభసా- అహో-
విచిత్రం-తరుణీ-రుణీరుణీ.

అస్యార్థః-మధినా-సాందర్యవిషయే ముఖంచ చంద్రప్రతిమంధి
చంద్రతిరస్కారీత్యర్థః-మధినిస్సందేహే మథేత్యమరః-ధర్మిపరస్య మధిని
శబ్దస్య ధర్మపరత్వం వివక్షిత మితి భావః-పీనా పీవరా కఠినా కర్క-
శౌ తినా హారాద్యలంకారవంతా- తినా సమా-తశ్శూన్యే వర్తుతే
హారే సామ్యేచ పరికీర్తిత- ఇత్యుభయత్రాపి విశ్వః-కుచాచ-విశాలా
విస్తృతా రభసాభసాభసా-రభసేన వేగేన ఆభసం-నైకతం ఆభసతి
హసతీతి తథోక్తా- భస హసన ఇతిధాతో రచ- ఏవంవిధా కటిశ్చ
తరుణీచ-రుణీరుణీ-రుణ మస్యాస్తీతి రుణీ. “గజః కరికుంభే రుణేరుణ”
ఇతిశాశ్వతః- తస్య ఈ లక్ష్మీః గమనశోభేతి యావత్- శోభాసమ్పత్తి
పద్మాసు లక్ష్మీ శ్రీరివకథ్యతే-అమరః- తాం గజగమనశోభాం రుణతి
పరిభవతీతి రుణీరుణీ-ఔణాదికోయం- ఇంద్రబిమ్బాననా- హారాద్యల
క్షారవతీ- పీనకఠిన స్తనీ-నైకతశ్రోణీ-గజగామినీచ-తరుణీ శ్రీ యత్ర
కుత్రాపి నాస్తీత్యహో విచిత్రమాశ్చర్య మితి భావః.

జయదేవకవిం ప్రతి పద్మావతీవచనమ్.

శ్లో. ద్వేకమలే మమపాణినరోజే కోకనదం కనదం కరభారు

బ్రూహికిమిచ్ఛసిపజ్జజనేత్రే కోకనదం కనదం కరభారు. ౭

పదచ్ఛేదః- ద్వే-కమలే-మమ-పాణిసరోజే-కః-అకనదంకనదం-
కరభోరు-బ్రూహి- కిమ్-ఇచ్చసి-పజ్కుజ-నేత్రే-కోకనదం- కనదం-కర
భోరు.

అస్యార్థః-కః సూర్యసమః కశ్చి త్పుమా- “కోబ్రహ్మమారు
తార్కే”ప్వీతి విశ్వః- అకనదంకనదం-అప్రకటచిహ్నప్రస మిత్యర్థః-
కనన్తి-అంకనాని చిహ్నాని కనదంకనాని తాని నభవన్తి త్యకనదంక
నాని, తాని దదాతీ త్యకనదంకనద మితిస మాసః- కరభా వివ ఊరు
ప్రదేశౌ యస్య తత్ కరభో రూః- తాభ్యాం కామరూపం యస్య
తత్-కరస్యకరభోబహిః-ఇత్యమరః. ఊకారః పురుషే చన్ద్రే ప్రాజ్ఞానోప
మయో ర్ఘటే- రూ స్వస్యై కామరూపిణీతిచనాచ-యద్వా కరభస్యహ
స్తానక్షత్రస్య-ఊః అధిపసూస్యః తస్మై రూః రూపవిలాసః యస్యతత్
తద్వ త్సూర్యభిమ్బవ ద్రూపం యస్యవా-కరభోరు-కం సుఖమేవ నదం
యస్య తత్ కనదం- ఏవంవిధం కోకనదం రక్తామ్బుజం త్వాం ఇతి
శేషః- మదనస్థాన మితి భావః. ఏతేన నాయకా సద్ధిసీతి నిశ్చీయతే,
తదుక్తం రతిరహస్యే- వికచకమలకోశా కార కామాతపత్రేతి- భవే
తోకనదం రక్తపద్మే రక్తోత్పలేపిచ. నానా. కరస్య హస్తస్య భా
కాన్తిః తయా ఉరు వ్యాప్తం అధికం కర్తు మితి శేషః. తద్గ్రహణార్థ
మితి భావః. పద్మద్వయం హస్తద్వయ మితిభావః. మమపాణి సరోజే
మత్కరపద్మే ర్పయతీతిశేషః. నీవీబన్ధవిమోచనార్థప్ర సారితనాయకకర
ద్వయం స్వకరేణ నిరుధ్య నాయకా వదతి, కిమితి-హే పజ్కు జ హేప
ద్మ ఏతత్సంబోధనం పద్మస్వరూప మదనసదన స్యైవ నేత్రే నాయకా
య కిమిచ్చసి కిముత్తరం వక్తు మీహసేతత్ బ్రూహి కథయ-త్వ మిత్య
ధ్యాహరః. అత్ర నాయకాయాః పాణౌనాయకే స్వకరద్వయం విన్యస్య
ప్రార్థయతినతి తంప్రతి నాయకా ఏవం ప్రార్థోక్త్యా అవదదితిభావః.

చింతలూరు నివాసినా పెద్దింటి కనకాద్రిశాస్త్రిణా
విరచితశ్లోకాః.

శ్లో. సఖాయం యస్యాహు ర్వసురలికదృశ్శూరిమకరో
దపాంగం గోశబ్దగ్రహపతిపరిష్కారకరణమ్
అధాద్ధాం గాంగేయీ మధికమధిశేతే యడరగం

సభూత్యై భూయస్యై సరసిరుహనాభోస్తు భవతాన్. ౮

యస్య విష్ణోః అలికే ఫాలే దృక్ యస్య సః శివః సఖా మిత్ర
మిత్యాహుః వదన్తి- యస్య విష్ణోః జనకః వసుః వసుదేవ ఇత్యాహుః
యద్వా యం విష్ణుం సర్వజగన్నివాస ఇతి వదన్తితిచ- యం దేవం
భూరి మకరో దపాంగం భూరిమాణం సర్వవృద్ధిం కరో తీతికరః భూరి
మకరంచ తదుద ముదకంచ భూరిమకరోదం తత్పాతీతి భూరిమకరో
దపః నీలమేఘ ఇత్యర్థః- స ఇ వాంగం శరీరం యస్య తథోక్తం. వదన్తి
యం దేవం గోశబ్దః చంద్రః గ్రహపతి స్సూర్యః తోడ్వా నేత్రద్వయ
రూపపరిష్కారకరణం యస్య తథోక్తం వదన్తి- యః దేవః గాంగే
యీం సువర్ణస్వరూపినీ మిం లక్ష్మీం యద్వా గాంగేయీం గంగా
యాః అవత్యం స్త్రీం గాంగేయీంచ సా ఈచ గాంగేయీ వా తాం
లక్ష్మీం “ఈ రిందీ గోమినీ హ్రీశ్చభార్గవీ కలశాబ్ధిజా-అమరశేషః” గాం
భూమిం చ అధాత్ ద్వే పత్నీ భావేన పరిజగ్రాహ- యోవిష్ణుః అధిక
మురగం శేష మధిశేతే శయితవాన్ శేషశాయీ త్యర్థః స సరసిరు
హనాభః శ్రీహరి రభవతాం భూత్యై విశ్వరాయ యాస్తు భవతు.

అన్యశ్లోకస్య శివపరోధః.

యస్య దేవస్య సరసిరుహనాభః శ్రీహరిః సఖా మిత్ర మాహు
ర్వదన్తియస్యాలికదృశ్శూభః ఫాలలోచనసమృఘః వసు ర్వహ్నిః- “వ
సుర్నా దేవభేదేషు యోక్తాగ్ని ధనదాంశుషు-మధురేతు త్రిషుక్లీ బే
సలిలే ధనరత్నయో” రితి నానా-ఇం మస్మథం అపాంగ మపహృతశరీ
రమకరోత్ - “ఇకారః ఫణిరత్నార్చిష్వగ్రతోర్ధ్వహార్థయోః హరేకశే

నా కత్యంతే నిశాకరకరే స్థరే నానా- యం దేవం గారేప నేత్ర
మేవ శబ్దగ్రహం శ్రోతం యస్యసః గోశబ్దగ్రహః సర్వః- తేషాం పతి
శ్చేషః పరిష్కారకరణ మాధరణమాపం యస్య తథోక్త మావలుః-
యః దేవః గాం చన్ద్రం గాంగేయాం గంగా సమ్బన్ధినీం ధారా మ
ధాత్ శిరసి ధృతవా నిత్యర్థః- యో దేవః అధిక మున్నత మగం
క్తలాసగిరి మధిశేతే అధిశ్రిత్యశయితవాన్-సః తాదృశః-ఉ శ్చి సవ
తాం యుష్మాకం భూయస్యై భూత్యై అధికైశ్వర్యాయా స్తు భవత్స్వి
త్యాశీర్వాదః.

తద్విరిచిత ఏవ ద్వితీయః

శ్లో. కేశాః కజ్జాలికాశాభాః కరకారిపినాకినః

వివిగోగతయో దద్యుశ్శంహో బ్లాబ్ధినగాకసః.

౯

కజ్జాలి పద్మా స్యశయోభ్రమరాః కాశా శ్చరా స్తేషా మాభే
వాభా ఏషాం తే కజ్జాలికాశాభా- క్రమేణ పద్మ భ్రమర శరవర్ణ శరీ
రాః కరకారిపినాకినః-కం బ్రహ్మశిర అరీ చక్రం పినాకః పినాకధను
రేతే కరేషు యేషాంతే తథోక్తాః- విశ్చ విశ్చ గాశ్చ వివిగాః వివిగో
భ్యో గతయో యేషాం తే వివిగోగతయః- హంసగరుడవృషభవా
నా ఇత్యర్థః. “విః పక్షిపర మాత్మనో”రితి విశ్వః- అబం చాబ్ధిశ్చ సగ
శ్చా బ్లాబ్ధినగాః- తే ఓకాంసి స్థానాని యేషాం తే అబ్లాబ్ధినగాకసః-
పద్మ క్షీరసముద్రక్తలాసనివాసాః ఏవంవిధవిశేషణవిశిష్టాః కశ్చ, అశ్చ,
ఈశశ్చ కేశా బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరాః- వః యుష్మాకం శం సుఖం
దద్యుః దదన్వి త్యాశీర్వాదః-

చెర్లవేంకటేశాస్త్రివిరిచిత విచిత్రరామాయణశ్లోకః-

శ్లో. మార్గం మార్గం మృగయతి మృగ్యే హేతిరామేతిరామే-

శోకం శోకం గతవతి గతే లక్ష్మణ లక్ష్మణం

సీతాసీతా సురసురవధూహారలజ్జారలజ్జాం

సీతాసీతాతపతి తపనేరావణే రావణేన.

౧౦

రామే శ్రీరామే. మార్గం మృగసంబంధి తస్యేద మిత్యణ్-
మార్గం పంథానం మృగయతి సతి అన్వేషయతి సతి- మృగే కురంగే
హం లక్ష్మణేతి శోకం దుఃఖం గతవతి సతి- లక్ష్మణే గతేసతి యాతే
సతి- రావణే భయంకరే మధ్యాహ్న తీక్షణకర్తవ్యా దితి భావః- తపనే సూ-
ర్యే సీతా తపసినతి హలపద్ధతిమధ్యతాపం కుర్వతి సతి “సీతాలాగ్నిల-
పద్ధతిరితి” శాశ్వతః- ఆకాశమధ్యగత స్సూర్యగతి యావత్. అలక్ష్మణేన
అసమ్మత్కరించిహ్నాన యతివేషధారిణేతి భావః రావణేన దనుజనా-
ధేన- సీతా జానకీ ఆసీతాసురసురవధూనాం బలాకృష్ట దనుజదే-
వాజ్ఞనానాం- హర్ ఆక్రోశధ్వనిః అలజ్జారః యస్యాః తాం లజ్జాపురిం
అశోకం సీతా ప్రాపితా తత్రనివేశితే త్యర్థః.

తద్విరచిత ద్వితీయశ్లోకః.

శ్లో. కుమార సమ్భవం దృష్ట్వా రఘువంశే మనోదథత్

రాక్షసానాం కులశ్రేష్ఠో రామో రాజీవలోచనః.

౧౧

కులశ్రేష్ఠః దేవకులోత్తమః- రామః జగత్సనోహరః- రాజీవలో-
చనః పుండరీకాక్షః శ్రీవిష్ణుశత్యర్థః. రాక్షసానాం రావణకుమ్భ-
కన్దాదీనాం- సమ్భవం జననం- దృష్ట్వా అవలోక్య- తత్సంహరణాయా-
లోచ్యేతి యావత్. రఘునాం వంశే భవితుం మనః మానసం-
దథత్ వహన్. కుం భువంప్రతి ఆర ప్రావ- ఋగతా వితిధాతోర్భూ-
తార్థేల్లిక్- రామావతారార్థం భూలోక మాగతవా నిత్యర్థః.

తద్విరచితత్వతీయశ్లోకః

శ్లో. త్వా ముర్వీవరవర్య కావ్యకరణే సేనాగణే భాషణే

త్రాణే వ్యాకరణే రిణే వితరణే విశ్వంభరాధారణే

సత్యం సత్యవతీభయే శరభయే వాణీశయే విష్ణయే

దాక్షి కుక్షి భయే పృథోదరభయే కల్పద్రయే మేరయే. ౧౨

దశరథముపేత్య విశ్వామిత్రః స్తాతి. హే ఉర్వీవరవర్య- త్వాం
కావ్యకరణే ప్రబంధరచనావిషయే సత్యం-యథాతథా-సత్యవతీభయే
సత్యవత్వాం భవతీతి- సత్యవతీభూః వ్యాసః- అత్ర భూధాతో రాచా
రాధే నిజితి నిచ్. తత్రాయాదేశ ఇడాగమః- వ్యాసమి వాచరామి
వ్యాసం మన్యే ఇత్యర్థః. ఏవం సర్వత్రాపి క్రియారూపో భవతి. సేనా
గణే సైన్యరక్షణవిషయే శరభయే-శరభూఃకుమారః-తమివాచరామితి
భాషణే విషయే- త్వాం వాణీశయే- చతుర్ముఖమి వాచరామి.
త్రాణే లోకపాలనవిషయే-విష్ణయే విష్ణుమివాచరామి, త్వామితి సర్వ
త్రాన్వయః. వ్యాకరణే వ్యాకరణశాస్త్రవిషయే- త్వాం దాక్షి కుక్షి భ
యే-దాక్షితి కాచిత స్త్రీ- తస్యాః కుక్షౌభవతీతి దాక్షి కుక్షి భూః- పాణి
సిః-తమివాచరామి-రణే యుద్ధవిషయే- త్వాం పృథోదరభయే- పృథా
యాః కున్త్యాః ఉదరే భవతీతి పృథోదరభూః- అర్జునః-తమివాచరామి.
వితరణవిషయే త్వాం కల్పద్రయే కల్పవృక్షమి వాచరామి. విశ్వంభ
రాధారణే- భూభరణవిషయే- త్వాం మేరయే మేరుగిరిమి వాచరా

—:0:—

మి- మేరుమివ మన్యే ఇతి యావత్. అత్ర క్రమాలఙ్కారః. విజయ
నగర నివాసినా నడిమింటి మంగళేశ్వరశాస్త్రిణా

విరచితచాటుధారా శ్లోకాః

శ్లో. యదియా మాదిరాపన్నో భవం కిమబలాబలమ్

ప్రచ్ఛన్నాః కర్తృపదానకర్తృధికరణక్రియాః.

౧౩

(అన్యశ్లోకస్య పూర్వార్థే కర్తృపదాదయః గూఢతరః బ
భూవుః)

పదచ్ఛేదః- యది-యాం-ఆత్-ఇ-ఆపత్-నో-భవం-కిం-అబలా

బలం.

టీకా-ఇ: మదన: ఆత్ విష్ణో: ఆకారో బ్రహ్మవిష్ణేశ కమలే
 వ్యంగశే రణే-నానా. ఇకార: ఫణి రత్నార్చిష్వసగ్నే చంద్రోచిషి-
 ఇతిచ-యాం లక్ష్మ్యం- ఈకారోబ్జదళే లక్ష్మ్యం వాణ్యాం కమలకేస
 రే-ఇతిచ. భవం-జన్మ-నో ఆపద్యది- అప్రాప్తవాంశ్చైత్-నలభతేచేది
 తియావత్-అబలానాం స్త్రీణాం బలం కిం కిం ప్రయోజనం- వ్యర్థమి
 త్యర్థ:- యద్వా అబలానాం బలరహితానాం స్త్రీణాం కిం బలమస్తీ
 తిశేష:- కిమపి నా స్తీతి యావత్-మదనశ్రీడావ్యాపార ఏవ సదాస్త్రీ
 ణాం శరీరబలమితి యావత్. తదుక్తమ్-అమైఘనం జరాస్త్రీణాం వ
 స్త్రాణా మాతపం జరేతి.

తద్విరచితోద్వితీయ: శ్లోక:

శ్లో. తాతాజ్ఞయా యాతాట విర్వాతాపిభుగ్రాతాసియు

గ్దాతాసుర: పీతామృతత్రాతా జగన్నేతా విభు:

ఆతామద గ్వీతారిసాకేతాలయే పైతామహే

స్థాతాభవ: పాతాముదా పాతాత్పదా సీతాపతి:.

౧౪

అస్తిన్ శ్లోకే ఏకప్రాసేన రామాయణకథా లఘుత్వేనరచితా.

తాతస్య దశరథస్వాజ్ఞయా-శాసనేన- యాతా గతాటవి: యే

నస: యాతాటవి:-పితృవచనేన వనమగమ దిత్వర్థ:-గవాతాపిభుజా-

స్త్రేన రాతా: స్వీకృతా: అనయ: ధనుర్బాణతూణీరఖడ్గాద్యా: తై-

ర్య గుక్త:- అగస్త్యవచనాచ్చైవ తూణీచాక్షయసాయకా! ఖడ్గం

చ పరమప్రీత: జగ్రహౌద్ధ్రం శరాసన- మితిరామాయణే. దాతాను

ర స్సమరవినిహత మారీచ ఖరదూషణ రావణ కుమ్భకర్ణా ద్యసురనా

యో భూత్వా తథా. పీతామృతా: దేవా: తేషాం రక్షకస్సన్ జ

గతాం భవనానాం సేతా నాయక: విభు శ్శాశ్వత: శ్రీరామరూప

ప్రవృత్తోహరి: ఆనమంతాత్రాస్త్రాదృశౌ యస్యస: ఆతామదృక్ ర

క్షరేఖాంకిత విశాల లోచన: ఇత్యర్థ: పైతామహే పీతామహ సం

బద్ధిని సాకేతాలయే అయోధ్యాసంస్థానే స్థాతా స్థిరోభూత్వా భు
వః భూమేః పాతాపాలక స్సీతాపతిః శ్రీరామో ముదా శ్రీత్యా
త్వాం పాతాత్-పాయాదిత్యర్థః.

తద్విరచిత స్తపతీయశ్లోకః

శ్లో. తారావిష్ణురణత్విట్టగమృదయరమాస్మత్త సంబుద్ధయః క్వ
చత్వారస్తద్ధితాంతాః క్రమవిశకలితై కైకవర్ణస్వరూపాః
క్వస్యాద్ధాతుత్రయం లుగ్వికరణిపఠితం కుత్రతత్త్వావబోధః
సూత్రం తత్పాణినియం నవిలసతి సహస్రక్తిభి ర్భాస్వరే స్తన్.

స్తోక్తిభి సహసకారేఫయుక్తవాగ్విస్సార్థం- అస్తి న్భాస్వరే-
భాస్వరే ఇతి శబ్దే న విలసతియది, నప్రవర్తతేచేత్-భాస్వరే ఇతిశబ్ద
సకారరేభా లుప్తాచేత్ భావే ఇతి రూపసిద్ధిర్భవతి. తస్మిన్నదే తారా
దీనాం సమ్బోధనాని స్యుః- భ తారాసమ్బోధనం- అ విష్ణోః- అవే
ఉరణస్య- భాః కాన్త్యా-వే పక్షీ సమ్బోధనం-భావ మృదయస్య-ఇ
లక్త్యోః-భావే కుమారస్య-అథ చత్వారస్తద్ధితాంతాః దృశ్యంతే-యథా
భిస్య శివస్య భావః భం-యస్యచేతి భ కారోపరి అకారలోపః- తస్మేద
మిత్యో-అస్య విష్ణోస్సమ్బుద్ధి చరితం అం-సమ్బుద్ధార్థే-వినా చక్షు
షా కృతం కర్తృ వం- కర్తృణ్యో-వా ల్లికినా కృతం వా ల్లికం ఇత్యా
దివత్-అస్యావత్వం ఇః, అత ఇష్- మన్తథః కుమారోవా-అథ ధాతు
త్రయ మస్మిన్నేవ దృశ్యతే-యథా భా దీప్తా-వాగ్విగన్ధనయోః-ఇణ
గతౌ ఏతత్త్రియం లుగ్వికరణి పఠితం తత్త్వావబోధం కుత్ర వర్తత
ఇతి- భావే-ఇదమేవ పాణినియసూత్రంచ- భావే ఇతి.

తద్విరచిత చతుర్థశ్లోకః

శ్లో. అమ్బుర మమ్బుని పత్రమరాతిః పీతమహీశగణన్యదదాహ
యస్యవధూస్తనయం గృహమబ్జ పాతుసనశ్శివలోచనవహ్నిః.

యస్య దేవ స్యామ్మరం వసనం వీతం విశంగవర్ణం అభూత్ -
 అనీదిత్యర్థః-యస్యదే వస్య అమ్బుని సలిలే గృహం నివాసస్థాన మ
 భూత్-యస్యదేవస్య పత్రం వాహనం అహీశగణస్య-భుజంగచ యస్య
 అరా తిర్గరుజోభూత్-యస్య దేవస్యతనయం పుత్రం మదనమిత్యర్థః-
 శివలోచనవహ్ని ర్దదాహ దగ్ధమకరోత్-యస్య వధూః పత్నీ-అజ్ఞా
 రమా అభూత్-సః విష్ణు-ర్నః అస్తాన్- పాతు రక్షతు.

తద్విరచిత పశ్చిమశ్లోకః

శ్లో. గాయ న్నటద్విరేభాలి ప్రాప్తదానో గజాధిరాట్

శ్రీమన్నారాయణాభిఖ్య గజరాడపి తాదృశః ౧౭

గాయ న్తశ్చ నట న్తశ్చ గాయన్నట న్తః-తేచతే ద్విరేభాశ్చ
 భ్రమరాః స్తేషా మాళిః పక్షిః-తయా ప్రాప్తం లబ్ధం దానం మదః
 యస్య సః గజాధిరాట్-గజశ్రేష్ఠః-లోకే యో వర్తతే శ్రీమన్నా
 రాయణాభిఖ్యః-శ్రీమా న్సంపత్పరిపూర్ణః-నారాయణాహ్వయః గజ
 రాడపి-శ్రీపూసపాటి గజపతి రపి-తాదృశ స్తత్సమానధర్మవిశిష్టః-అ
 భూదిత్యర్థః-గాయన్తశ్చ నటతేచ గాయన్నటత్యో-ద్వారేభాయస్య సః
 ద్విరేభః గురురాయ ఇతి కశ్చిద్వైణికః-ఆలి నత్సుగృహీతవేశ్యా తత్స
 ఖీతి యావత్-ఆలిస్సఖీ వయస్యా చేత్యమరః-గాయ న్నటత్యో తే
 ద్విరేభాలీచ గాయన్నటద్విరేభాలీ-తాభ్యాం ప్రాప్తాని-నానాని ధన
 కనకరత్నాంబరాభరణాదీని యస్య తథోక్తః-తల్లబ్ధదాన ఇత్యర్థః-
 సతుశ్రోత్రియ ప్రతిగృహీతదాన ఇతి భావః।

తద్విరచిత పశ్చిమశ్లోకః

శ్లో. నేత్రే శ్రోత్రే నతా వక్త్రే గాత్రే పుష్పేషు శోభ తే

పూసపాటన్వయాబ్ధీందో స్వస్తి నారాయణప్రభాః ౧౮

హే పుష్పేషు శోభ-పుష్పాణి ఇషవో బాణాః యస్య పు
 ష్పేషుః-మన్తధః-తస్య శోభేవ శోభా యస్య తస్య సంజోధనం.

పూసపాట్యస్వయ ఏవాభిః సముద్రః-తస్య ఇన్దు శ్చన్దుః-వంశాభివృద్ధి
కర ఇత్యర్థః-భో నారాయణప్రభో శ్రుఃశోతి వేదశాస్త్రాదిక మితి
శ్రోతా-తస్మై శ్రోతే-సకలవేదశాస్త్రాద్యర్థం వత్తీతి వక్తా-తస్మై
నక్త్రేభగవత్ప్రీతికరం గీతం గాయతీతి గాతా-తస్మై గాత్రే-నేతా
భూ-నాయక స్సస్మై నేత్రే-తే తుభ్యం స్వస్తి మద్గళం-సదా సతత
మ స్త్విత్యర్థః.

ద్వివేదుల వేంకటశాస్త్రిణా విరచితాః.

శ్లో. రోగవి మదహద్యస్య భార్యా కలితమాళికుః

అప్రియః కాననచ్ఛేతా దద్యా చ్చం వో గజాధిపః.

పదచ్ఛేదః-రః-గవి-ఇం-అదహత్-యస్య-భార్యాకలితమాళిః-

ఉ-అప్రియః-కాననచ్ఛేతా-దద్యాత్-శం-వ-అగజాధిపః.

యస్య దేవస్య గవి నేత్రే స్థితః రః అగ్నిః ఇం మస్తథం అద
హత్-భార్యాకలితమాళిః-భానాం సక్షత్రాణాం ఆర్యః పూజ్య శ్చన్దుః-
స్తే నాకలితమాళి స్సంగతశ్చిర్వః-అప్రియో విష్ణుహితః-కస్య బ్రహ్మ
ణః-ఆననం ముఖం త చ్ఛేత్తీతి కాననచ్ఛేతా-అగజాధిపః పార్వతీప
తిః-సః ఉః తాదృక్భివః-వః యష్టాకం-శం సుఖం-దద్యాత్-దదా
త్వీశ్యర్థః.

తద్విరచితోద్వితీయః శ్లోకః.

శ్లో. యవరంగమహీపాల తవోద్వాసమయూరికా

* కాంతం వినా నదీతీరమ్మదమాలోక్య సోత్సుకా.

హేయవరంగమహీపాల-తవ తే-ఉద్వాసమయూరికా పు

రోపవనస్థబద్ధాణీ-కాంతం వినాస్థితా సతీ-విరహభరక్లిన్నేతిభావః-

తదా ఇరమ్మదం మేఘజ్యోతిః-ఆలోక్య-సోత్సుకా వార్షయుక్తా సతీ-

నదీతి ధ్వనిం కుర్వతీత్యర్థః-నద శబ్దే ఇతిధాతుః.

* కాంతం పురుషపక్షిణ ముద్దిశ్య వినానదీతి పునఃపునర్నదతీతి.

తద్విరచితస్తోత్రీయశ్లోకః.

శ్లో. అధునా మధుకరపతినా గిళితోస్యపకారదమ్పతీ యేన

తాత్ర స్సపాలయే న్నాం గళితవికారో వినాయకోలత్యైః. ౨౦

అధునా ధుకారరహితేన-మధుకరపతినా-అత్ర ధుకారలోపే
మకరపతినా-నక శ్రేష్ఠేనే త్యర్థః; అపకారః-అపగతః; పకారో యస్మిన్ సః
అపకారశ్చ సౌ దమ్పతీచ పకారలోపే దస్తి గజేంద్ర-గిళితోష్ఠిగస్తాపి-
యేన దేవేన తాత్రః రక్షితః-సః గళితవికారః-గళిత స్వక్తుః-వికారః
వి ఇత్యక్షరః యస్యసః-అత్ర వికారరహితః లత్యైః నాయకః విష్ణుః-
మాం పాయాత్-రక్షత్విత్యర్థః.

చేబ్రోలు గ్రామనివాసినా ద్విభాషి శృష్టశాస్త్రిణా

విరచితశ్లోకః.

శ్లో. వేత్రాగ్రే కోటరం నాస్తి నాస్తి బాణధరోయువా

ఇత్యుక్త్వా కురుహం త్యుక్త్వా విర్వినాసహనిర్యయా. ౨౧

హేవే హేవః-అత్ర స్త్రీస్వప్న-కోటరం కోడం-నాస్తి
రస్థం సదృశ్యత ఇతి యావత్-అగ్రే పురతః బాణధర శృరధరః-
యువా నవవయస్క-నా పురుషోఽస్తి. ఇత్యుక్త్వా కురుహం త్యుక్త్వా
ఏవం నిగద్య భూరుహం సంత్యజ్య-విః సక్షీ-వినాసహ ద్వితీయపక్షీ
ణాసాకం-నిర్యయా నిర్గతః.

తద్విరచితోద్వితీయశ్లోకః.

శ్లో. వటవృక్షో మహానత్ర మార్గ మాశృత్య తివృతి

౨౨

అత్ర సంబోధనం వక్తుం మాణ్డాసావధి రుచ్యతే.

హే వటో బ్రహ్మచారి-ఇతిసంబోధనం-అచిపరే ఏచోయ
నాయావ ఇత్యనాదేశః-మహా నధికః-ఋక్షః భల్లుకః-మార్గం పం
థానం-ఆవృత్య ఆక్రమ్య-తివృతి నివసతీత్యర్థః-శేష స్ఫులభః.

తద్విరచితస్త్రోత్రీయః శ్లోకః.

శ్లో. విరాటనగరే రమ్యే కీచకాదుపకీచకమ్

అత్ర క్రియాపదం వక్తు ర్హైమం దాస్యామి కంకణమ్. ౨౨

రమ్యే మనోహరే-నగరే-విః కశ్చిత్పక్షి-కీచకా ద్వేణోః-

“వేణవః కీచకాస్త్రేస్యః యేస్వన స్త్వనిలోద్ధతాః-అమరః-ఉపకీచకం సమీపస్థితవేణుప్ర తి-ఆట చచార. అటపట గతో. ఇతిధాతోర్గిత్-అస్య శ్లోక స్తోత్ర రాధే న్వయ స్సులభః.

తద్విరచితశ్చతుర్థః శ్లోకః.

శ్లో. విషం భుజ్ త్వ సహమాత్ర్యే ర్విదాశముపయాస్యసి

నాభ్యాం కేనాపి రాజేన్ద్ర కృష్ణాజన మకణ్డకమ్. ౨౩

రాజేన్ద్ర హేనృపశ్రేష్ఠ-విషం విగతష్టకారోయస్మి స్తథోక్తం నాభ్యాం ద్విదాశారాభ్యాం కేన కకారేణాపి-వినా ఋతే-లకణ్డకం శత్రు భయ రహితం-కృష్ణాజనం అస్మిన్ శబ్దే షకార కకార సకారద్వయరహితే సతి తేషా ముపరిష్ఠాజ్వజ్జేః రాజ్యమితి సూప సిద్ధిః-త మమాత్ర్యేస్సహ మన్త్రిభి స్సాకం-భుజ్ త్వ అనుభూయధ్వ మిత్యర్థః-శం సుఖం ఉపయాస్యసి ప్రాప్యసే.

విల్లణకవిరచితాః.

శ్లో. కతితే కబరీభార స్సుమనోభారాత్ప్రియేతి నీలత్వాత్

భవతిచ కలాపవత్వాన్నిరరమాన్యః కథంనోచేత్. ౨౪

ప్రియేతే కబరీభారః వేణీభరః-సుమనోభారాత్ సుమనసాం పుష్పాణాం భారాత్-సుమనసాం దేవాగాం భరణాచ్చ-స్త్రియ స్సు మనసః పుష్పం-సుపర్వాణా స్సుమనస-ఇతిచామరః కతి క ఇవ బ్రహ్మ వాచరతి. ఆచారాధే క్విప్. అతి నీలత్వాత్ అనితత్వాద్దేహోః-అతి విష్ణురివాచరతి. అకారోబ్రహ్మవిష్ణ్వశకమతేషు-ఇతినానా. కలాః పాతీ తి కలాపః చన్ద్రః-చన్ద్రధరత్వాదితియానత్. కలాపవత్వాత్ ఆభ

రణ యుక్తత్వాత్. భవతి భవ ఇ వాచరతి. భవోభీమస్థానాదుర్న-
 ళ్ల త్యమరః. కలాపో భూషణే బద్ధే తూణీరే సంహతావపి-విశ్వః.
 ఏవం మూర్తిత్రయవత్త్వవిలసనతా నోచేత్ నిర్జరమాన్యః- నిర్జరై-
 ర్దైవైః-యోవనపూర్ణైశ్చ-మాన్యః పూజ్యః- కథం భవతీతి శేషః!
 అత్ర శబ్దశక్త్యానీతశ్చేమానుప్రాణితలుప్తోపమాలంకారః-ఆర్యావృత్తమ్.

తద్విరచితద్వితీయః.

శ్లో. కడళీ కడళీ కరభః కరభః కరిరాజకరః కరిరాజకరః

భువన త్రితయేనబిభర్తి తులా మిద మూరుయుగంసనమూరుదృశః.

చమూరోః కురంగస్య-దృశా వివ దృశౌ యస్యా స్తస్యాః-
 ఊరుయుగం అజ్కుద్వయం-భువన త్రితయే జగత్త్రయేపి-తులాం సా-
 మ్యం-నబిభర్తి సప్రాప్నోతి. కేన హేతునేత్యుక్తే కడళీ-మోచా-క-
 డళీ వైజయంతికా-అఘాదిత్యధ్యాహరః-పాతాళలోక విజయప్రకట-
 నార్థం తల్లోకా దుద్గత జయస్తంభవ ద్భూతితి భావః-కడళీ మృగే-
 రమ్భాయాం వైజయంత్యాం చేతి నానార్థే. కరభః హస్తబహిఃప్రదే-
 శః-కరభః కరయో ర్భా కాన్తి ర్యన తథోక్తః. ప్రార్థనాజ్ఞలిరభూత్-
 నమస్కారోవా-ఏతేన మర్త్యలోకవిజయ సూచ్యతే. కరిరాజకరః
 విరావతతుణ్ణః-కరిరాజకరః-కరో భాగధేయ స్సోఽస్యాస్తీతి కరి-భా-
 గధేయః కరోబలిః-అమరః, కరిచా సారాజాచ కరిరాజః-బలిప్రదన్
 వత్త్యుత్తమశ్రయ కరః హస్తోభాదిత్యర్థః-లోకే నిర్జితో నృపః-బలవతే-
 శత్రురాజా యోపాయనప్రదాన ముచిత మితి న్యాయేన-తస్య హస్తః
 కరప్రదోభూ దితి భావః-అస్యా భ్రమాతజ్జత్వా న్నాకలోకవిజయ-
 సూచ్యతే-అతః ఏతదూరుయుగం జగత్త్రయే సామ్యం నాలభ తేతి
 భావః. అతిశయోక్త్యలక్ష్యారః. తోటకవృత్తమ్. స చతుష్టయతో గి-
 రివిశ్రమతో! విదితం శిలు తోటకవృత్త మిదమ్.

తద్విరచిత స్తుతీయః.

శ్లో. హాసో భాతి కుచద్వయం తవ శివం మధ్యం వపు శ్చారుతా
కేశా నాసికమాక్తికం సువదనం స్నిగ్ధజగరాగో దృశౌ
గజ్జావ ద్దజకుమ్భవ ద్దగ న వద్దాజ్ఞేమవద్దేయవ
జ్జమ్భూన జలబిందువ జలజవ జ్జమ్భూలవ జ్జాలవత్. ౨౦

హే ప్రియే తవ హాసః గజ్జావద్భాతి, పీతక్రియా సర్వత్ర
గ్రాహ్య. కుచద్వయం గజకుమ్భవత్, శివం మధ్యం శోభనావలగ్నం
గగనవ త్సుత్యతయా భాతీత్యర్థః. నపు ర్దేహః. గాఢేయవ త్తనక
మివ, చారుతా సాస్త్యం. గేయవ ద్దాన విద్యే వా సద్దకరీత్యర్థః. కే
శాః కచాః. జమ్భూన జ్జమ్భవమివ నాసికమాక్తికం. జలబిందువత్.
అత్రనాసికాశబ్దస్య క్షీబత్వం. నాసికా నాసికం క్షీబే బాహో బాభాద్వ
యోరపీతిద్విరూపకోశే. సువదనం జలజవ త్పద్మమివ. అజ్గరాగః అజ్గ
సుగద్ధద్రవ్యాసులేపనం. స్నిగ్ధస్తు మసృణం సాస్త్యం. అమరః. జమ్భూ
లవ జ్జమ్భూనదనువర్తనపజ్జ మివ భాతి. ఔణాదికోయం. దృశౌ జా
లవ ద్దవాత్ ఇవ భాతీ త్యన్వయః. ఉపమాగర్భితక్రమాలక్ష్ఠారః.
తేనతులేయతీసూత్రేణ సర్వత్రాను బద్ధోవతి ప్రత్యయః.

తద్విరచితశ్చతుర్థః శ్లోకః.

శ్లో. ఇంద్రివ రాత్యైస్ఫుటవిద్రుమోష్ఠ్యాస్సజ్జేత ముద్రిస్యవనేచరన్త్యాః
చోరా స్సమస్తాభరణాని హృత్వానాసామణిం నాపహరన్తిచిత్రమ్.

ఇంద్రివరే ఇవాక్షిణీయస్యా స్తస్యాః కువలయనయనాయాః.

ఇంద్రివరశ్చ నీలేస్తి నితే కుముదక్రవే. అమరః. స్ఫుటవిద్రుమం రు
చిరప్రవాళమివ. ఓష్ఠ మధరం. యస్యా స్తథోక్తాయాప్సజ్జేత ముద్రిత్య
సజ్జేతస్థానమాలోచ్య. వనమధ్యేనశ్చరన్త్యాః. నాయకాయాస్సర్వా
భరణాని. చోరా స్తన్కరాః. హృత్వా అపహృత్యనాసామణిం నాసా
లజ్కారముక్తాఫలం. నాపహరన్తి. చిత్ర మార్చర్యం. తేన హేతుసత్త్వ

క్షే-ఇన్ద్రివరాక్షీతి విశేషణేన-నీలదృక్ప్రసారిత నాసామణే రుపరిభాగ
నైల్యేన-స్ఫుటవిద్రుమోష్ఠీతి విశేషణే నాభోభాగప్రసారి తాధరో
వ్యరక్తిమ్నా-తన్నాక్షికం-గుంజాఫల-మితి మత్వా-తస్కరాస్తన్నా
వహరన్తీతి భావః- అత్ర సమాసోక్తిగర్భిత భ్రాన్తిమదలజ్కారః.

-భోజమహారాజవిరచితశ్లోకః-

శ్లో. కచభారా త్కుచభారః కుచభారాద్భీతి మేతి కచభారః

కచకుచభారా జ్ఞఘనం కోయం చంద్రాసనే చమత్కారః. 30

కచభారా ధమ్మిలభారా త్కుచభారః భీతి మేతి ప్రాప్నోతి.
కథమి త్యుక్తే. కుచచక్రవాకః కచతమోభరదర్శనేన బిభేతీతిభావః.
కుచచక్రమిథునదర్శనేన స్వనాశహేతుక సూర్యోదయజ్ఞాపకత్వా
త్కుచతిమిరభారః బిభేతీతిభావః-కచకుచభారా జ్ఞఘనం బిభేతీత్యత్ర
కో హేతు రిత్యుక్తే-కచభర ఇతి-నీలమేఘః-కుచపర్వతయో ర్వర్షతి
చే-ద్వారిధారాప్రవాహేన-స్వస్య హనిర్భవతీతి జ్ఞఘనపులినం-బిభేతీ
తి భావః- అత్ర విషయనిగరణే నాతిశయోక్త్యలజ్కారః-

తద్విరచిత ఏవ ద్వితీయశ్లోకః.

శ్లో. కవీనాం మానసం నౌమి తరతి ప్రతిభామ్భసా

య త్పోతేన పయాంసీవ భువనాని చతుర్దశ. 31

యత్ యంతాసన-మమ్భ ఇవ ప్రతిభా ప్రతిభామ్భః-జలమివ-సర్వవ్యా
పకత్వవిశిష్ట బుద్ధివిశేషః. “బుద్ధిం నవనవోన్మేషశాలినీం ప్రతిభాం
విదుః” అత్రోపమానపూర్వపదక ర్తృధారయః. తాదృగ్విధప్రతిభాయా
చతుర్దశభువనాని-పోతే నోడుపేన-పయాంసీవ జలాసీవ-తరతి లంఘ
యతి-తాదృశ మహిమవిశిష్టం-కవీనాం మానసం మానస మేవ
మానసనర-ఇతి శ్లిష్టరూపకసమాసః-తన్నామి సమామి. అహమిత్య
ధ్యాహారః-అత్ర రూపకగర్భితోపమాలజ్కారః.

కొలచెల మల్లినాథసూరివిరచితశ్లోకాః.

శ్లో. కాచిద్బాలా రమణవసతిం ప్రేషయన్తి కరణ్ణం
దాసీహస్తా త్సభయ మలిఖ ద్వాళశ మసోఽపరిస్థమ్
గౌరీకాంతం పవనతనయం చమ్పకం చాత్రభావం
పుచ్చత్యారోఽ నిపుణతిలకో మల్లినాథః కవీంద్రః. 39

కాచిద్బాలా నూత్నయౌవనా-రమణవసతిం నాయకగృహం ప్రతి
కరణ్ణం పేటికాం-దాసీహస్తా త్ప్రపయన్తి సతీ-సభయం భయసహితం-
కరణ్ణోపరిస్థం-ద్వాళం భుజజ్గం-గౌరీకాంతం శివం-పవనతనయం హను
మంతం-చమ్పకం చ చామ్పేయం చ అలిఖ నిత్యర్థ-అత్రా స్త్రి-
శ్లోకే-భావ మాశయం-నిపుణతిలకః ప్రగల్భశ్రేష్ఠః-మల్లినాథః కవీ
ంద్రః-పుచ్చత్యాకాంక్షతి. త త్కిమిత్యుక్తే-సా నిజయౌవనారమ్భ
పూర్వప్రవాసస్థిత నిజనాయకస్య స్వవయోద్యోతనార్థం స్వవిరహ
వేదనాద్యోతనార్థం-కరణ్ణ స్వాంత-అర్థవికసితవద్గం నిధాయ-
తద్రక్షణార్థం కరణ్ణోపరి-గన్ధవహశత్రుం వ్యాళం-మదనశత్రుం శివం-
తద్వికసనకరసూర్యకబళనసామర్థ్యముక్త త్వాత్తచ్చత్రం హనుమంతం
తన్తకరన్దాస్వాదకభ్రమరశత్రుం చమ్పకంచ- లిఖ త్యా-వృత్తైర్విభావ
రహవేదనాం వారయన్తి సతీ ధైర్యేణాహం దినాని క్షపయా మితి
భావద్యోతనార్థం ప్రేషయతీ తిభావః.

యువరజ రాజం ప్రత్యనేనవిరచితశ్లోకాః.

శ్లో. రజత్తురజ మధిరోహతి రజనాథే
గోత్రారి రాత్త కుతుకః కులిశం బిభర్తి
భేదంచ మోద ముపయాతి సగేంద్రకన్యా
నాగాజనేన పరిముహ్యతి మాళి మీశః. 33
రజనాథే-యువరజ రాజే రజత్తురజ మధిరోహతి సతిగోత్రారి రిన్ద్రః
ఆత్మకుతుకస్స-కులిశం వజ్రయుధం-బిభర్తి ధరతి-కిమర్థ మిత్యుక్తే

ఏతదశ్వఖురాఖాతృధరాపరాగపరమ్పరాభిః సముద్రే నిర్జలేసతి తదస్త్ర
 రీన మైనాకపక్షచ్ఛేద నార్థ మితిభావః-నగేంద్రకన్యా పార్వతీ-ఏతత్పు
 రాగేణ-నిజసపత్న్యః గంగాయాః-హనిర్భవతీతి మోదం నిజసహా
 దరపక్షచ్ఛేదనం భవతీతి భేదంచ ఉపయాతి-ప్రాప్నోతి-ఈశ శ్వపః-
 నాగాజనేన గజచర్మణ-మాలిం ముహ్య త్యాచ్ఛాదయతి-జటాజూ
 టాస్తరస గంగాసంరక్షణార్థ మితి భావః. అత్రాసమ్మన్ధాతిశయోక్త్య
 లక్ష్యం.

తద్విరచిత స్త్రుతీయశ్లోకః.

శ్లో. పతి రతీవ ధనీ సుభగో యువా పరసతీకథనేషుపరాజ్ముఖ

శిశు రలజ్జురుతే సదనం సదా తదపిసాసుదతీ రుదతీకుతః.

పతి ర్భర్తా-అతీవ ధనీ అధికధనవాన్-సుభగ స్సురూపసమ్మన్-యు
 వాతరుణః-పరస్త్రీషుపరాజ్ముఖః-ఏతాదృశస్వనాయకః శిశుః పుత్రః
 స్వసదనం అలంకరోతి తదపి తాదృశసమ్మద్యుక్తాపి-సాసుదతీ రుదతీ
 విషీదతి. కుతఃకుత్యక్తే తత్కారణం సుభగ ఇతి విశేషణేన ద్యోత్య తే
 శోభనంచ తద్భంచ సుభం శుభతారకం శుభలగ్నంవా-భం నక్ష
 త్రే చ రాశౌచ లగ్నే చాంశేపి దృశ్యత-ఇతి జ్యోతిషే. తస్మిన్
 గచ్ఛతి ప్రాప్నోతి సుభగః-శుభలగ్న గామీ త్యర్థః-న త్వన్యదివసగా
 మి-అతో నుదిననమ్భాగసౌఖ్య రాహిత్యేన సా గుద తీతి భావః.
 సమాసోక్త్యలక్ష్యం.

కాండవల్లి నివాసినా రత్నభేటదీక్షితేన కృతాః.

శ్లో. గామ్భీర్యాతి శయేన యన్య జగతాం నేత్రాణిమానంగతా

పత్రం యన్య సవినతాంభజతి యత్పద్మేయ మానీజగత్

రాజతే సరితాం నముద్రమమలం యద్వత్సమవ్యభుగ

శ్చేతే యస్సవిభావ రీశరుచి రః కుర్యాచ్ఛమభ్రం శివః. 36

పదచ్ఛేదః-గాం-భీ-యాతి-శయేన-యన్య-జగతాం-నేత్ర-అణిమానం

గతా-పత్రం-యస్య-న-వీనతాం- భజతి-యత్ప్రద్యేయం-ఆసీత్- జగత్-
రాజత్వే-సరితాం- సముద్రమం-అలం-యద్వత్సం- అవ్యబ్జగుః- శేతే-
యః-సః-విభా-అరీశరుచిః-అః-కుర్యాత్-శం-అభ్రంశి-నః.

వ్యాఖ్యా॥యస్య దేవస్య-శయేన కరేణ-జగతాంనేత్రా సతా-
అణిమానం గతా- అణుస్వరూపం గతాసతీ-గాం భువం-భీః భయః-
నయాతి సప్రాప్నోతి-యస్య దేవస్య పత్రం వాహనం- వీనతాం పక్షిం-
-ద్రతాం గరుడత్వం-భజతి ప్రాప్నోతి-జగ ద్భువనం- యస్య పదా
పాదేన-మేయం మాతుం యోగ్య మాసీత్-త్రివిక్రమకథా త్రాసు
సన్ధేయా-యద్వత్సం యస్య వక్షఃస్థలం-అల మత్యస్తం-ముదా సన్తో
షేణ సహితా సముత్-సముత్ రమా లక్ష్మి ర్యస్యశతే సముద్రమం
ఆసీత్. రాజ త్రృకాశమానం- కం ఉదకం-యస్తి న్నస్తి రాజత్వే
సరితాం విభా సముద్రే-యః దేవ శ్శేతే-యః అవ్యబ్జగుః అవిశ్వాబ్జ
శ్చావ్యజ్ఞా సూర్యచంద్రా-తే గావా నేత్రే యస్య తథోక్తం- (1) అవి
రద్దిర్హరి ర్హేళిః- (2) అబ్జో జైవాత్మక స్సోమ- (3) స్వర్గేషు పశు
వాగ్వజ్ర దిక్షేత్రఘ్నణి భూజలే-గాః- ఇత్యమర- అరాణి ధారాః
అస్య సస్త్రీ త్యరీ- ఆయుధః తేనా మీశః శ్రేష్ఠః- చక్రమి త్యర్థః-
తస్మి స్రుచిరాసక్తి ర్యస్య తథోక్తః-అరీశరుచి స్సః అః విష్ణుః-అభ్రంశి
భ్రంశరహితం- శం సుఖం-వః యుష్మాకం కుర్యా త్కరోత్విత్యాశీ
ర్వాదః-

(2) శ్లో. చక్రే తచ్ఛత్ర మిత్రే పురజయసమయే స్యస్త్వం తత్ప్రదాజ్ఞ-
ద్వైతీయాకామ్బుజాక్షీ శరధిరపి సగా స్తద్విజాతాధినాథః
కాణ్డా స్తజాతజాతాసనకుహరచరా జ్యాచత స్తస్య చక్రే
యస్యాసీ న్నిలకణ్ఠస్తదధిపజనకస్త్యామపాయాత్సపాయాత్.

పురజయసమయే-త్రిపురసంహారకాలే-యస్య దేవస్య చక్రే
రథాక్ష-తచ్ఛత్రమిత్రే-తేహం చక్రవాకానాం శత్రు శ్చస్త్రః మిత్రం

సూర్యః-తౌ బభూవతు రిత్యర్థః- స్యద్దనం రథః- తం పదం చక్రం అం
 జ్ఞః చిహ్నం యస్య సః తత్పదాజ్ఞః విష్ణుః- తస్యద్వైతీయీకా
 మ్బుజాక్షీ ద్వితీయపత్నీ భూమిః- త్తోణీరథోహరిశరో మేరుధన్వా
 మ్బుధీషుధి రిత్యమరశేషః- ఆసీదితి సర్వత్రానువర్తతే. శరధి రపి
 తూణీరోపి శరధి స్తద్వాచకసముద్రః- గౌః బాణః గోవాచకాని
 తాన్యుదకాని ధియన్తే స్థిన్నితి తద్ధిః సముద్రః-తస్మిన్ జాతా లక్ష్మీః
 తస్యాః అధినాథః సః విష్ణు రాసీత్. కాణ్డాః శిశ్వాః- కాణ్డోస్త్రీ ద
 ణ్డ బాణార్వ వర్గావసరవారిషు-ని. తస్మాజ్జలవాచక కాణ్డా జ్జాతం
 జలజం. తస్మాజ్జాయత ఇతి తజ్జాతజాతః బ్రహ్మ-తస్యాసనకుహరేషు ము
 ఖగహ్వరేషు చరన్తీతిచరాః వేదాః-బభూవుః- జ్యోచ మార్వీచ సా
 భూవాచకజ్యోమస్తే శిరసి యస్య సచాసౌ చక్రీచత స్తస్యచక్రీ-శేషః
 యస్య దేవస్య నీలకణః అసితగళః ఆసీదితి సమ్బద్ధః- తదధివజనక
 వ్రస్య నీలకణవాచక మయూరస్య-అధిపః కుమారస్వామి-తస్య జ
 నక శ్శివ-స్సః అపాయా త్పాయా ద్రక్ష త్విత్యాశీర్వాదః-

(3) శ్లో. మధ్యం విష్ణుపదం కుచౌ శివపదం వక్త్రం విధాతుఃపదం

ధమ్నిల్ల స్సుమనఃపదం ప్రవిలసత్కాశ్చ నితమ్బస్థలీ

వాణీచే న్మధురాధరోరుణధర శ్రీరంగభూమిర్వపు

స్తస్యాః కిం కథయామి భూరినుకృతం మాన్యాసదానిర్జరైః.

తస్యా నాయకయాః-మధ్య మవలగ్నం-విష్ణుపదం వై కుణ్డమిత్యర్థః-
 ఆకాశవత్సుత్కృతయాభాతీతిభావః-కుచౌ శివపదం కైలాసస్థానం,
 పర్వతవద్భాసత ఇతిభావః-వక్త్రం విధాతుఃపదం-సత్యలోక ఇత్యర్థః-పద్మ
 వద్భాతీతిభావః- ధమ్నిల్లః కైశికం-సుమనసాం-దేవానాం పదం స్థానం-
 స్వర్గ ఇత్యర్థః-పుష్పాణాం స్థాన మితిభావః-నితమ్బస్థలీ జఘనప్రదేశః-
 ప్రవిలసత్కాశ్చ కాశ్చీనామకపుణ్యక్షేత్ర మితియావత్-రత్న మేఖ
 లాలజ్జృతేతిభావః-వాణీసూక్తి-ర్మధురా మధురానామపుణ్యక్షేత్రం

మాధుర్యయు క్షేతిభావః. అధరః అధరోష్ఠం. అరుణధరః అరుణాచల
క్షేత్రమిత్యర్థః. రక్తకానిమానితిభావః. వపు ర్దేహః శ్రీరజ్జభూమిః
శ్రీరక్తక్షేత్రం. శ్రియః సౌందర్యలక్ష్మ్యైః రజ్జభూమి ర్నాట్యస్థానమితి
భావః. తస్యా భూరిసుకృతం కిం కథయామి కిం బ్రవీమి. అతః సా
నాయికా సతతం నిర్జరై ర్దైవై ర్యవజవైశ్చ మాన్యా సేవ్యా-అత్ర
ప్రకృతాప్రకృతమిశ్రశ్చేమాలజ్కారః. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

కోససీమనివాసినా పాలంకి బ్రహ్మసోమయాజినాకృతాః.

1. శ్లో. గోమద్గోభవగోయుగోవిసతగోహస్తాదిగోపాలకో
గోజారాధితపాదగోజయుగళోగోరాశిజాగోప్రియః.
గోభిర్ద్ధృతిగోపవైరితరుణీగోవిభ్రమోగోప్రదో
గోపీగోనిచయైకగోస్థలతను ర్గోపాలకః పాతువః.

గోమా న్సుర్యః-గోభవ శ్చన్ద్రః. స్తౌ గోయుగం. నేత్రద్వయం యస్య
తథోక్తః-గౌర్వజ్రం హస్తేయస్య సః ఇన్ద్రః ఆది ర్దేహం తే గోహస్తా
దయః. విసతాః సమ్రాః గోహస్తాదయో గోపాలకాః దిక్పాలకాః
యస్య తథోక్తః-గౌశ్చ అజశ్చ గోఽజైః-సరస్వతీబ్రహ్మణా- తాభ్యా
మారాధితం పూజితం పాదగోజయుగళం చరణపద్మద్వయం యస్య
తథోక్తః-గోరాశిజా లక్ష్మీః గౌర్భూమిః తయోప్రియో నాయకః.
గోభిర్బాణై ర్ధృతితాః ఖణ్డితాః గోపవైరిణః దేవశత్రవ స్తేషాం తరు
ణ్యః పత్నీయః. స్తాసాం గోవిభ్రమాః నేత్రవిలాసాః. యస్య తథోక్తః-
గోప్రద స్వర్గసౌఖ్యప్రదః-గోపీనాం గవాంచ నిచయ స్సమూహః.
గవాం దృక్కాస్తీనాం- స్థలం సీమా- తను శ్చరీరం. యస్య తథోక్తః-
గౌర్నా క్షేపృషథే చన్ద్రే స్వర్గ వజ్రముఖ్యలోమసు. ద్వయోస్తు రశ్మి
దృగ్పాణే వాగుభిర్ధేనుషుక్త్రియామ్॥ ఇతినార్యరత్నమాలా-గో
పాలకః శ్రీహరిః- వో యుష్మాక్- పాతు రక్షత్విత్వాశీర్వాదః.

2. శ్లో. కాశీనః పాతు మాం సత్రం పర్యజ్కు స్తత్కులాదభూత్
మాతాపుత్రీ నపత్నీచ మేనాయస్య దివోభువః.

యస్య దేవస్య-పర్యజ్కుం శయ్యా-కాశీనః కం వాయు మశ్నాతీతి
కాశీసర్పస్తేషామినః కాశీన శ్చేషః-అభూత్-యస్య దేవస్య పత్రం
వాహనం-తత్కులాత్-తేషాం సర్వాణాం కులం వర్గం తమస్తీతి తత్కు
లాత్ - గరుడోఽభూత్-యస్య దేవస్య పత్నీ-మా లక్ష్మీః-అభూత్-
నుః దేవః ఇనా మస్త ధేన-పుత్రీ- సుతవా నభూత్-యో దేవః భువః
భూమ్యాద్యథోలోకనప్రకస్య దివస్వగ్రాద్యార్థ్యలోకనప్రకస్యచ-
మాతా ప్రమాణకర్తా అభూత్-నః విష్ణు ర్మాం పాత్విత్వార్థః.

వేదాన్త దేశికకృతశ్లోకాః.

కాచాయ నీచం కమనీయవాచా మోచాఫలస్వాదుముచాన యాచే
దయాకుచేలేనదత్తుచేలేన్ద్రితేఽకుచేలేశ్రితమాకుచేలే.

దయాఃకాః కోః భువః-చేలం వనసం-సముద్రః దయాపూర్ణ ఇతియా
వత్-ధనం దదాతీతి ధనదః-కుబేరః-ధనద ఇవాచరతీతి ధనదత్-
కుచేలో యస్యతథోక్తః-నూయా లక్ష్మ్యోః కుచో తయో రిలాప్రదే
శః శ్రితా మాకుచేలా-యేన తథోక్తః-కుత్సితం చేలం వనసం యస్య
స కుచేలః-కుచేలో సభవతీత్యకుచేలః-వీతామృతధారీత్వార్థః-ఏవం విధే
విష్ణో స్థితే సతి-మోచాఫలస్య కడళీఫలస్య స్వాదు మాధుర్యం
ముఖ్యతీతి మోచాఫలస్వాదుముచా-వాచా నీచ మల్పజనం-కాచాయ
నయాచే-శ్రీహరిమేన ప్రార్థయామీతి-యమకాలజ్కారః- ఇన్ద్రివజ్ర
వృత్తమ్.

౨. శ్లో. శక్తీరపతనావధి ప్రభునిపే.వణాపాదనా

దబింధనధనంజయ ప్రశమదంధనం దంధనమ్

ధనంజయవినర్ధనం ధనముదూఢగోవర్ధనం

సుసాధన మబాధనం సుమనసాం సమారాధనమ్.

శరీరస్య దేహస్య పతన మవధి ర్యన్యత త్ప్రభూణాం రాజ్ఞాం నిషేవ
ణాపాదనాత్ నేవనసమ్భవాత్ స్వాజ్ఞవతనపర్యన్త ప్రభుసంక్రయణో
పార్జనా దిత్వర్థః-అపః ఇంధనాని యస్య-అబింధనః-ధనంజయః- జశ
రాగ్ని రిత్వర్థః-తన్య ప్రశమం దదాతీతి ప్రశమదం- ధనం విత్తం-
దంధనం చక్షులం నశ్వర మిత్వర్థః-కింతు శాశ్వతికం ధనం కిమిత్వత్-
ధనంజయవివర్ధన ముజ్జనవృద్ధికర ముదూఢగోవర్ధనం గోవర్ధనగిర్వృ
ద్ధారకం-నుసాధనం సుగతికారణం-ఆబాధనం బాధారహితం-సుమన
సాం దేవానాం- సమారాధనం పూజనీయ మేతాదృశ శ్రీకృష్ణరూ
పధనం శాశ్వతిక మితిభావః-వృత్త్యనుప్రాసః-పుధివీవృత్తమ్.

3. శ్లో. శిలం కిమనలం భవే దనల మాదరం బాధితుం

పయఃప్రసృతిపూరకం కిము నధారకం సారసమ్

అయత్న మలమల్లకం పథిపటచ్చరం కచ్చరం

భజన్తి విబుధా ముధా ప్యహహ కుక్షితః కుక్షితః.

శిలం శిలవృత్తిః-ఉదరస్య సమ్బంధ మూదరం-జాతరమితియావత్-అన
ల మగ్నిం- బాధితుం శమయితుం-అనల మనమర్థం భవేత్కిం సమశ్శ
మేవ భవతీత్వర్థః- ప్రసృతిపూరక మజ్జలిపూర్ణం-సారసం సరస్సం
బంధి- జల ముదకం-ధారకం ప్రాణధారకం నభవేత్కిం-యత్నం సవి
ద్యతే యస్మైత దయత్నం-పథి మార్గే- కచ్చరం మాలిన్యయుక్తం
పట ఇవాచరతీతిపటత్- చరచ్చ పటచ్చరం పటవద్వృత్త్యమానం-అల
మల్లకం కౌషీనం-జీర్ణపటఖణ్డం అలమల్లకంతు కౌషీన మిత్వమరణేషః-
కమ్మళాదిఖణ్డంవా-అలం-విబుధాః విద్వాంసోపి- కుక్షితః భూపా-
కుక్షితః క్షుధాతిశయాత్-ముఖాభజన్తి వృథా నేవన్తే-అహహ-అశ్చ
ర్యమ్.

౪. శ్లో. పరస్తు కతిచిద్ధతాత్ఫలఫరేతివాచాం భటాః

ఘటః పట ఇతీతరే పటు రటస్తు నై యాయితాః

వయం వకుళమజ్జగళదపారమాధ్వీర్మురీ
వరీతపదరీతిభిః ఫణితిభిః ప్రమోదామహే.

అస్యశ్లోకార్థస్య సులభత్వాన్నవ్యాఖ్యాతమ్.

కందిపురవాసినా ద్రావిడోత్తమయాజినా భగవత్సాక్షాత్కారిణా
అప్పయదీక్షీతేన విరచితశ్లోకాః.

1. శ్లో. చిత్తభూవిత్తభూమత్తభూపాలకో

పాసనావాసనాయాసనాభిశ్చిరమ్

సాధుతాసాధుతా సాధితాసాధితా

కిం తయా చింతయా చింతయామ శ్చివమ్.

చిత్తభూవా మన్తభేన-వితేన ధనేన-భూవా రాజ్యభూమ్యా మత్రాః
మదవస్త స్తేచభూపాలకాః ప్రభవ- స్తేషా ముపాసనాసు ఆశ్రయ
జేషు- వాసనాయాః సంస్కారస్య- ఆయాసనాభిః శ్రమై- శ్చిరం చిర
కాలేన-సా సాధుతా తత్సాధుత్వం-భూతా నిహతా-ధుతో ఛేదనే-ఇతి
థాలోః కర్తృణి క్తః-ఆధేర్భావః-ఆధితా-తయాసహవర్తత ఇతి సాధి
తా- వ్యాధియుక్తతా-సాధితా-సమ్పాదితా-పుంస్యాధిర్వాసనీవ్యథా-
అమరః-తయా-చింతయా-కిం-కింప్రయోజనమస్తి-అత శ్చివం శంభుం-
చింతయామః-స్వగీణీవృత్తమ్- “చింతయామః- పరమితిపాతాన్తరమ్.

2. శ్లో. నికామధనికాది భూభజన దగ్ధయాముగ్ధయా

ధియాకుపధియాపితాదురిత దుర్గణావర్గణాః

అలం బత విలమ్బతో వసనుహృత్తమే చిత్తమే

దయాభు హృదయాభు పుంయువతి ధర్మిణీబ్రహ్మణి.

నికామముత్పన్నం- ధనికాదీనాం-సమ్పన్నప్రభూణాం- భూషు నికట
వ్రదేశేషు-భజనేనాశ్రయేణ-దగ్ధయాక్షీణయా-ముగ్ధయామూఢయా
ధియా-బుధ్యా-కుపధి-కుమాగ్ధే-దురితేన-దుర్గణాః-అగణనీయాః అహ
ర్గణాః-దిసనముదాయాః-ధూపితాః-హేచిత్త-మేహృదయు-విలమ్బత

ఆలస్యేన-అలం-విలम्బం మాకురు. మే మమ-సుహృత్త మే ఆహృత్త
మే-దయాళుచ దద్వయంచదయాళుహృదయాళు పుంయువత్యో
ర్ధర్తా యస్మిన్ తస్మిన్ బ్రహ్మణి పుంస్త్రీయాపవతి-అర్ధనారీశ్వరత్వాత్-
అత్రాల్పాచరం పూర్వమితిద్వంద్వః-తాదృశశశిబ్రహ్మణి-వన ప్రవిశ-
తదాశ్రయేత్యర్థః-పుధివీవృత్తమ్.

—: కరికాలమహారాజశాసనశ్లోకః:—

శ్లో. పాత్రస్థలితవృత్తీనాం శాస్త్రమార్గానుసారిణామ్
తదేత దరికాలస్య కరికాలస్య శాసనమ్.

అరికాలస్య- శత్రుణాం యమస్య-భయజ్ఞురస్యేత్యర్థః-కరి
కాలస్య-కరికాల నామ్నో రాజ్య-శాసన మాజ్ఞానిబంధనం తదేతత్-
ఏతాదృగ్విధం-కీదృగ్విధ మితుక్తే-అస్థలితవృత్తీనాం అవిగళితస్యవ
ర్ణధర్మయుక్తానాం-పాతృపాలకం-అమార్గానుసారిణాం వ్యవర్ణధర్మపరి
భ్రష్టానాం- శాస్త్ర శిక్షక-దండకర మిత్యర్థః-భవతితి శేషః.

—: భానుకవి హస్తశ్లోకః:—

౧. శ్లో. వ్రతమణ్డల మాశ్రిత్య నఖస్య వరయోషితామ్
కదా కర్ణయతే గానం రమయాసహ రణ్డరాట్.

రణ్డరాట్ శ్రీరణ్డనాయకః-రమయాసహ-లక్ష్మ్యసార్థం-వరయోషితా
ముత్తమ స్త్రీణాం-గానం సజ్జీతం-అకర్ణయతే శ్రుణోతి-అతః-హే-రణ్డ
హేమేఘ-ఖస్య అకాశస్య-మణ్డల మాశ్రిత్యావృత్య-నవ్రత ధ్వనిం
మాకురు-త్వమితి శేషః-వ్రతశబ్దే ఇతిధాతో ర్విధిలిఖ-తద్దానాకర్ణన
నిష్ఠు హేతుత్వాద్గర్జనం మాకుర్విత్యర్థః.

౨. శ్లో. రామం సీతాం లక్ష్మణం జీవికార్థే
విక్రీణతే యోజన వ్రంచ ధిక్ధిక్
అస్మిన్ శ్లోకే యోపశబ్దా స్సవేత్తి
వ్యర్థపక్షం పండితం తంచ ధిక్ధిక్.

యః జనః-జీవికార్థే-జీవనవిషయే- రామలక్ష్మణరూపవిగ్రహ-స్వి-
క్రీడలే-తంజనం ధిక్ ధిక్-నింద్యం-మన్యే-యః జనః-అస్తి-అపశబ్దాత్
పవర్ణరహితశబ్దాత్-అన్యం-నవేత్తి-పవర్ణసహితంనజా నాతీత్యర్థః-శిల్ప
కమితి తం వ్యర్థప్రజ్ఞం పణితం ధిక్ ధిక్.

కాకరపర్తిగ్రామనివాసిना ఆఘండి శంభుశాస్త్రిణా విరచితశ్లోకాః.

౧. శ్లో. భవానిశక్త్యరోమేశంప్రతి పూజాపరాయణః

అత్ర సమౌధనం వక్తు హైమం దాస్యమి కజ్జుణమ్.

హేకర భోహస్త-త్వ మిత్యధ్యాహారః- అనిశం- నిరస్తరం- ఉమేశం
ప్రతి- పూజాపరాయణః అర్చనాసక్తః-భవ తదారాధనం కుర్వీతి
భావః-శేషస్ఫులభః.

౨. శ్లో. సువర్ణ నూయతం కృత్వా కరమూలే వినిక్షిపేత్

అతిసీల మతిస్థూలం య స్తం వేత్తి సకోవిదః.

సువర్ణం సు ఇత్యక్షర- నూయతం దీర్ఘయుక్తం కృత్వా- కరమూలే
కరశబ్దపూర్వతః-వినిక్షిపేత్ నివేశయేద్యది-తదా సూకర ఇతి నూ
పం భవతి- శేష స్ఫులభః.

౩. శ్లో. సస్తశ్చ లుధాశ్చ విరక్తనజ్ఞాః

విప్రాః కృషిష్ఠాః ఖలు రాజకీయాః

కిం కిం సమిచ్ఛంతి తథైవ సర్వే

నేచ్ఛంతి కిం మాధవదాఘయానమ్.

అస్మిన్ శ్లోకే మాధవదాఘయాన మిత్యుక్తవాక్యే-అంత్యాక్ష
రేణ సహద్యక్షరానుసంధానేన క్రమశః పూర్వోక్త ప్రశ్నానా ముత్త
రాణి భవంతీత్యర్థః-సస్తః మానం ఇచ్ఛన్తి-లుధాః ధనం-విరక్తనజ్ఞాః
తనం-విప్రాః దానం-కృషిష్ఠాః ఘనం- రాజకీయాః-యానం-వాహనం
ఏవం వాచ్ఛన్తి త్యర్థః-చిత్రోత్తరాలక్షారః.

౪. శ్లో. వినాయక పురో జాత సూతతుష్కృత్య మంత్రిణమ్

సమామ్యాశుగజం పుణ్య జనపూశ్శుక్రదాయకమ్.

వీనాం పక్షిణాం- నాయకః గరుడః-తత్పురోజాతః అగ్రజోఽనూరుః-
స ఏవ సూతో సారథి ర్యస్య తథోక్తస్య సూర్యస్య-తుక్ సంతతిః (ను
గ్రీవః) తస్య ముఖ్యమన్త్రీణం సచివాగ్రేసరం-పుణ్యజనపూ శ్శుక్రదా
యకం-రాక్షసానాం పురి-ని-పూత్రీ పురీనగ ర్వా-తస్యాశ్శుక్రదా
యకః-అగ్నిప్రదాతా-శుక్రస్తుభార్గవే విహ్నా-నానార్థః-త-మాశుగ
జం-(వాయుపుత్రం) హనుమంతం-సమామి.

గి. శ్లో. మరమత్త మయూరస్య పృష్ఠే మాల్వనశోగిరేః

సీతావిరహసంతప్తం రామం ముహూ రతాపయతే.

మాల్వనతః ఏతన్నామక పర్వతస్య పృష్ఠే పశ్చాద్భాగే మదేన
మత్తస్య మయూరస్య-గిః గిరా-నాచా కేక యేతి భావః-ఇ; మన్త
ధః-కర్తా-సీతావిరహేణ సంతప్తం రామం-ముహూః అతాపయ త్తాప
యామాన.

తీవర్తిగ్రామనివాసినా ఆణిమల్ల వేంకటశాస్త్రిణా విరచితశ్లోకాః

౧. శ్లో. కావేరీరమ్యదాజీవ విలసద్గంధబంధునా

మధునూస సమీరేణ వర్ధతే కన్యకుత్రకా.

రమ్యరాజీవవిలసద్గంధబంధునా వికసితపద్మవన సౌరభస్య బంధునాఅప్రే
న-మధునూససమీరేణ వసంతమలయమాన తేన-కుత్రికస్త్రిన్ప్ర జేశ్ఠి.
కన్యసమ్బంధినీ-కా వర్ధతే-ఇతి-ప్రశ్నత్రయస్యాపికావేరీత్యుక్తంభవతి-
కాభూతా-ఏ; మదనస్య-ఈ; సమ్మత్-వర్ధతే పృథ్వి మాహ్నో తీత్యర్థః-
ఈ రిత్యత్ర రమ్యశబ్దస్య రేఫ పూర్వత్వాద్రోరితిసూత్రేణ రేఫలోపః.

శ్లో. శిలార్పితపదద్వంద్వా నాసార్పితకరద్వయీ

ఉత్పల్ల సై నభారేణ స్వైరం పశ్యతి కామినీ. ౨

శిలార్పితం ద్వారబద్ధస్యాథోభాగస్థనామితి నిహితం-పద

యోర్ద్వంద్వం-యస్యా స్తథోక్తా-నాసార్పితా తదుపరిస్థ దారుణ్య
ర్పితా-కరయోర్ద్వయా యస్యాస్తథోక్తా సతీ- ఉత్తుజ్జకుచభారేణ
సాకం- కామినీ కాచితా-ముక్తీ-స్వైరం స్వచ్ఛందం యథాతిథా పశ్య
తి-కామకంప్రతీత్యర్థః-ని- అధస్తాద్దారుణి శిలా నానాదాహాపరిస్థితే
త్యమరః

శ్లో. గజ్జాయాం స్నాతు ముద్యుక్తా ఏకోనావింశతి స్త్రీయః

తత్రైకా మకరగ్రస్తా పున ర్వింశతి రాగతాః.

3

అస్మిన్ శ్లోకే గజ్జాస్నానార్థ మేకః నా పుగుమః-స్త్రీయః వింశతిః
ఉద్యుక్తాః-తత్ర వింశతిస్త్రీణాం మధ్యే- ఏకా మకరగ్రస్తాభూత్-తత
శ్చిప్తాః పురుషేణ సాకం వింశతిజనాః ఆగతా ఇత్యర్థః.

శ్లో. పాండవానాం సభామధ్యే దుర్యోధన ఉపాగతః

తస్మై గాంచ సువర్ణంచ వస్త్రాణ్యాభరణానిచ.

౪

పాండవానాం సభామధ్యే-యః అధనః నిర్ధనః- ఉపాగతః ఆ
యాతః-తస్మై (విప్రాయ) గాంచ ధేనుంచ- సువర్ణంచ వస్త్రాణిచ- ఆ
భరణానిచతే పాండవాః-అనుః దదుః.

చామర్తి కామశాస్త్రీవీరచితాః.

శ్లో. వాలినం రావణం రామం సుగ్రీవం చ విభీషణమ్

శత్రుఘ్నం భరణం హిత్యా నీతయా కిం ప్రయోజనమ్.

౧

వాలినం లాజ్ఘాలవంతం-రాతీతి రావణః-రావణం విశేషధ్వనిం
కుర్వాణ మితియావత్- రామం మనోజ్ఞం- సుగ్రీవం శోభాయుక్త
కంతం-విభీషణః పరభయదం-శత్రుఘ్నం రిపుసంహారకం-ఏతాదృశం
భరణం వృషభం-హిత్యా త్యక్త్వా-ని-అనడ్వా స్ఫురతో భద్రో పుష్కవో
ధేనువల్లభః- అమరశేషః- నీతయా ప్రాచీనమాలపద్ధత్యా-కిం ప్రయో
జనం-వీరచ్యూడామాలకర్తృ వృషభాభావే కథం సిద్ధ్య తీతిభావః-
“నీతాసంఘటనం కథ” మితిపాతః- నీతా లాజ్ఘాలపద్ధతి రిత్యమరః -

శ్లో. కః భోచరతి కా రమ్యా కా జప్య కిం విభూషణమ్

కో వంద్యః కీదృశీ లజ్జా వీరమర్కటకమ్పితా.

భో ఆకాశే- కః చరతీతి ప్రశ్నస్య వి రితుత్తరం-కారమ్యా
రమా లక్ష్మీ- కా జప్య ఖుక్- కిం విభూషణం కటకం- కోవంద్యః
పితా-కీదృశీలజ్జా-వీరమర్కటకమ్పితా హనుమతా వ్యాకులితేత్యర్థః
(కిమస్తి యమునానద్యా మిత్యాదీనా మనాఘ్రతాంధ్ర వ్యాక
రణగంధపణ్డితమన్వై ర్విరచితశ్లోకానాంమయా నన్యాభ్యాస్త్రీయతే.)
చెల్లపిల్ల నరసకవివిరచితశ్లోకాః.

శ్లో. భోరాజన్ త్ర్యక్షరం విద్ధి నేత్రకర్ణసమన్వితమ్

అనేకసుషిరం వాద్యం కాస్తం స్త్రీముఖపజ్జజన్.

భోరాజన్-హేనృప- ఇదిం పత్యమూణం- నస్త్ర త్ర్యక్షరం
త్రినర్ణనామకం నేత్రకర్ణసమన్వితం-నేత్రాభ్యస కర్ణా మేషా తే
సర్వాః-తై స్సమన్వితం-అనేకసుషిరం బహుళ ధ్రువుక్తం-నకారః
ఆద్యః యస్య తథోక్తః- కకారః అస్తే యస్య తథోక్తం కాస్తం
స్త్రీయః పద్మికాయాః ముఖే యత్పజ్జ- కాస్తే తే శిర్షమేష జాయత
ఇతిస్త్రీముఖపజ్జ-శిథిలీసర్వాణాకటముఖపజ్జ సమ్భవ ఇత్యర్థః-ని॥
స్త్రీకామినీపద్మికయోరితి నానార్థేపతాన్వయం యథ తద్విద్ధి జానీ
హి-వల్లక మితి గూఢతయా గ్రాహ్యమ్.

శ్లో. యదైవరీత్యా త్వదయో రస్తరేస్తి సబిన్దుకం

తదస్తి త్వద్దృహే రాజన్ తదర్థ మహ మాగతః.

రాజానం ప్రతి కశ్చి ద్విద్వా స్వదతి-హేరాజన పదయోః
పవర్గస్థ పకారస్య తపర్గస్థ దకారస్య చ ఏతయో ఐవైవరీత్యాతీ వ్య
త్యయాత్-దపయోరితియావత్- అస్తరే మధ్యే యదస్తి సబిన్దుకం
య త్వద మస్తి-ధనం ఇతిభావః-తత్తవగృహేస్తి-తదర్థం తత్సమ్మా
దనార్థ మహ మాగతః-

శ్లో. కేశవం పతితం దృష్ట్వా భీమం చైవ గతాయుషస్

రుదన్తి కారవా సృర్యే పాణ్డవాహర్ష మాయయుః. 3

కున్జితో రవో యేషాం తే కురవాః-త ఏవ కారవాః-జమ్బు

కాః-ని॥ కారవః-ఫేరవః-ఫేరురిత్యమరః-కే ఉదకే-సతితిం గతాయుషం

భీమం భయజ్కరం-శవం దృష్ట్వా-రుదన్తి రోదనం కర్వన్తి-స్వభుక్తి

దుర్లభత్వా దితి భావః-సర్వే పాణ్డవాః-మహాబళాః-ని॥ బకోటాః పా

ణ్డవాః-క్రుత్వా-అమరః-హర్షమాయయుః తుష్యన్తి-త్యర్థః.

శ్లో. దేవరాజో మ రూదృష్టో మహావారినిరోధకే

అవ స్మర్కంచ సోమంచ విషం పీత్వా గృహం యయా. ౪

పతిసోదరం ప్రతి కాచి న్నాయికా వదతి-హేదేవర! మహా

వానిరోధకే తటాక సేతో-మయాదృష్టః ఆజః ఛాగః-అర్క మర్క

వృక్షపర్ణం-ని॥ అర్కం-హో వసుకాస్ఫోట గుణహుపవికీరణా మన్దా

గళాచర్క-స్థాత్యైత్యమరః-సోమంచ గూఢాచీపత్రంచ-ని॥ గూఢాచీ త

న్తి కామృతా జవన్తి కా సోమపల్లీత్యమరః-అద స్కబళయ- నిష్ప

ముడకం-పీత్వా-ని॥ విషంతు గరళే జలే-(నానా) గృహం నివాసం ప్రతి

యయా అగమదిత్యర్థః.

మహిసూరనివాసినా సదాశివశాస్త్రిణారచితాః.

శ్లో. సురైః కుత్ర వసంతి కస్య విశిఖాః పుష్పాణి కా వారిధే

కన్యా ధాశృమురారిమన్తధజతాం కావా సు సమ్బద్ధయః

కస్మిన్ క్షిరే రతి ర్దివిషదాం సున్దోపసున్దోచకా

వేషా ముత్తరతాం ప్రయాతి తటిసి కాచిత్త్రివర్ణాహ్వయా ౧

అత్ర బహిర్లాఘ్యత్తరవాక్యం-త్రివర్ణాహ్వయా త్ర్యక్షరాభిధా.

నా-కాచిన్నదీ కానేరీ-పక్ష్యమాణప్రశ్నానా ముత్తరతా ముత్తర

వాక్యత్వం ప్రాప్నోతీత్యర్థః-ప్రశ్నా-మరైః కుత్ర వసన్తి-ఉత్త-కా

భూమా-ప్ర-కస్యవిశిఖాః బాణాః పుష్పాణి భవన్తి-ఉ-ఏ మదనస్య-

ప్ర-వారిధేః కన్యాకా? ఉ-ఈ లక్ష్మీ-ప్ర-ధాతృమురారిమన్తభజితాం
సమ్మద్ధయః కా-ఉ-క-అ-ఓ ఇతి సమ్మోధనాని త్రి-జీ-ప్ర-కస్తిన్ రతి
రానక్తి ర్ముక్తి కరీ భవతి? ఉ-ఏ విష్ణో-ప్ర-సుద్దోపసుద్దో దివిషదాం-
దేవానాం కా భవతః? ఉ-అరీ శత్రూ-ఏతేషాముత్తరవాక్యానాం మేళ
నే కావేరీ-జౌకారన్యాచివరే-ఏచోయవాయావ ఇతి సూత్రేణ కాన్
ఇతి స్థితే ఏకారయుక్తే కావే తతః ఏజః పదాన్తాదచీతి సూత్రేణ అరీ
ఇతిశబ్దయోగే కావేరీతీయాప సిద్ధిః-నదీ.

శ్లో. రామస్య భగినీ సీతా తస్యపత్నీ సపత్నజా

పార్వతీపతి గోకన్ధః కాలస్య కుటిలాగతిః. ౨

యోదేవః యాః లక్ష్మ్యోః పతిః ఈపతిః-న చాసౌ గోవిందశ్చ
ఈపతిగోవిందః శ్రీవిష్ణు ర్విజయతే-తస్య దేవస్య పార్వతీ భగినీ
సోదరీ-అభూదిత్యధ్యాహారః-తస్య రామస్య సతః శ్రీరామావతార
సమయే సపత్నేభ్యో రావణకుమ్భకర్ణాదిశత్రుభ్యః తల్పింహరణార్థం
జం జన్మ యస్యాస్స సపత్నజా సీతా-పత్నీ అభూత్-ని||జం కటి
భూషణే పత్నీయం తేజస్యమ్బుని జన్మని ఆలస్యేన మన్దతయా-కుటిలా
కౌటిల్యయుక్తా-కా ఇతి ప్రశ్నస్య-కాలస్యగతి రిత్యుత్తరవాక్యైకత్వేన
చిత్రాలక్ష్మ్యారః-యద్వా తస్య కాలస్య సతః కాలస్వరూపవత్-గతిః
ప్రవృత్తిః-కుటిలా మాయారూపిణీ అభూదిత్యేకోర్థః.

శ్లో. అమలా మాలతీ మాలా కంఠే రామస్య సీతయా

సర్వేషి పణితా భ్రాన్తాః ప్రత్యక్షేషి క్రియాపదే.

అస్తిన్ శ్లోక పూర్వాధిక్రియాపదం నాస్తి-ఉత్తరాధిక్రియా
క్షేషి ఇతి క్రియాపదం ప్రయుక్తం- ప్రతిపూర్వకక్షిప్తధాతోఃకర్తృ
రేలుక్-అర్చితవతీత్యర్థః.

శ్లో. దివా సపూజయేల్లజం రాత్ర్యాచైవ సపూజయేత్

సతతం పూజయేల్లజం దివారాత్రౌ సపూజయేత్. ౪

దివా కేతక్యా-లిజ్జం శివలిజ్జం సపూజయేత్-రాత్ర్యా హరిద్ర
యా నార్చయేత్-సతతం దినే దినే-లిజ్జోద్భవకాలే-మల్లికాది కుసు
మై రర్చయేత్-అహని,నిశిచ, కేతకీ హరిద్రాభ్యాం-నార్చయేదితిభావః
వంగవోలునివాసినా చామర్తిరామశాస్త్రిణా విరచితాః.

శ్లో. స్త్రీణా మపర్ణాస్ఫుట మన్న పూర్ణా

పుంసా మపర్ణో భువి నావతీర్ణః

ప్రభోర్ధపూర్ణం పరికల్ప్య తూర్ణం

కృతాధికర్ణం కురుమా మపర్ణమ్.

౧

స్త్రీణాం మధ్యే అన్నపూర్ణా పార్వతీ-స్ఫుటం ప్రసిద్ధం య
థాతథా-అపర్ణా అపర్ణాఖ్యా ఆసీత్-పుంసాం పురుషాణాం మధ్యే
అపర్ణోనామపురుషః నాస్తి-తస్మాత్కరణాత్ భోప్రభో కృతాధి
కర్ణం అధికర్ణవంతం- మా మర్ధపూర్ణం పరికల్ప్య సమ్పూర్ణధనం
కృత్వా- అపగతాని ఋణాని యస్య తం అపర్ణం కురు-అపర్ణనామ
కం కుర్వీతిభావః.

శ్లో. అంబలిద్వేషిణం వందే చింతకాయ శుభప్రదమ్

కూరగాయ కృతత్రాసం పాలనేతి ప్రియంగవామ్.

౨

బలిద్వేషిణం బలిదై త్యశత్రుం-చింతకాయ-ధ్యాత్రే శుభ
ప్రదం మజ్జశదాయకం-కూరగాయ కుత్సితభుజ్జక్లాయ కాళియనామ
కాయేత్యర్థః-కృతః త్రాసో భయం యేన తథోక్తం-గవాం ధేనూనాం-
పాలనే ఆతిప్రియం-అం విష్ణుం-వందే నమామి-అహమితి శేషః.

మాడుగులపురనివాసినా మంత్రిప్రెగడ ప్రకాశకవినావిరచితాః.

శ్లో. చేతులే గోతులే బాలే కాకులే వానముక్కులే

రుచిం పశ్యామి సుశ్యామే కచానాం తవ మంజులామ్.

౧

ఈతులే హేలక్ష్మీనమానే-గోతులేచ నరస్వతీనమానే-సుశ్యా
మ యావనమధ్యస్థే-బాలే-తవ కచానాం కున్తలానాం-మంజులాం

మనోహరాం-రుచిం కాన్తిం-వాసముక్కులే- వనానాం జలానాం స
మూహాః వానం- తన్మృచ్చస్తీతి వాసముచః- మేఘాః- తేషాం- కుతే
సముదాగౌ- కాకులేచ వాయునేచ పశ్యామి.

శ్లో. కృష్ణభూపతి సజ్జాశం కృష్ణభూపతిసన్నిభమ్

కృష్ణభూపతి సీకాశం కృష్ణభూపతి సద్యశః.

2

కృష్ణభూపతి సద్యశః-మాడుగుల సంస్థానాధిపతేః శ్రీకృష్ణ
భూపాలస్య కీర్తిః-కృష్ణభూపతి సజ్జాశం- కృష్ణస్య వారః- భూః ని
వాసస్థానం-క్షీరసముద్రః-ఊః చంద్రః పతి ర్యాసాం తాః ఊపతయః
ఆశ్విన్యాదితారాః-నిష్ఠానభూమ్యాస్తు భూప్రియాం-ఊకారః పు
రుషే చంద్రే రాజపుత్రే గళే సురే-ఇతిరత్నమాలా-క్షీరసముద్ర తా
రాసన్నిభ మిత్యర్థః-కృష్ణా ద్విజృంభనతీతి కృష్ణభూః-బ్రహ్మ-సః పతి
ర్యస్యా సా కృష్ణభూపతి స్సరస్వతీ-తయా సమానం-కృష్ణా ద్భవ
తీతి కృష్ణభూః-కృష్ణభూః గజా- తస్యాః పతి శ్శివః-తేన సీకాశం స
మానం-ఏతే సదృశం భవతీతిభావః.

శ్లో. విక్రమేణార్జునముఖాః కృష్ణభూపాల తేహితాః

విక్రమేణార్జునముఖాః కృష్ణభూపాల తేహితాః.

3

హేకృష్ణభూపాల శ్రీకృష్ణభూపతినామక (మాడుగుల) మహా
రాజ-విక్రమేణ పరాక్రమేణ-అర్జునముఖాః పాణ్డవమధ్యమ ప్రభు
తయః-తే తవ హితా స్సఖాయః-సమానా ఇతిభావః-తే విక్రమేణ
తవప్రతాపేన-అహితా శ్శత్రవః-అర్జునముఖాః ధవళవదనాః- పరా
భవదైవ్యేన వికలవదనాః భవంతీతి భావః.

శిష్ట కృష్ణమూర్తి కవి విరచితాః.

శ్లో. శ్రీకృష్ణభూపకీర్త్యవసరగిరిగరినరిసమేతి వీణేయమ్

బ్రూతే తత్తా తహితా ధికతాకథితేతి మురజోను.

౧

శ్రీకృష్ణభూపతి నామ్నో రాజాః-కీర్తయే- అవసరగిరి ఉచ్చారణసమ

యవాక్యవిషయే-ఇయం వీణా తత్సభాయాం పరిదృశ్యమానా వల్ల
కీ-గర మేషాం అస్తీతి గరిణ స్సర్వా-స్తే సరాణి మాల్వాని-యస్య
సః గరిసరిః శివః తేన నయా ఇతి బ్రూతే-ధవళత్వా దీశ్వర తు
లేతి భావః-మురజః మృదజః-తతాతస్య బ్రహ్మణః-కస్మిన్చి త్తా
లాన్తరే-శివః బ్రహ్మలలాటసమ్భవ ఇతి విష్ణుపురాణ శ్రవణాత్
తస్య బ్రహ్మణః హితా సరస్వతీ-తస్యాః అధికతా సుస్వత్యా ప్యతి
శాయితా కథితా ఇతి బ్రూతే.

శ్రీవీతికాపురసంస్థానాధిపతిః ప్రత్యనేనరచితః.

శ్లో. రాపురామ సృపతా పుదారతా భావ్యతేత్ర సక వాపిలోపితా

కిన్తు సాధుభి రలబ్ధవృత్తితా హన్త పూర్వభవపాపవృత్తితః.

అత్ర సాధుభి రలబ్ధివృత్తితా జాతా హన్తేతి సన్తాపః-కుత ఇత్యుక్తే
పూర్వభవపాపవృత్తితః పూర్వజన్మకృతదురితవ్యాప్తితః-తద్దోషః ప్ర
భోర్వా విదుషాం వేతి సన్తాపః-కిన్చ పూర్వభవ పూర్వకాలదత్త-
పాప బులుసుపాపయశా స్త్రిభూమివృత్తితః-తతోన్యవిబుధై రలబ్ధ
వృత్తిత్వం జాయత ఇతి భావః-శేష స్సులభః.

సోమభట్ట రామస్వామిశాస్త్రివరచితః.

శ్లో. రాక్షసేభ్య స్సుతాం హృత్వా జనకస్యపురీయయా

అత్ర కర్తృపదం వక్తుర్మర్యాదా దశవార్షికీ.

రాక్షసానాం దాసవానా-మిభ్యః ప్రభుః-ని|| ఇభ్య ఆఘోర్య ధనీ
స్వామీత్యమరః-రావణః-జనకస్య సుతాం సీతాం-హృత్వా స్వపురీం
వృత్తి యయా అగచ్ఛత్-శేష స్సులభః బహిర్లాపీ.

శ్లో. కిం వక్తి భిత్తినిర్మాతా చాఞ్చల్యం కుత్ర వర్తతే

ఆన్ధ్రగీర్వాణభాషాభ్యా మేకమే వోత్తరం వద.

పారదే-ఇత్యుత్తరమ్.

శ్లో. రావణస్య కీయద్వక్త్రం నూపురః కుత్ర వర్తతే

ఆన్ధ్రగీర్వాణభాషాభ్యా మేకమే వోత్తరం వద.

పది-ఇత్యుత్తరమ్.

పెద్దాపురీనివాసీ చల్లా కామశాస్త్రీనిరచితాః.

శ్లో. కఠినకుచాతవభాలే చటులచకోరాక్షి తావకే సయనే

కుటిలసుకేశ్యలకాస్తే మిథ్యానాది స్త తాజీ తవమధ్యమ్. ౧

అస్మిన్ శ్లోకే నాయికానాయకయోః ప్రేక్షాకలితసోల్లంఘనాని ప్రయుక్తాని.

హేకఠిన ఇతి నాయికావచనం-హేబాలే తవ కుచా కఠినా వితి నాయకో వక్తి-హే చటుల హేతీయ్య ఇతి నాయికావచనం-హే చకోరాక్షి తావకే సయనే ఇతి నాయకో వక్తి-హేకుటిల ఇతి నాయికా వక్తి-సుకేశీ తేలకాః కుస్తలాః కుటిలాః ఇతి నాయకో వచనం-హేమిథ్యానాదీన్ ఇతి నాయికా వక్తి-లతాజీ తవమధ్యం మిథ్యావాదీ ఇతినాయకో వక్తిః.

శ్లో. మోచాఫలవాచా కథసూచారవిహీనాన్

కాచానివ నీచానిహ యాచామి కువాచాన్

ప్రాచామధికాచార్య సువాచానుతరీలా

న్దాచాపల మాచాలయ మాచాను పదాబ్జాత్. ౨

మోచాఫలరసమివ మధురయా వాచా-కాచానివ వరాటానివ సిద్ధి తాన్-కువాచాన్ కుత్సితాలాపయుక్తా-ఆచార విహీనాన్ సదాచార శూన్యాన్-నీచా స్కంధం యాచామి-అహ మితి తేషః-హే మాచాపల లక్ష్మీలోల-ప్రాచాం పూర్వేషాం-మధ్యే-అధికాశ్చితే ఆచార్యాశ్చ తేషాం బ్రహ్మాదీనాం-సువాచా శ్రుతి పరిమృతయా నుతం శీలం యస్య తథోక్తాత్-చారు పదాబ్జాత్-మా మాం-మాచాలయ చలితం మాకురు.

శ్లో. గుణిగణగణనారమ్భే సవశతి కఠినీ ససమ్భ్రమం యస్య

తేనామ్నా యది సుతినీ వద వన్ధ్యా కీదృశీ భవతి. 3

గుణా స్సుగుణాః-విషాం సంతీతి గుణిసః-తేషాం గణః తస్యగణనా
యాః యేషేషమయే-లిప్తారమ్భకాల ఇతి యావత్-యన్య పురు
షస్య నామలేఖనార్థం-కితినీ లేఖనసాధనీ-అజ్ఞానశలా కావా-ననమ్భ
మం యథాతథా నపతతి నప్రవిశతి-తేన పురుషేణామ్భా తజ్జననీ-
సుతినీ పుత్రవతీ-యది లోకే కీదృశీ స్త్రీ వధ్వా భవతి వద-కా నా
మ వధ్వా వధ్వా సైవేతి భావః-సుప్రసిద్ధం పుత్రం యాప్రనూతే
సైవ పుత్రవతీ ఇతిభావః.

(ఈశ్లోకము బొంబాయిలో సంస్కృతములో నచ్చుపడిన హితోపదే
శములోనున్నది. కావున, పెద్దాపురనివాసి కామకవి విరచితమై యుం
డదు.)

శ్లో. జన కస్యసుతా సీతా రాఘవస్య విలాసిని

జనకస్య సుతా సీతా రాఘవస్య విలాసిని.

౪

హేజన కస్యసుతా రామస్య విలాసిని అభూదితి పూర్వార్థే
ప్రశ్నవాక్య ముత్తరార్థ ముత్తరం ప్రయుక్తమ్.

కాశీ నివాసినా బాలశాస్త్రీణా విరచితాః.

శ్లో. యై స్వల్పైఽపి నదీయతే ద్విజనుషే రాజానతే జానతే

కస్మైచి త్వమితశ్చ సంత మనద్రాజానతే జానతే

తైఃకిం స్వాంత పదామ్బుజే దివిషదాం-రాజానతే జానతే

కీనాశోద్ధతి హృత్యకిన్నజగతాం రాజానతే జానతే. ౧

పదచ్ఛేదః॥ యైః-స్వల్పైః-అపి-న-దీయతే-ద్విజనుషే-రా-జానతే-తే
జానతే-కస్మైచి-త్వ-మితం-చ-సంతం-అనద్రాజా-న-తే-అ
జానతే-కీనాశోద్ధతిహృతి-అకిత్-న-జగతాం-రాజానతే-అజానతే
తైః-కిం స్వాంత-పదామ్బుజే-దివిషదాం-రాజానతే-అజానతే.

వ్యా. యైః ప్రభుభిః-జానతే విదుషే-ద్విజనుషే బ్రాహ్మణా
య-స్వల్పైఽపి రా-కి శ్చేదపి ధనం-నదీయతే న దత్తం-యైశ్చ

ప్ర భుభిశ్చ-అజానతే అపణ్ణితాయ తు-అమితం గాః ధనం సంతతం
 దీయతే-తే అసద్రాజాః-సజానతే నవిదంతి- మహిమాన మితిశేషః-
 తస్మాత్కారణాత్ తై రసత్ప్రభుభిః కిం కిం ప్రయోజన మస్తి కిమపి
 నాఽస్తీఽత్యర్థః- హే స్వాన్త చిత్త- కీనాశోద్ధతిహృతి యమదర్ప
 సంహరిణి-దివిషదాం దేవానాం-రాజా ఇంద్రిణ (అత్ర రాట్కబృతృతీ
 యా) సతే నమస్కృతే- అజానతే బ్రహ్మణా త్యస్తనమస్కృతే-
 జగతాం రాజా జగన్నాదేన విష్ణునా సతే నమస్కృతే- అజానతే
 అజయా శుద్ధప్రకృత్యా- సతేనమస్కృతే- పదామ్బుజే ఏతాదృ
 జ్జహత్ప్రవిశిష్టే పాదపద్మే పరమేశ్వర చణారవిందేవిషయో అకిత్
 స కిత్ నివాసః కిత్ నాస్త్వస్యేత్యకిత్ నివాసరహితం స్వం స
 నభవసి- కిత్ నివాసే ఇతిధాతుః-కి జ్ఞానం నాస్త్వస్యేతి అకిత్-త్వం
 జ్ఞానరహితం స తత్ర నివాసేవ త్వమిత్యర్థః తత్సవద్దవిదేవ త్వమి
 త్యేకోర్ధః- కిజ్ఞానే ఇతి చధాతుః- హేచిత్త సర్వదేవస్త్వసదాశివ
 పదారవింద మన్దిరస్యతవ తైరలైః కిం ప్రయోజనమితి భావః.

శ్లో. విద్వాన్ కవిర్వాదిసర స్తథా విద్వాన్ భవేద్యది

తయోస్తు భేద స్సంవేద్య శ్శబ్దరూపపరీక్షయా.

విద్వాన్ శాస్త్రజ్ఞః- కవిః, వాదీచాసానరశ్చ వాదిసరః-లోకే వాద
 శీలో భవే దితి విద్వద్ధర్మః- తథా తత్ప్రకారేణ-ఆవిద్వానపి అపణ్ణి
 తోఽపి కవిః అవిద్వత్కవిరపి వాదిసరో భవేద్యదిత్ వాదోద్యుక్త శ్చే
 త్రయోః పణ్ణి తాపణ్ణితయో ర్వాదిసరయో-రేభిః భిన్నత్వం- శ
 బ్దరూపపరీక్షయా తదుచ్ఛరిత వాక్యరీతి పరిశీలనేన-సం వేద్యః జానీ
 యాత్-అన్యో అర్థః వాదిసరఇత్యత్ర- వా వాక్యరః-అదౌ శబ్దాదౌ
 యస్య వాదిః-వాదిశ్చాసా నరశ్చ సరశ్చబ్దశ్చ వానర ఇతిశబ్దోభవతి-
 అత ఏవ శబ్దపరీక్షయా రూపపరీక్షయా చాపణ్ణితత్వం వేద్యమితి
 భావః.

శ్లో. కాసారం కాసారే కాశీపరిణామవేణికా తస్మిన్

భాసారం భాసారే భాసన్నాతప్తలోచనా బాలా. 3

కాశీపరిణామవేణికా, కం వాయు మత్నాతీతి కాశీ సర్వస్తస్య ఈ
 శోభా-కాశీ-తయాపరిణామా సంలీనా-వేణికా జటా-యస్యాస్త
 ధోక్తా నీలవ్యాళసమానకేశపాశేత్యర్థః-తస్మిన్ సూక్ష్మశరీరా-భాసన్నా
 తప్తలోచనా, భానాం పక్షత్రాణా-మాసన్నః ఆప్త శ్చంద్ర-స్తేన ఆత
 ప్తాన్యాముఖీతాని- వికసితానీ త్యర్థః-త ఇవలోచనే యస్యాః సా
 బాలా నూత్నయావనా-భాసా రూపలా వణ్యేన-రిమూఢ రమ్యేవ
 స్థితా-బాలా-రే మదన సమ్బన్ధిని కాసారే-స్య సుఖస్య ఆసమంతా
 త్సారిః తస్మిన్ మిత్రే సురత-సుఖార్థ మితి భావః-కాసారం కస్య కటా
 క్షతాశతశ్చ కాన్త్యాః ఆసార వత్సన-ప్రసారం- సాభిప్రాయవిశేషణ
 మిత్యర్థః-ఆస ఆక్షిపత్-అనుక్షేపణే ఇతి ధాతో ర్భూతార్థే లిట్-
 ని॥ గోబ్రహ్మ మారుతార్కేషు సితవర్ణే వసా ద్యుతౌ- ఇతి రత్నమా
 లా-సుఖశ్చైజలం కమితి విశ్వ-అన్యోన్యో ద్యోతతే- భాసన్నాత
 ప్తలోచనా భస్యశివస్స-ని॥ భిష్మమ్భాభ్రమరే భావే ఇతి నానార్థే-ఆ
 సన్నా-ఆప్త-గౌర-త రూతప్తా సంతాపయుక్తా-సాపత్న్యహేతునా శో
 పే నేతి భావః-అతః కారణాత్ లోచనే రిక్తోత్పలే ఏవ లోచనే
 నేత్రే-యస్యాః సా లరియోరభేదః- ని॥ రోచనా రక్త కష్టారే గ
 వాంపిత్రే వంప్రియా మితి-అబాలా అపః జలాని ఆసమంతా ల్లాతి
 గృహ్లాతి దదాతీతిహ-లా అదానే దానేచ- ని॥ ఆజీదధేభివ్యాప్తా విత్స
 ముః- ఆపప్రి భూమ్ని వార్వారీత్సమురః- గజ్జా తాదృగ్విధలోచనా
 భ్యాం జలబిన్దూన్ దధానా-తత్ర నిర్గత్య కాశీపరిణామాచ కాశీక్షే
 త్ర సజ్గతాచ సావేణికాచ ప్రవాహశ్చ కాశీపరిణామవేణికా-ని॥ వే
 ణీ ప్రవాహే సరితాం మేళనే కేశ బద్ధనే-నానా-తాభిః లహరీభిః అ
 తస్మిన్ బహుళాసతీ- సహస్రముఖప్రవాహ భూత్వా భం శివం

అనతీతి భాసా-శివం హిత్యా-భాసారే భాయాం భూమా- ని॥ భా
భువ్యలంకృతౌదీప్తా ఇతినానా- ఆసారం ఆసమన్తాద్గమనం- సృగతా
వితిధాతుః-తస్య ఈ శోభా యస్తా స్తథోక్తా భాసారే కాసారా
ణాం సరోవరాణాం-ఈలక్ష్మీ ర్యస్యా స్సా- కాసారే కాసారసముత్స
మేతా సతీ- భాసా స్వచ్ఛప్రకాశేన-అరం శీఘ్రం యథాతథా-కస్య
సముద్రస్యాసార మత్యస్తస్థిరాంశం- కాసారం ప్రాపే త్యధ్యాహరః-
ని॥ కో బ్రహ్మత్కానిలారాగ్ని చిత్తధీయమ కేకేషు విష్ణావాహతశ
బేజా- రత్నమాలా- సారోబలే స్థిగాం శేత్యమరః-యమ కాలజ్కార
సహితశ్లేషాలజ్కారః.

ద్రాక్షారామనివాసినా గాంగేయుల భీమశాస్త్రిణా విరచితాః.

శ్లో. చరిత్రం తే చిత్తం జనజనని గోదావరి భువి

స్ఫుటత్కుండశ్రీమ ద్విశదఘనపుష్పేఘసభగే

త్వమాత్రేయీ భూత్వా సతత మతివృద్ధాతను భృతాం

కరస్పర్శాన్నిత్యం పరిహరసి పాపాని ఝడితి. ౧

అత్ర గోదావర్యంతర్గతాత్రేయీనామకనదీస్తుతిః- హే జనజనని భో
లోకమాత, స్ఫుటత్కుండశ్రీమద్విశదఘనపుష్పేఘసభగే వికచ
మల్లికా ముకుళశోభావద్విశదం-ధవళంచ త ద్ధనపుష్పంచ నిర్మలో
దకం- ని॥ మేఘపుష్పం ఘనరసం త్రిషుద్వే అప్య మమ్యయ మిత్య
మరః- తేషా మోఘః ప్రవాహః-ని॥ ఓఘస్సంఘప్రవాహయోరితివిశ్వః-
తైస్సుభగే సౌభాగ్యవతి-త్వం అత్రే రవత్యంస్త్రీ ఆత్రేయీ- అత్రి
మహామునిసముత్పన్నా భూత్వా- వృద్ధగౌతమీ మతిక్రమ్య అతి
వృద్ధానతి-సతతం తనుభృతాం దేహధారిణాం-కరస్పర్శాత్ పాపాని
ఝడితి శీఘ్రం-పరిహరసి వారయసి- అత్ర చిత్రార్థముచ్యతే-స్ఫుట
త్కుండశ్రీమద్విశదఘనపుష్పేఘసభగే కున్దధవళతరార్తవరజో
బిందుస్యందక కన్దర్పమద్ధిరేత్యర్థః-రజోబిందుఘ ధవళత్వం చిత్తం ని॥

స్వాద్రజః పుష్పమూర్తవమిత్యమరః-త్వ మాత్రేయీ ఋతుమతీభూ
త్వా- అతివృద్ధా అత్యంత వృద్ధానతీ-ని॥ స్త్రీధర్మిణ్యవిరాత్రేయీత్య
మరః-వృద్ధాయాః ఋతుమతీత్వం చిత్రం- కరస్పర్శమాత్రేణ తనుభృ
తాం పాపాని హరసీతి అపవిత్రాయాః పవిత్రీకరణత్వ మతిచిత్రం- అ
త్రఋతుమతీవిరుద్ధధర్మఘటనేన శ్లేషానుప్రాణిత చిత్రాలజ్కారః- సగ
రావృత్తమ్.

శ్లో. రాత్రి ర్నిరజనికరా నీరజనికరాపవర్జితా సరసీ

అపికలయతిసవరసభా సవరసభావజ్జవర్జితా శోభామ్. ౨

రజనిం రాత్రిం కరోతీతి రజనికర శ్చంద్రిః-నవిద్యతే రజనికరో య
స్యాం సా నీరజనికరా- నిరిత్యుపసర్గస్య రోరీతి రేఫపూర్వకత్వా ద్దీ
ర్ఘః- రాత్రి ర్నిరజనికరాపవర్జితా పద్మసముదాయవిరహితా-సరసీచ
సవరసభావజ్జైః శృంగారాది రసాన్ విభావానుభావాదీన్ జానంతీతి

సవరస భావజ్జాః- తైర్వర్జితా వరసభాపి- శోభాం నకలయతి నప్రా
ప్నోతీత్యర్థః.

శ్లో. యాం చింతయామి మనసా మయి సావిరక్తా

సావ్యస్య మిచ్ఛతి జనం సజనోష్యనక్తః

అస్తత్క్రతేచ పరితుష్యతి కాచిదన్యా

ధిక్తాంచ తంచ కుసుమాశ్రు మిమాంచ మాంచ. 3.

కశ్చిన్నాయకః ఏనం వదతి- యాం స్త్రీయః- అహం మనసా చింత
యామి-సా మయి విరక్తానతీ-అన్యంజన మిచ్ఛతి-సజనస్తు అన్యామి
చ్ఛతి- అస్తత్క్రతే విషయే-కాచిదాన్యా చింతయతి-ఏవమన్యోన్యవి
రక్తాన్-ధిగితి నిందార్థకత్వం-అత్ర రసాభాసః.

విజయపురనివాసిసాల్లసాని పెద్దకవిచంద్రేణ విరచితశ్లోకాః.

శ్లో. వీరాగ్రేసరకృష్ణరాయస్సపతే త్వద్వైరికాంతావనే

భావస్త్యైః కుచయాన రోమలతికా వ్యాహరలీలాభృతః

ప్రాప్తాన్ కోకమదేభపన్నగశుకా ధున్వన్తి వక్త్రేన్దనా
మధ్యేనాపి కచేన కంకణలనద్వైదూర్య రత్నైరసి.

హేవీరాధివీర కృష్ణరాయస్సృప-తవశత్రురజవనితాః వనే ధావన్త
స్సత్యః-స్వకుచయూనరోమలతి కావ్యాహారలీలాభృతః-క్రమేణ నిజ
న్తన గమన రోమావలీ వాగ్విలాసభృతాః ప్రాప్తాన్-నిరుభయమానాన్
కోకమదగజవ్యాళకేరాః-ముఖచన్ద్రేణ చక్రవాకాన్. సింహమధ్యవి
లాసినా మధ్యేన మదేభాః-పిచ్ఛరూపవతా కచేన పన్నగాన్ కంకణ
కలితవై దూర్యమణిభి శ్శుకాన్-అత్ర విదూరమణీనాం బిడాలనేత్ర
కాన్తిమత్వేన హేతునేతిభావః-క్రమేణైవం ధున్వన్తి త్కేపయన్తితి
యావత్-క్రమాలంకారేణానుజీవితాధ్వనిః.

శ్లో. వీరాగ్రేసర కృష్ణరాయస్సృపతే కృత్తారణప్రాజ్ఞణే
దృప్తాః కేచన పారశీకపతయః ప్రాప్తాః పురీమామరీన్
వస్తాదీతి గురౌ మసత్వతి సులక్తానీతి శచ్యాం పున
ర్బీబీతి ప్రణతౌ సలామితి సురాన్ స్నేరాననాన్కుర్వతే. 3
అస్తి శ్లోకే కృష్ణరాయమహావీర సమరాజ్ఞణనిహత స్వర్లోకగతయవన
పారశీకపతీనాం జాతీయవచన ఘటనేన సులభార్థకత్వాన్న వ్యా
ఖ్యాతమ్.

కోలచెల పెద్దిభట్టాదివిరచితాః.

శ్లో. వాహీకృత మహాభేను గణాధిప వినాయకౌ

భవతాం భవతాం భూత్యై ప్వారతీపరమేశ్వరా. ౧

భేనుగణానాం గోసమూహానా-మధిశః సందీశః కివినాం పక్షిణాం నా
యకః గరుడః-తౌమహన్తా వాహీకృతౌ యాభ్యాం వాహీకృత మ
హాభేనుగణాధిప-వినాయకౌ-పార్వతీం పాతీతి పార్వతీపః-రమాయా
ఋశ్వరః తౌ శివకేశవా భవతాం భూత్యై విశ్వరాయ-భవతాం స్యా
తామిత్యర్థః.

శ్లో. యః పూతనామారణలబ్ధవర్ణః కాకోదరో యేన వినీతదర్పః
యస్సత్యభామాసపాతస్సపాయా న్నాథోయదూనామథ
వారిఘూణామ్, ౨

యః పురుషః- పూతం పవిత్రం- నామ యస్య నః పూతనామారణే
యుద్ధే-లబ్ధవర్ణః పణితః ని॥ పిష్వాన్ సూరి- కృతీ కృష్ణి ర్లబ్ధవర్ణో వి
చక్షణః అమరః- యః పూతనాయాః పూతనా నామరాక్షసాః-
మారణే మరణకృత్స్నే-లబ్ధవర్ణః సిపుణః యేన పురుషేణ అదరః భ
యరహితః ని॥ దరో స్త్రీశంఖభయయో రిత్యమరిః కాకః కాకాసురః-
వినీతః విపరీతః- దర్పః ఉద్ధతి ర్యస్య తథోక్తః అభూత్- ఏన
కాకోదరః కాళియ నామకోభుజగః- వినీతదర్పో భూదితిశేషః- యః
పురుషః సత్యంచ భాచ-కాన్తిశ్చ మాచ లక్ష్మీచ తాభి రనుగతః సం
యుతః- యః సత్యభామయానుగతః సంగతః ఏతద్విశేషణవిశిష్టః ర
ఘూణాం రఘువంశసమ్భవానాం నాథః శ్రీరామః యదూనాం
నాథః శ్రీకృష్ణోవా- పాయా ద్రక్ష్యత్యర్థః త్వమితిశేషః అత్తశ్చే
షాలజ్కారః.

శ్లో. య ఏవాద్య స్స ఏవాంత్యం మధ్యమో మధ్యఏవచ

య ఏతం నవిజానాతి తృణం చాపి నవేత్తి, ౩

ఏతత్ శ్లోకార్థ నిర్ణీతసక్తేత నామ్నో భూదిత్యర్థః-మధ్యమఃయరలవశమ్
స ఇతి నష్టాక్షరాణాంమధ్యే వకారః మధ్యమాక్షరోభవతి-తత్సక్తేత
నామ త్ర్యక్షరపరిమితం యవసమితిభావః- యః పురుషః ఏత మేత
త్పదం నవిజానాతి నవేత్తి-సః, పురుషః తృణమపి నవేత్తి తృణమాత్ర మపి-
జానాతీత్యర్థః యవసశబ్దస్య తృణవాచకత్వా దితిభావః- ని॥ శమ్పం
బాలతృణం ఘాసం యవసం తృణమర్జున మిత్యమరః.

శ్లో. సువర్ణాలఙ్ఘృతాకన్యా హేమాలజ్కారవర్జితా

సాకన్యా విధవా జాతా గృహేరోదితి తత్ప్రతిః, ౪

సువర్ణేన కాన్తి విశేషేణ-అలఙ్కృతా ప్రకాశితా-అకన్యా కన్యాత్వ
రహితా సువాసిని త్యర్థః-హేమాలఙ్కారైర్వర్జితా సభవ తీత్యహే
మాలఙ్కారవర్జితా కనకాభరణయుక్తా-సా అకన్యా సా సువాసిని-
విస్ఫుష్టో ధవో యయా సా విధనా-వ్యభిచారవతీ త్యర్థః-తాదృశీ
జాతా అభూత్-తస్మాత్కారణాత్ పతి ర్భర్తా-గృహే మద్దిశే-రో
తి రోదనం కరోతీతి భావః-ని॥ వి నిషేధే పృథగ్భావే విశేషే-ఇతి
నానార్థే-

తత్పత్తికయావిరచితశ్లోకః.

శ్లో. యస్య షష్ఠీ చతుర్థీ స్యా ద్విహస్యచ విహాయచ

అహం కథం ద్వితీయాస్యా ద్వితీయాస్యా మహం కథమ్.

యస్య పురుషస్య-విహస్యే త్యవ్యయం షష్ఠీస్యాత్ షష్ఠీవిభక్తి ర్భ
వతి-విహయేత్యవ్యయం చతుర్థీస్యాత్ చతుర్థీవిభక్తి వద్భావయతి-
అహ మితి పదం కథ మిత్యవ్యయంచ ద్వితీయాస్యాత్ ద్వితీయావి
భక్తి వదాలోచ్యతే-తస్య పురుషస్య శాస్త్రాధ్యయనశూన్యస్యఇతిభావః
అహం కథం ద్వితీయా స్యాం కథం భార్యా భవేయమ్-ఇతికుమారీ
జనకం ప్రతి వదతి-నూ మవిదుషః పత్నీం మాకురు విద్యత్పత్నీం
కురు ఇతిభావః-ని॥ పత్నీ పాణిగృహతీచ ద్వితీయాసహధర్మిణీత్యమరః.

చేబ్రాలు గ్రామనివాసినా అల్లమరాజు రంగశాయికవివారచితః.

శ్లో. కోహంసరథ్యః కిమభావనాచీ

కోధాతు రుక్తః కిల రక్షణార్థే

కోదేవ పూజ్యో భవి పీఠపుర్యా

వాసీద్విజః కోస్తీచ కోనపార్యః.

హంసః రథ్యాః రథాశ్వాః యస్య సః కోవర్తతే తిప్రశ్నః-కః బ్రహ్మ
ఇత్కుత్తరం ప్రోచ్యతే. కి మభావనాచీ ఇతి ప్రశ్నః-న ఇత్కుత్తరమ్-

రక్షణార్థకః కోధాతు రితి ప్రశ్నస్య పారక్షణే ఇత్యుత్తరమ్. దేవై
పూజ్యః క ఇతి ప్రశ్నస్య-ఆర్యః బృహస్పతి రిత్యుత్తరమ్. ని. గురురా
రోవ్యదేవమస్తీత్యమరశేషః. వీరపురవాసీ విప్రః కోస్తీతి ప్రశ్నస్య
కోనపార్య ఇత్యుత్తరమ్. వింజముారి కోనప్ప నామకో ద్విజః వీరపు
రవాసీ కశ్చిదస్తీత్యుత్తరమ్. అపగతాః ఆర్యాః బుధాః యేనసః అపా
ర్యః సోనభవతీత్యనపార్యః - క ఇతిప్రశ్నస్య కోనపార్య ఇత్యుత్తరం
భవతి. అయం చిత్రోత్తరాలజ్ఞాః.

పెద్దాపురసంస్థానాధిపేన శ్రీవత్సవాయ తిమ్మజగత్పతినాకారితశ్లోకః

శ్లో. నాళీకభంగకృ దతీవనదీనబంధు

ర్నక్షత్రపౌ నవసుధావిభవై కహేతుః

రాజా కిమిందు రపి నార్యభిమానహరీ

రాజా పరం విజయరాఘవసార్యభౌమః.

నాళీకభంగకృత్ పద్మవికసనభజ్జకరః-కించ అళీక స్వాప్రియస్య
అనృతస్యవా భజ్జకారీ నభవతీ త్యన్వోర్థః-ని. అళీకం త్వప్రియే నృతే
ఇతివిశ్వః-అతీవ అత్యంతం సదీనా మినః సముద్రః-ని. ఇనస్సూక్త్యే
ప్రభావితివిశ్వః. తస్య బంధు రాప్తః-దీనానాం బంధుః దీనదయాభు ర్న
భవతి-నక్షత్రాణిపాతీతి నక్షత్రపః - కించ క్షత్రా న్సాతీతి క్షత్రపః-
క్షత్రియపాలకో న భవతీ త్యర్థః-నవం చ తత్సుధావిభవం చ త్వస్యైక
హేతుః ముఖ్యకారణం-అమృతప్రకాశ సంవర్ధక ఇత్యర్థః-కించ వసు
ధాయాః భూమేః విభవః వసుధావిభవః-తస్యముఖ్యహేతుర్నభవతీ
త్యన్వోర్థః-నారీణాం స్త్రీణా మభిమానం హరతీతి నార్యభిమాన
హరీ-విరహిణీ ధైర్యభేదకః-కించ చారీణాం శత్రుణా మభిమానం హర
తీత్యభిమానహరీ సో నభవతీ త్యన్వోర్థః. ఏతాదృశగుణయుక్తః
ఇన్దుః రాజా కిమ్. అనర్హగుణోపేతః కథం రాజాభవేత్- నభవేతి

భావః. రాజా రాజశబ్దవాచ్యః-విజయరాఘవసార్వభౌమః శ్రీపూ
నపాటి విజయరామజగపతిరేవ భవతి. సః కీదృశ ఇత్యుక్తే. అరీక
భజ్యకృత్-దీనబంధుః-క్షత్రపాలకః. వసుధావిభవైకహేతుః. అర్యభి
మానహారీచ-ఇత్యాది రాజగర్భయుక్తత్వాదయమేవ జనాస్రంజయ
తీతి రాజా-రంజరాగే ఇతిధాతుః-ని॥. రాజాప్రభౌ నృపే చన్ద్రేయశ్చ
క్షత్రియశక్రయోరితి విశ్వః-

విజయనగర సంస్థానాధిపతినా శ్రీవిజయరామజగపతినా కారితః.

శ్లో. అమౌఘజం కలయన్ సద్భుత్. మనసే సాహిత్యరీత్యాం దృశో
ర్యాన్ధాతార మపారసమ్పది మహాభావే యశోరాశిషు
శత్రుణాం పురభజ్జనే ధృతిగుణే కల చోరగేన్ద్రీంవచః
ప్రగల్భే ప్రతిభాతి తిమ్మస్పతి. పాకాహితప్రాభవః.

పాకాహితస్య ఇన్ద్రీయ-ప్రాభవ మివి ప్రాభవం యస్యసః-తిమ్మ నృపతిః
వత్సవాయ తిమ్మనృపాలకః-అవనే ప్రజాసంరక్షణే-అం విష్ణుం-సద్భు
త్తం సమానం-కలయన్ కుర్వన్-ప్రతిభాతి విరాజతే. ఏవం క్రమేణ
సర్వత్రాన్వయః. సాహిత్యరీత్యాం పాణిత్య పదానే-భోజం భోజమ
హారాజం-దృశో. నేత్రయో-అమౌఘం పద్మం. అపారసమ్పది
అసన్తసమ్పద్విషయే-మాం లక్ష్మీ-మహాభావే ఘనత్వే-ధాతారం
బ్రహ్మణం-యశోరాశిషుకర్తృసమూహే-మాంధాతారం-మాన్ధాతృమ
హారాజం-శత్రుణామరీణాం-పురభజ్జనేశరీరహననేపట్టణాక్రమణేవా-ని
పురం శరీరే నగరే-నానా. ఉః శివం ఉరల్యవ్యయమ్. ధృతిగుణే ధైర్య
గుణే-అగేన్ద్రీం మేరుం-వచః ప్రగల్భే వాక్ప్రసక్త్యే-ఉరగేన్ద్రీం ఫణి
శం శేషమిత్యర్థః-సమం కుర్వన్ ప్రకాశతే. క్రమాలంకార సహిత
శ్లోపాలంకారః.

చాటుధారాచమత్కారసారః

—: కనకదండి లక్ష్మణకవి విరచితాః :—

శ్లో. తద్ధిత స్తద్ధితో మద్ధితో మద్ధిత స్సద్ధిత స్సద్ధిత స్వద్ధిత స్వద్ధితః
 ఏక ఏవహ్యసా తిమ్మభూపాలక స్తద్ధితో మద్ధితస్వద్ధిత స్సద్ధితః॥
 లోకే జనానాం మధ్యే-తేషాం హితః ఆప్తః-యో వర్తతే-సః తద్ధితః
 తస్యహితః భవతి. మమహి-మద్ధితః-మద్ధితో మమహితఏవ భవతి.
 త్వద్ధితః తవహితః-త్వద్ధిత ఏవ తవహితో భవతి- సద్ధితః సతాం హితః
 నద్ధితః సతాంహిత ఏవభవతి. సత్వన్యేషాం హితో భవతి. ఏవం జన
 సామాన్యధర్మః-అయం తిమ్మభూపాలకః శ్రీవత్సనాయ తిమ్మజగత్ప
 తిస్తు, తేషాం హితః, మమచ హితః, తవచ హితః, సతాంచ హితః,
 లోకోత్తర సౌజన్యవిశిష్ట ఇతిభావః.

౨ శ్లో. కమలే కమలం తత్రచకమలం తదుపరికమలం విమలం భాతి
 అమునాయమునా కరధృతవదనా చుమ్మనసమయే శ్రుతిరివభాతి.
 కమలే నాయికా హస్తపద్మే-కమలం నాయకకరకమలం- తత్రచ
 కమలం తత్రరపద్మే నాయికాముఖపద్మం-తదుపరి కమలం నాయికా
 ముఖపద్మే నాయకముఖం-విమలం యథాతథా భాతి- అమునా
 శ్రీకృష్ణేన నాయకేన కరధృతవదనా నాయకహస్త ధృతముఖసరీ-
 యమునా యమునానామనాయికా కాళిన్దీత్యర్థః- చుమ్మనసమయే
 శ్రుతిరివోపాగమివభాతి విరాజితే. తస్యైః కణ్ఠోదిత మధుర చూత్మ
 తి సీత్యతాది కూజతై రితిభావః.

౩ శ్లో. సత్యాసక్తమనాః ప్రవృద్ధసరకచ్ఛేదీ ద్విజేంద్రాశ్రయః
 యుక్తానేకముఖోద్భవాస్పదమలం శ్రీర్యత్రసంరాజితే
 యోగజ్ఞాంచ సదాభిభర్తి సశివో యః కామదేహశ్రయః
 సంఘస్సామ్యమయంప్రయాతుభవ తాంకృష్ణేనరుద్రేణవా.
 భవతాం-యుష్మాకం-సభాయామర్హాస్సభావ్యః తేషాం సంఘః
 సభ్యవర్గః-కర్తా- కృష్ణేన ఏఞ్ఞనా- రుద్రేణ శమ్భునావా- సామ్యం

సమతాం ప్రయాతు ప్రాప్నోన-తుసంఘః-కీదృశఇత్యుక్తే- తద్విశేష
 ణానామర్థత్రయంసమర్థయతి-సత్యాయాంసత్యభామాయాం సక్తం
 మనోయస్య తథోక్త ఇతి కృష్ణపరోఽర్థః-సత్యాం పార్వత్యాం ఆనమ
 న్తా త్కత్తం మనో యస్య తథోక్త ఇతి శివపరోఽర్థః-సత్యే సత్య
 సర్తనే ఆనక్తం మనో యస్య స ఇతి సంఘపరోఽర్థః-ప్రవృద్ధశ్చాసా
 సరకశ్చ ప్రబలనరకాసురః- తం ఛేత్తీతి కృష్ణపరః- ప్రవృద్ధశ్చాసా
 సరశ్చ విజృంభిత చతుర్ముఖః-తస్య కం శిరః-ని. సరోమర్త్యోర్జ్జునేవ్యజే
 ఇతివైజయస్తీ-నుఖశీర్షజలేషుక మితివిశ్వః-తచ్ఛేత్తీతి శివపరః- ప్రవృ
 ద్ధశ్చాసా సరకశ్చ విస్తారసరకలోకః తం ఛేత్తీతి సంఘపరః-సజ్జనసంఘ
 దర్శనా న్నరకావాప్తినివృత్తిర్భవతీతి ప్రసిద్ధిః-ద్విజేన్ద్రోగరుడః-ఆశ్ర
 యో యస్య సః ఇతికృష్ణపరః-ద్విజానాంబ్రాహ్మణానాం నక్షత్రాణాం
 వా ఇన్ద్రో శ్చిన్ద్రో స్తస్మాశ్రయ ఇతి శివపరః-ద్విజేన్ద్రోణాం బ్రాహ్మణ
 శ్రేష్ఠానా మాశ్రయ ఇతి సంఘపరః- అనేకాని ముఖాని యస్య సః
 చతుర్ముఖ స్తతః ఉద్భవః జననం-యుక్తః- అనేకముఖోద్భవోయస్మా
 త్తత్ నాభిపద్మ మిత్యర్థః- తస్మాస్పదం స్థానం నిత్యసంఘంసకత్వాత్
 ఆస్పద మితిప్రయుక్తం-యద్వా అనేక ముఖోద్భవా సృష్టిః-యుక్తా
 నేకముఖోద్భవః బ్రహ్మ తస్మాస్పదమితి కృష్ణపక్షే-యుక్తానేకముఖస్య
 కుమారస్వామిః-ఉద్భవస్య జననస్య ఆస్పదమితి శివపక్షే-యుక్తా
 నేకముఖః బ్రహ్మ తస్మాదుద్భవాః జన్తాని యేషాం తే వేదాః-తేషా
 మాస్పదం-ఇతి సంఘపక్షే-అలం సమర్థః-యత్ర విష్ణో శ్రీః లక్ష్మీ
 సం రాజతే భాతి-యత్ర శివే శ్రీః గరళం సం రాజతే-యత్ర సంఘే
 శ్రీ శోభా సం రాజతే-యోదేవః-అగం గోవర్ధనం-గాం భూమించ
 సదా బిభర్తి ఇతివిష్ణుపక్షే-యః గజ్జాంచ సదా బిభర్తీతి శివపక్షే-
 యోగం సర్వేషాం సమావేశః గాంచ కాన్తించ-సదా బిభర్తి ఇతి
 సంఘపక్షే-శివేన-సహితస్సశివః ఇతి విష్ణుపక్షే-శివస్యహృదయం విష్ణు

ర్విష్ణోశ్చహృదయంశివః ఇతి స్మరణాత్-శివయా పార్వత్యా సహిత
స్సశివః ఇతి శివపక్షే-శివేన మజ్జలేన సహిత స్సశివః ఇతి సంఘపక్షే
యో దేవః కామస్య మదనస్య-దేహః తస్యాశ్చాయ ఇతికృష్ణవరోధః
కామం మన్తథం ద్యుతి ఖడ్గీయతీతి కామదా- ఈహ ఇచ్ఛా తస్యా
అశ్రయ ఇతి శివపక్షే-కామాని వాంఛితాని దదాతీతి కామదా
ఈహ ఇచ్ఛా తస్యా ఆశ్రయ ఇతి సంఘపక్షే-ఏవంవిధార్థత్రయ
సామ్యాత్ శ్లేషాలజ్కారః.

౪ శ్లో. కోనిర్దగ్ధ స్త్రీపురజయినా కశ్చ కర్ణస్యహంతా

నద్యాః కూలం విఘటయతి కః కః పరస్త్రీరతశ్చ

కస్సన్నద్ధోభవతి సమరే భూషణం కిం కుచానాం

కోదుస్సగ్గదభవతి మహతాం మానపూజాపహరః.

అస్మిన్ శ్లోకే స్థిత ప్రశ్నానాం “మానపూజాపహర” ఇత్యు
త్తరే అన్వయరేఖేణ సహ ప్రథమాద్యక్షరఘటనేన భవన్త్యుత్తరాణి-
ప్ర. త్రిపురజయినా శివేనకః నిర్దగ్ధః-ఉ.మారః-ప్ర. కర్ణస్య హంతా కః
ఉ. సరః అర్జునః-ప్ర. నదీకూలం కః విఘటయతి-ఉ. పూరః జలపూరః
ఉ. పరస్త్రీరతః కః-ఉ.జారః-ప్ర. సమరేయుద్ధేనన్నద్ధః సముద్యుక్తః కః
ఉ. పరః శత్రుః ప్ర. కుచానాం భూషణం కిం-ఉ. హారః-ప్ర. మహ
తాం మహాజనానాం దుస్సంగాత్ దుష్టజనసంగ త్యేన-కోభవతి-ఉ.
మానపూజాపహరః.

౫ శ్లో. లావణ్యం క్వసు యోషితాం సభసి కే సంచార మాతస్వతే

కాసా ముచ్చతరా భవన్తి నినదాః క్వ క్రీడతో దమ్పతీ

కేఘన్వం ప్రకటికరోతి భగవాన్ శ్రీరాఘవః పారుషం

యః ప్రత్యుత్తరమధ్య వర్ణఘటితోదో ముదే వోస్తునః.

బహిర్లాపుత్తరశ్లోకః. ప్ర. యోషితాం స్త్రీణాం-లావ

ణ్యం సౌందర్యం క్వసు కుత్రచవర్తతే-ఉ.వపుషి.ప్ర. కే సభసి సంకా

ర మాతస్వతే. ఉ. అణ్ణజాః-ప్ర. కాసాం నిసదాః ఉచ్చతరాభవన్తి-
ఉ. భేరిణాం-ప్ర. దమ్పతీ క్వ క్రిడతః. ఉ. నికాయ్యే గృహే-ప్ర.
భగవాన్ శ్రీరాఘవః కేషు స్వం స్వక్యే పారుషం ప్రకటికరోతి-
ఉ. రక్షస్సు- ఏతదుత్తరవచనమధ్యవర్ణానాం సంయోగేన యోదేహో
ద్యోతతే సదేవః వః యుష్మాకం- సన్తోషాయ భవ త్విత్యత్ర పుణ్ణరీకా
క్షునామా జాయతే-సపాయాదితి భావః.

౬ శ్లో. వందే వాఙ్మతలాభాయ కర్మ కిం త స్స కథ్యతే

కిం దమ్పతి మితి బ్రూయా ముతాహా దమ్పతీ ఇతి॥

వాఙ్మతలాభాయ కామితాప్త్యై- లోకే కిం కర్మ కథ్యతే- తత్కర్మ
సకథ్యతే-కుతః-దమ్పతిం వందే ఇతి బ్రూయాం-కిం తదాచేత్ అపశ
భోభవతి. దమ్పతీ ఇతి బ్రూయాం-కిం-తథాచేదదైవతహనిష్ఠాయతే-
దమ్పతీ త్వత్ర ప్రగృహ్యత్వాన్నసస్థి-తిస్మాన్న కథయామి అహ
మితి కేషు-వందనీయం బ్రహ్మణుదస్తి తత్ స్త్రీ ఘం మిశ్రస్వయాపత
యా భాతితిభావః. అర్థనారీశ్వరత్వాత్.

—: విచిత్రరామాయణశ్లోకః :—

శ్లో. సువర్ణమయుతం కృత్వా ఇతరం యది వాఙ్ఘ్రి

మృగం తం కురు నోచే న్నే తం వినా సయ రాఘవ॥

హే రాఘవ! సువర్ణం సు ఇత్యక్షరం-అయుతం అకారేణపూర్వతః
సహితం-అను ఇతి రూపం కృత్వా-తత్ ఇతరం ఇతస్సంయుతోరః
రేఫః యేనతథోక్తం-అసురం రాక్షసం-వాఙ్ఘ్రి యది ఇచ్చసి చేత్-
అయం రాక్షస ఇతి మన్యసే చే దిత్వర్థః-తం రాక్షసం-తం తకారం
మృ ఇత్యక్షరం గచ్ఛతీతి మృగం-తాదృగ్విధం-కురు ఆచర-మృతం
కుర్విత్వర్థః-నోచే ద్రాక్షసో సభవతి యది తం వినా తకారేణవినా-
మృత మకృత్వేత్వర్థః మృగమితిభావః-తం మృగ మానయ-మృగం
స్వీకృత్య మాం ప్రాపయేతి సీతావచనమ్.

శ్లో. మలయానిలసంస్పర్శా త్సర్వాన్నిస్తతివాసరాన్

అత్యన్యాయక్తా యాకాచి త్కామినీ యామినీముఖే.

అయుక్తా నాయకేన వియుక్త-యా కాచి త్కామినీ-రహసి స్థిత్యా-
మలయానిలసంస్పర్శాత్ మలయపవనసంసర్గాత్-సర్వా న్వాసరాన్
హనుమ ద్గదాదీన్-అత్యని మనసి-యామినీముఖే సాయంసమయే-
నిస్తతి దూషయతిస్మి కుత ఇత్యుక్తే । అత్ర మన్తమారుతస్య విర-
హోద్దీపకత్వాత్-తదావాసభూతస్య మలయాచల స్యోత్పాటనం
సేతు బన్ధనకారే వానరైః కృతం చే దేతస్మలయపవనాగతవ్యభా-
విరహిణీనాం ససమ్భవిష్యతిఖ ల్వితి మత్వా తాన్, నిస్తతీతిభావః.

శ్లో. ఆయాహిరే మలయమారుత మన్తమన్తం

కాంతారతిశ్రమజపారివిరోదనార్థమ్,

నోచే దయం కనకసూత విలోకనేన

భస్మీభవిష్యతి మృగః ఖలు దక్షిణేన.

శ్రే మలయమారుత! కాంతానాం రమణీనాం-రతికేభ్యాం శ్రమజపా-
రిణః ఘర్స్తజలస్య- వినోదనార్థం హరణార్థం-మన్త మన్తం శనై శ్చనై
రా.యాహి అగచ్ఛ-నోచే త్తథా నాగచ్ఛసియది-వేగేనాగతవాన్యదీ-
తియావత్. అయంమృగ స్తవ వాహరూపోమృగఃహరిణః.దక్షిణేన
తవ దక్షిణపార్శ్వవర్తినా-కనకసూత్రవిలోకనేన విలోచనేనేతి వాపా-
తః. కనకానాం నాగకేనరాణాం-దేవకాఞ్చనచమ్పకాది వృక్షాణాం
సూత్రం వ్యవస్థానం ప్ర దేశిత్యర్థః-తస్య విలోచనేన విరోచనేన విశే-
షప్రకాశే నేతి యావత్-అత్ర రలయో రభేదః- ని. కనకం కాఞ్చనే
నాతు దుత్తూరే నాగకేనరే చమ్పకే కాఞ్చనాగేచ-ఇతి-సూత్రంతు
సూచనం గ్రంథభేదే తస్తువ్యవస్థయోః సూక్ష్మమార్గే పుష్పాయే-
తిచరత్సమాలా. తత్కమ్పనజనిత పుష్పపరాగేణ భస్మీభవిష్యతి-
భస్మచ్ఛన్న ఇవ భవిష్యతీతి భావః- యదా అయం మృగః తవవా

హన మృగవవ మృగః గజః. ని. మృగః పశౌ కురక్షాచ గజభేదే
దశాజ్జజే యాచనే మృగయాయాంచ మృగీతు పనితాన్తరే-ఇతి నా
నార్థే. తవ దక్షిణ పార్శ్వవర్తినా కనకస్య సువర్ణస్య సూత్రం మర్యా
దేవ మర్యాదా యయో స్తథోక్తే లోచనే యస్యసః కనక సూత్ర
విలోచనః సింహః-సువర్ణభగ్గక పిష్టాక్షత్వాత్ - ని. పార్శ్వదృష్టి
ర్వారణారిః పిష్టాక్షో జటిలో హరిః- ఇత్యమరశేషః. తేనభస్మీభవిష్య
తీతి లాక్షణికార్థః-గజవైరిత్వా దితిభావః-

—: భవభూతికృతామ్బాస్తుతిః. :—

శ్లో. అమ్బాలే త్వం బాలే శమ్బాలే శంకరోషి శమ్బాలే
రోలమ్బాలకజాలే బాలకజాలే కృపావలమ్బాలే-

హే అమ్బాలే ఇతి మాతృవాచకామ్బాలాశబ్దసమ్బోధనం-అమ్బ
అమ్బికే అమ్బాలేతి శ్రుతిః-రోలమ్బాలః అశయః- తే ఇవా లకాః కున్త
లాః-తేషాం జాలం యస్య స్తస్య సమమ్బోధనం. హేరోలమ్బాల
కజాలే-బాలాశ్చ తే కాశ్చ బ్రహ్మేన్ద్రా ర్హది దేవాః-తేషాం జాలం
యస్య స్తస్యః సమ్బుద్ధిః. హేబాలకజాలే-ని. కోబ్రహ్మత్మా నిలా
ర్హగ్నిచిత్తధీయమ కేకిషు-నానార్థే. కృపాయాః అవలమ్బస్య-ఆః
గౌరవం యస్యసః కృపావలమ్బాలః చంద్రః యస్యస్తస్య సమమ్బో
ధనం-హేకృపావలమ్బాలే శిరోభూషాయిత చంద్రోత్పత్త్యర్థః. ని. లఃఖణ్డీ
తే త్రి ష్వాదాసే స్త్రీ నేన్ద్రాలవణే నిలమితి నానార్థః. బాపి బాలా
నామక దేవతే-త్వం బాలాసతీ బాలవయోన్వితాసతీ-ఈశం భర్తారం
శం సుఖం ప్రతి బాలేశం బాలేశనామకం బాలవయోన్వితం కరోషి.
యద్వాబం గర్భం అత్యంతం లాతి గృహ్లాతీతి బాలా గర్భవతీత్వర్థః
తస్య ఈశం గర్భిణీపతిం కరోషి-త్వం బాలాపి సకలభువనగర్భవతీ
భూత్వా నిజేశం గర్భిణీపతిం కరోషితి-విరుద్ధార్థ కల్పనేన చిత్రాల
క్కారః-ని. మూర్ఖశాబకయోర్బాలః॥ శమవ్యయం చ సౌఖ్యాధే॥

బోధుతికారే కలహే పక్షేగర్భేచపర్వణీతిచ నానార్థరత్నమాలా॥
 యద్వా త్వంబాలాపి ముద్గాపి-శం శివం శంబాలేశం శం సుఖమేవ
 నా శృంఖలా-తయా లాతి స్వీకరోతీతి-సమ్భాగసుఖ శృంఖలాబద్ధ
 మీశం కరోతీతి చిత్రార్థః. ని. బాప్రియాం కాహళీవల్లి శృంఖలా
 త్వమలే త్రిష్వీతి నానార్థే.

—:ఉపమాక బ్రహ్మకవిరచితశ్లోకః:—

శ్లో. శుణ్ణా లేడ్విడనీలకాణ్ణావినుతో వీట్కాణ్ణాకాణ్ణోవృషే.

ట్రాణ్ణః కాణ్ణజకాణ్ణకాణ్ణ ధరజిద్దేట్టణ్ణచూడామణిః

శుణ్ణాలాస్యషడాస్యసేవ్యచరణ స్సాఖ్యం శివ స్సాదరం

దద్యాదద్య సకాణ్ణకాణ్ణదగళద్విట్టుట్టులీట్టుట్టులీ.

శుణ్ణాలానాం గజానాం-ఈట్ రాజా-గజశ్రేష్ఠరూపవాన్ గజా

సుర్ద స్తస్యద్విట్కళత్తుః- నీలో నభవతీ త్వనీలః-కాణ్ణో-౭శోవ్ యస్య

తథోక్తః-ఇన్ద్రః-తేన వినుతః-వీనాం పక్షీణాం-ఈట్ రాజా-గరుడః

కాణ్ణోవాహనం యస్య వీట్కాణ్ణః-విష్ణుః-సః కాణ్ణః బాణః యస్యత

థోక్తః వృషేట్కాణ్ణః వృషభేన్ద్రవాహనః-కాణ్ణో జలే-జాయత ఇతి

కాణ్ణజం పద్మం-కాణ్ణః బాణః-తేషాం కాణ్ణ స్సమూహః-తస్యధరతీతి

ధరః మదనస్తం జయతీతి జిత్-భానాం నక్షత్రాణాం-ఈట్ భేట్-

తస్యఖణ్ణ శూచిడామణి శ్శిరోరత్నం యస్యసః భేట్టణ్ణచూడామణిః-

శుణ్ణాలాస్యః వినాయకః-షడాస్యః కుమార స్తాభ్యాం సేవ్యాపూజ్యా

చరణౌయస్యసః తథోక్తః-సకాణ్ణః-సజలః కాణ్ణదః మేఘః-స ఇవ గళ

త్విట్ కణ్ణకాన్తిర్యస్య సః-సకాణ్ణకాణ్ణదగళద్విట్టుని॥కాణ్ణోస్త్రీ దణ్ణా

ణార్యవర్ణావసరవారిషు ఇతిరత్నమాలా కుణ్ణలీనాం సర్పాణాం-ఈట్

శేషః తేనకుణ్ణలం కర్ణాభరణ మస్యాస్తీతి కుణ్ణలీట్టుట్టులీః సః శివః-

సాదర మాదరయుక్తం-సుఖ మన్య దద్యాత్ దదాత్విత్వర్థః.

దేవరకొండ రామశాస్త్రికృతశ్లోకః.

శ్లో. దీధీవే. వీటమః కశ్చి ద్గుణవృద్ధోరభాజనః

క్విప్రత్యయనిభః కశ్చి త్కిం తదాశ్రయణేన తే.

కశ్చిద్బుధః కంచి ద్బుధం ప్ర త్యేవం బ్రూతే-శక్తిమిత్యుక్తే.
హేనభే ఇత్యధ్యాహుః-కశ్చిజ్జనః గుణవృద్ధ్యో స్సద్గుణాభివృద్ధ్యో
రి త్యప్రస్తుతార్థః-అదేజ్గుణః-వృద్ధిరాదై చ్ ఏతత్సంజ్ఞక గుణవృద్ధి
వర్ణాభ్యా మితిప్రస్తుతార్థః-అభాజనః శూన్యః-అతఏవ దీధీవేపీట
తేన సమః సమానః-కశ్చి జ్జనః క్విప్రత్యయనిభః క్విప్రత్యయోపి సర్వ
లోపీ-తద్వ దసౌజనః వ్యర్థవ్యాపార ఇతి భావః-తేహ మాశ్రయేణ
సమావేశేన-తేతవ-కింప్రయోజన మస్తి-కిమపి నా స్తీతి భావః-యత్ర
సన్నిహితేన-ఇతివాచాః.

—:విచిత్రరామాయణశ్లోకః:—

శ్లో. భవిశ్రీ రమ్భోరు త్రిదశవదనగ్లాని రథునా

సతే రామస్థాతా నయుధి పురతో లక్ష్మణసఖః

ఇయం యాస్యత్యుచ్చైర్విపద మరితో వాసరచమూః

లఘిష్ఠే దం సపాక్షర మిహవిలోపం పఠ పునః.

సీతాం ప్రతి రావణవచనమ్-హేరమ్భోరు సీతే అధునా
అద్య-త్రిదశవదనగ్లానిః దేవానాం ముఖవైకల్యం-భవిశ్రీ భవిష్యతి-
లక్ష్మణసఖః రామ-స్తే పురతః యుధి యుద్ధే-సస్థాతా సస్థాస్యతి-ఇయం
వాసర చమూః కపినేన-ఉచ్చైర్విపదం యథాతథా విపదం అరితః
శత్రుభ్యః-పంచమ్యా స్త సీల్ యాస్యతి లభేత-ఏవ ముక్తం రావణ
వచనం శ్రుత్వా-సీతా వదతి హే లఘిష్ఠ హేసీచ ఇద మేతత్త్రిపద
ఘటితశబ్దజాలం-పాదాద్యక్ష రాదారభ్య సప్త మాక్షరాణాం విలో
పం కృత్వా పునః పఠే త్యుత్తరం-ప్రథమపాదే-ద్వితీయపాదే-త్వ
తీయపాదే-ఏతానిలోపయిత్వా-పఠే ద్యది యాథార్థేనా న్వేష్యతి.

:—వారణాసి వేంకటరామశాస్త్రిరచితాః:—

శ్లో. కశ్యత్రం దధతే సితం నిశి గతా గేహం విటస్యాపి కా
కం రక్షన్తి బుధా హరస్యచపురా కో ద్వారపాల స్సదా
కః కాన్తా మతతే విధుః ప్రతిదినంకింవా కశత్రం వ్రజే
దారోహదవరోహణేన నిపుణై రేకం ద్వయోరుత్తరమ్.

అస్మి శ్లోకే ప్రశ్నవాక్యద్వయస్య ఏకపదేనోత్తరమ్ ఆరోహ
ణాపరోహభ్యాం కవినా నిర్ణీతమ్-ఆదిపాదప్రశ్నవాక్యద్వయస్య-ఉ.
రాజా-నిర్ణీతం ద్వితీయపాదప్రశ్నవాక్యద్వయస్యఉత్తరం-దీనం. తృతీ
యపాదఘటిత ప్రశ్నవాక్య ద్వయస్య ఉ. రన్తా ఏతాన్యారోహణావ
రోహభ్యాముత్తరాణి భవన్తి-రమతఇతి రన్తా-రముక్తీడనే క్తీడనేచ్ఛ
రిత్యర్థః-శార్దూలం వృత్తమ్.

శ్లో. సన్తప్తా దశమధ్వజాదిగతినా సంమూర్ఛితా నిర్జలే
తుర్యద్వాదశవ ద్వితీయమతిమ న్నే కాదశాభస్తనీ
సాషష్ఠీ సృపపశ్చమస్య నవమ భ్రుస్సప్తమిషష్ఠితా
ప్రాప్నో త్యష్టమవేదనాం తదధునా తూర్ణం తృతీయోభవ.
అస్మిన్ శ్లోకే మేఘాదిద్వాదశరాశిభిస్సంజ్ఞేతత ప్రీకథనం ప్ర
యుక్తమ్॥ హేద్వితీయమతిమన్ హేవృషభబుద్ధే-నవమ భ్రుః ధనుస్స
మాసభ్రుః-ఏ కాదశాభస్తనీ కుమ్భసామ్యకుచా-సృపపశ్చమస్య రాజ
సింహస్య-రాజశ్రేష్ఠసేత్యర్థః షష్ఠీ కన్యా-దశమో మకరః సః ధ్వజే
యస్య తస్య సుదశస్య-ఆదిగతినా ఆది ర్దేవః తేన గతి ర్గమనం యస్య
తేన అగ్నినామస్తథ తాపేనేత్యర్థః-సన్తప్తాసతీ-నిర్జలే నిర్జలప్రదేశే-కర్క
టకవత్ మిషవచ్చ సంమూర్ఛితా మూర్ఛావస్థాం గతా సతీ-అష్టమ
వేదనాం పృశ్చికాద్భాధేవబాధాం-ప్రాప్నోతి-తత్తస్య త్కారణా
దధునా అద్య-తూర్ణం శీఘ్రం యథాతథా-త్వం తృతీయః మిథునం
సంయోగీ భవ యాగ్క్రియాం కు ర్వితిభావః.

శో. గారీం ధాత్రీం శ్రియం రం జలధిగణనయావర్ణ కాన్లేఖయితా
 ఆదా వేకైకవర్ణం ప్రహరతి హరతిబ్రహ్మణో నామపశ్చాత్
 భూభృత్ప్రీతుమాహోనవకుసుచుశరోవహ్ని బీజంక్రమాత్సృత్*.
 ఈశ్వోకములో నొక్కపాదము తక్కువయున్నది
 జలధిగణనయా చతుస్సజ్జయా-వర్ణాణా అక్షరాణి-లేఖయిత్వా లిఖ
 త్వా- ఆద్యక్షర మారభ్య ఏకైకవర్ణ క్రమేణ లోపయిత్వా-బ్రహ్మ
 పరోర్థః- మన్మథపరోర్థః- సైవపరోర్థః- అగ్నిపరోర్థః- పార్వతీ లక్ష్మీ
 భూపరాధాశ్చ భవంతి. ఉమాతీ మూర్తిః ఇతి సాక్షేతిత పదమ్.

గొల్లప్రోలునివాసినాప్రతివాదిభయంకర రాఘవాచార్యురచితః.
 ౧ శ్లో॥ శ్రీఘ్నాద్వీద్రాణునీద్రేడ్భమఘనవసధగ్భాన్వదుడ్వీట్పిఖాప్తః
 ఖాడ్వేభే ద్రౌక్షయోరు డ్వరుడమరనదీజ్యోజ్వలత్పదవీరః
 ఖాడ్వీడ్వీ డ్విషణార్చిర్భుగభుగితహవిర్భుజ్మఖోభూవిభుఃభే
 ట్రాన్వన్ద్రేఘప్రభాధ్యః ఘభరితపదః సాతుకృతోవహరిర్యః.
 శ్రియః లక్ష్మ్యోః- ఈట్ ప్రభుః శ్రీట్-భే అటన్తి ఫేటా-దేవా-
 తేహం వీనాం పక్షీణాం చ- ఈశో ఇన్ద్రగరుడా- తయోః రాట్
 ప్రభుః ఖాడ్వీడ్వీట్- ముసీన్ద్రాణాం యోగీశ్వరాణా మీట్ ప్రభుః- తే
 హం భ్రమః భ్రాన్తిః అజ్ఞాన మితి యావత్. ని॥ భ్రమోమునిర్గమే
 భ్రాన్త-ఇతి విశ్వః. తదేవ ఘనం మహారణ్యం-దహతీతి ధక్,
 ముసీన్ద్రేట్ యోగీశ్వ రేశ్వర ఇత్యర్థః-భవఘనవసధగతివా పాతః-పాపా
 టవీచాహక ఇత్యర్థః-ని॥ భవో జన్మని సంసారే పాపేశంభాచకధ్యతే
 విశ్వః. భాస్వాన్ప్రకాశమానః- ఉడ్వీట్ చన్ద్రః- శిఖాయాం మాతా-
 యస్య తథోక్తః- శివః-లిస్యాప్త స్సఖా-ఖాటాం గ్రహణాం-భానాం
 నక్షత్రాణాం- ఈశో చన్ద్రసూర్యా- ఖానా మింద్రియాణాం- ఈశో
 శ్రేష్ఠ-దృక్షయోరుమా నేత్రపద్మే- యస్య ఖాడ్వే భేద్రౌ క్షయో

రుట్- ని. ఖమిద్రియ సుఖవ్యోమ నక్షత్రక్షేత్రపట్టనే-ఇతి నానాథ్.
 వేషు సాత్త్వికేషు- రోహతీతి వరుట్. సాధుషు ప్రసన్న ఇత్యర్థః. ని.
 వః పునూన్ సాత్త్వికే వాయూ సంయమే వరుణే స్మరే-ఇతినానాథ్.
 అమరనద్యాఅకాశగంగా- ఈడ్యుశ్లాఘ్యుః-ఉజ్జ్వలత్పాదపీతోయస్య
 సః-ఖాటాం దేవానాం-ద్విషః రాక్షసాః-తేషాం ద్విట్ వైరీ- ఖాడ్వీ
 డ్విట్. భీషణాద్భిషా భయజ్కరజ్వాలయా- భుగభుగిత మి త్యనుకర
 ణపదేన జ్వలితః- హవిర్భుగగ్నిః-ముఖం యస్యసః-భూవిభుః భూదేవీ
 పతిః-ఖస్య వైకుణ్ఠపట్టణస్య- ఈట్ ప్రావృణ్యేషుప్రభాధ్యః-నీలఘనాభ
 ఇత్యర్థః-ఫలభరితానాం మోక్షకామినాం-పదస్థానభూతః-వతాదృశో
 యః కృత్ జగత్కర్తా-హరిః పాతు- వః యుష్మాన్ అవ్యాదిత్యర్థః.

—

ఐన్నపురినివాసినా శొశ్కొండ వేంకటరత్నపణ్డితేన విరచితః.

శ్లో॥ తిగ్గత్త్విట్టుత్తరు క్కుదృగ్గుగళ ఫుద్రత్తోఘగజ్జాక్షియు

కృత్యైరుట్టణిరాట్టయేడ్వైతమహీభద్రాట్టణిహచక్రవాట్

పాయాద్యోఘధగంబుముగ్గునరుచిర్ద్యోద్విడ్విడ్జ్జోష్ఠలిట్

భక్తాభీష్టదకామధుగ్గువనస్పట్ బ్రహ్మాండరట్టివిరాట్.

తిగ్గత్త్విట్ సూర్యః- సితహక్ చంద్రః- తావేన సుదృగ్గుగళం నేత్రద్వ
 యం-ధరతీతి ధృత్. తిగ్గత్త్విట్టుత్తరుక్కుదృగ్గుగళధృత్. రత్నాధృక్
 రాక్షస సంహార ఇత్యర్థః. అజ్ఞ ఇవ అక్షిణి తాభ్యాం యుక్ పద్మ
 నేత్రయుక్తః- పత్యైరు డ్దుహారోహకః- ఫణిరాట్టయేట్ శేషశ
 యనవిభుః-ధృతమహీభద్రాట్ ధృతమందరవిలసితః-మహాచక్రవాట్
 ఘనసుదర్శనధరః- అఘధక్ దోషదాహకః- అమ్బుముచాం మేఘా
 నాం-ఘనరుః- అధికరుచిరవ రుచిర్యస్య సః- ద్యోద్విషః నాకద్యేషిణః-
 రావణాదయః- తేషాం ద్విట్- అజ్ఞాయాః లక్ష్మ్యైః ఓష్ఠంలిహతీతి
 అజ్ఞోష్ఠలిట్ భక్తానాం అభీష్టదానే కామధుక్ కామధేనుః- భవన

నృట్ జగత్సృష్టికర్తా- బ్రహ్మణ్ణరట్ బ్రహ్మణ్ణానాం ప్రావకః-శ్రీవిరా
డాసు దేవోహరిః- వః యుష్మాన్- పాయా దవ్యాత్.

—:అలమూరునివాసినా దుష్టు కామశాస్త్రీణారచితాః—

గళ్లో. పానీయం పాతు మిచ్చామి త్వత్తః కమలలోచనే

యది దాస్యసి నేచ్చామి నో దాస్యసి పిబా మ్యహమ్.

హేకమలలోచనేత్వత్తః-భవతః- పానీయం పాతు మహ మిచ్చామి.

దాస్యసి యది. పాతుం నేచ్చామి నదాస్యసి యది. అహం పానీయం

పిబామితి బాహ్యరః. అత్రాథాస్తరం హేకమలలోచనే త్వం దానీ

అసి యది పానీయం త్వత్తః నపిబామి-దానీ నయద్యసి పిబామి-ఇత్వ

స్తర్లా ప్యస్వయః.

అళ్లో. వీరమత్త్యద్భుతం లోకే కిమహం వచ్చ్యతఃపరమ్

కర్తృకర్మక్రియాగుప్తా అవధిర్బ్రహ్మణో లయః.

అస్మిన్ శ్లోకే ప్రథమపాదాద్యక్షరచతుష్టయే! కర్తృకర్మక్రియాః

అస్తర్లాపి నో భవన్తి. విః కశ్చిత్పక్షీ-రం అగ్ని-అత్తి భుక్తే-ఇత్యేతత్

లోకే అద్భుత మిత్యస్వయః- భూచకోర మితి తం వదంతి. ని. భూ

చకోరః పావకాశీ చకోరాశ్చన్ద్రభాశినః- ఇతిశ బ్దార్థ వే.

శ్లో. రవేః కవేః కిం సమరస్యసారం కృషే ర్భయం కిం కిముశంతిభృజ్జాః

ఖలాద్యయం విష్ణుపదంచ కేషాం భాగీరథీతీరసమాశ్రితానామ్.

అత్ర పాదత్రయప్రయుక్త ప్రశ్నానా ముత్తరాణి చతుర్థ

పాదే ఘటితాని-రవేస్సారం భా-కవేస్సారం గీః-సమరస్య సారం రథి-

కృషేర్భయం ఈతిః-భృజ్జాః కిముశంతి ఇచ్ఛంతి రసం-ఖలాద్యయంకే

షాం ఆశ్రితానాం-విష్ణుపదంచ కేషాం భాగీరథీతీరసమాశ్రితానామ్-వ

వం ప్రశ్నోత్తరాణి.

—:చేబ్రోలునివాసినా అల్లమరాజరామకృష్ణకవినా విరచితాః. :—

శ్లో. అద్విగు ర్ద్విద్వోహం గేహేమే నాస్తిచావ్యయీభావః

తత్పరుష కర్మధారయ యేనాహం స్యాం బహుప్రీహిః.

ద్వా గావౌ వృషభౌ యస్యసః ద్విగః-సో నభవతీత్యద్విగః-
అహ మేకవృషభవానిత్యర్థః-అద్వస్యః ద్వస్య రహితః-అహ మేక ఏ
వేతియావత్-భృశోనాస్తీతి భావః- మే గృహేచ అవ్యయభావః
నాస్తి బహువిధవ్యయాధిక్య మేవాస్తీత్యర్థః- హేపురుష-అహం యేన
కర్మణా బహుప్రీహిః అధికధాన్య సమృద్ధి-స్యాం భవేయం. తత్కర్మ
ధారయ త్వమితిశేషః- మాం కృషికర్తారం కుర్వతిభావః- ఏవం
కశ్చిద్దరిద్రః ధనికంప్రతి విజ్ఞాపయతి.

శ్లో. యామి విధా వభ్యుదితే పుర రేష్యా మితి వదతి ధవే
జానా త్యుదంతమాత్రం నేదం తత్వంతు ముగ్ధవధూః.

యామి అహం గచ్ఛామి-విధా వభ్యుదితేనతి చంద్రో ఉదయతి
సతి-పుర రేష్యామి భూయః అగమిష్యామి-ఏవంచాక్యం ధవే భర్తరి
వదతి సతీనా ముగ్ధా ఉదంతమాత్రం వృత్తాంత మాత్ర మేవ జానాతి.
ఇదంతత్వం తన్నన కోపకలనోక్తవచనార్థం న జానాతి- ముగ్ధత్వ
హేతునేతిభావః-కించ అహం యామి విధావభ్యుదితే బ్రహ్మణ్యభ్యు
దితే సతీ తికోపే వదతీత్యర్థః-త్రవిధుశబ్దమేన ఉకారాంతత్వా
జ్ఞానాతి ఇదంతత్వ మికారాంతత్వం విధిశబ్దసప్తమీ సజ్జానాతీతి
గూఢార్థః.

శ్లో. కాముద్ధరతే సూకరరుష కామవిరహితా మిచ్ఛతిభూపః
కేనాకారిత మజ్గజజనకం కేనవిరాజతి తరుణీవదనమ్.

అత్ర ప్రథమపాదప్రశ్నస్య ఉ॥ కుం భూమిం-ద్వితీయప్రశ్న
స్య ఉ॥ కుం భూమిం-తృతీయప్రశ్నస్య ఉ॥ ఏన విష్ణునా- చతుర్థపాద
ప్రశ్నస్య ఉ॥ కుంకు మేన-ఇత్యుత్తరచతుష్టయ మేకపదఘటితం బహి
ర్గాపి భవతి.

శ్లో. కుమ్భేనచూడామణి రాయుగాంతా
త్పాయా దపాయా దురగాత్త జేశః.
గోకర్ణరాడాభరణం యదీయం
యద్గవ్యహవ్యా నజ మాజుహవ

కుం భువంః శివః అపాయా దుపద్రవాత్ - పాయాత్ రక్షతు-
యః భేనచూడామణిః చంద్రమాళిః-అగాత్త జేశః పార్వతీవల్లభః- గో
కర్ణరాడాభరణం శేషభూషణం-యదీయం యస్యసముద్ధి యద్గవ్యహ
వ్యాత్ యస్య గవ్యః- నేత్రసముఖః హవ్యాత్ అగ్నిః అజం మన్తభ
మాజుహవ దదాహ-స శివః పాయాదితి పూర్వేణాస్వయః.

—: ఊహనీయవస్తుభావశ్లోకాః:—

శ్లో. కేహే కేహే జగ్గమా హేమవల్లీ
వల్యం వల్యం పూర్ణిమాచంద్రవిమ్బః
బిమ్బే బిమ్బే కోకిలానాం విరాహో
రావే రావే జాయతే పశ్చిబాణః.

అత్ర శ్రీశరీర ముఖ వచన విలాసానాం విషయనిగరణేన
ప్రయుక్త త్వేన రూపకాతిశయోక్తిమిశ్ర విరుద్ధాలంకారః.

శ్లో. వాపీ కాపి స్ఫురతి గగనే తత్పరం సూక్ష్మపద్మా
సోపానాళీ మధిగతవలీ కాఞ్చనీ మైంద్రినీలీ
అగ్రే శైలా సుకృతి సుగమా చంద్రచక్రదేశౌ
తత్ర త్యానాం నులభ మమృతం సన్నిధానా త్సుభాంశోః.

అత్ర గగనవాప్యాయుషమాసవస్తు ప్రకటనేన మధ్యతలవర్తి
నాభికోపరి రోమావళీస్తనవదనాధరోష్ఠాది విషయద్యోతనం భవతి
తన్నిగరణహేతుక సమ్మన్ధాతిశయోక్తిః.

విశాఖపట్టన నివాసినా కాకపర్తి నీతారామశాస్త్రిణావరచితశ్లోకాః.

శ్లో. కిం తృష్ణాకారి కీదృ గృధచరణమరం రాతికః కాభికాశ్చ
 కోపస్తారీ భుజ్జ్ కిముకలిశమనం త్వాద్యసమ్పాదనం కిమ్
 కాసుస్తర్యామపీదుః కథమచలభృతః కాచ సమ్బుద్ధిరగ్నే
 ర్భీజం కిం కావనీజారమణమతిహరా హేమసారజలీలా.

ప్రశ్నః॥ కిం తృష్ణాకారి. ఉ॥ హేమ-ప్ర॥ కీదృగృధచరణం.
 ఉ॥ చక్రం. సారం అగైరగైస్సహితం సారం-ప్ర॥ అరం కోరాతి శీఘ్రం
 కః నదతి-ఉ॥ గలీ. గల మస్యాస్తీతి గలీ, సుకణ్ఠయుక్తః జన ఇత్యర్థః-
 ప్ర॥ కాభికాశ్చ. ఉ॥ ఇలా-ప్ర॥ కః అపస్తారీ. ఉ॥ లాలీ లాలావాన్-
 ప్ర॥ భుజ్జ్ కిమస్తి-ఉ॥ గరం-గరళం-ప్ర॥ కలిశమనం కిం-ఉ॥ సామ
 సంధ్యపాయః. ప్ర॥ ఆద్యసమ్పాదనం కిం-ఉ॥ హే-ప్ర॥ సుస్తర్యాం
 కావరత్తే-ఉ॥ హేలా-శృజ్జారచేష్టా-అత్రక్రమేణాద్యస్తవర్ణనంయో
 గః-ప్ర॥ ఇన్దు రపికథం చంద్రః కీదృశః-ఉ॥ మలీ, కళక్షీ-ప్ర॥ అచలా
 వృక్షాన్ విభర్తీత్యచలభృత్ పర్యతః తస్య సమ్బుద్ధిఃకా. ఉ॥ సాగ,
 అగైర్వృక్షైస్సహవర్తత ఇతి సాగ-ప్ర॥ అగ్నిబీజం కిం-ఉ॥ రం-ప్ర॥
 అవనీజారమణః శ్రీరామః తస్యమతిహరా కా-ఉ॥ హేమసారజలీలా-
 అస్మిన్ శ్లోకే చిత్రోత్తరాలజ్జారభేదగర్భిత క్రమాపక్రమ వ్యుత్తమ
 ఘటనేన మిత్రాలజ్జారః.

౨ శ్లో. క ప్రీమాన్యో జనయతి శివాం కోజయశ్రీరతః కః

పద్మాభిఖ్యాం ఘటయతిచ కో బుద్ధిమాన్ బ్రహ్మసృష్టౌ
 కః కోవోధుం జగతి భవతి ప్రాణినాం నాతిశకోయ

ప్రాణప్రీతిం ప్రజనయతి కో మాధవీసూనభారః.

అస్మిన్ శ్లోకోక్తప్రశ్నవాక్యానాం మాధవీసూనభార ఇత్యు
 త్తరవాక్యస్యాంత్యాక్షరేణ సహద్యక్షరాణాం పంయోగే క్రమే
 నోత్తరాణి భవంతి. ఉ॥ మారః, ధరః, వీరః, నూరః, నరః, భారః,
 మాధవీసూనభారః.

3 శ్లో. నాదానిపాపం నాకేన యేషు నా మనవిన్దతే

తేషా మితి రమానాథో బభాషే మధురాం గిరమ్.

హేనాకేన దేవేన్ద్రయే యేనరాః మే నామ మన్నామ నవిన్దతే నజానతే-విద ఇతిభాతుః నవిచారయం తీతియావత్ - తేషాం పాపం-నాదాని నాపహరాణి-అదభక్షణే-ఇతిభాతోర్లోటో మేర్నిస్యామితి నాదా నీతియాపసిద్ధిః- ఇతీతం-రమానాథః శ్రీవిష్ణుః మధురాంగిరం- బభాషే ఇత్యర్థః.

—: గజపతిసగరనివాసినా పంతులబ్రహ్మశాస్త్రిణావिरచితః:: —

శ్లో. గోపోరోపశోచానజ్ఞో మైత్ర్యాపుత్రేణ త్రాత నే

సూతశ్రీతః ప్రీతస్తోతుం దేహలోవాహః కోహం మోహాత్.

హేత్రాతః హేనర్వరక్షక- తే తవరోపః శాణః గోపః శ్రీవిష్ణుః ఆసీదితిశేషః- మిత్రస్య సర్వవేదమయస్య సూర్యస్య సమ్బంధినీ మైత్రీ-సావిత్రీనామక గాయత్రీత్యర్థః తయా దేవతయా ఉపాసద్విః సదానువజ్ఞః తె తవాసీత్-శివస్య గాయత్రీవల్లభత్వం ప్రసిద్ధమేవ- ఆపుత్రేణ అన్య విష్ణోః పుత్రేణ బ్రహ్మణా సూతస్య సారథేః శ్రీశోభా తయా ఇతః పంయుతస్సన్ ప్రీతః సంతుప్తః త్వ మసీత్యధ్యాహరః- ఏతాద్భుత మహిమవిశిష్టం త్వాం స్తోతుం శ్లాఘయితుం మోహాత్ ప్రకృత్యనుబద్ధాత్ - వాహః ధృతః దేహః అహం- అహమికయా నమ్పదిత శరీరః అహం మూఢ ఇత్యర్థః కః కియాన్ అశక్త ఇతిభావః.

విజయనగరవాసినా మహాభాష్యం వేంకటరమణశాస్త్రిణావिरచితౌ.

శ్లో. అన్యపగారం యుధ్యచ్ఛంబరసురశత్రురాత్త భయవికలః

ప్రద్యుమ్నహరివిభిన్నో నేకపనాశం విసృజ్య భూత్.

అసి అపగారం అత్ర నశ్చ అన్యపగారం-ఆయుధముద్యమ్య

అసి ముద్భుత్యేద్యర్థః-గురి ఉద్యమనేతిధాతోః. అపగురోణములి అప
పూర్వక గురిధాతో ర్ద్వివీయాంతే ఉపపదేణముల్ ప్రత్యయస్యాత్-
ఉపమానే కర్తృణి చ చకారా త్కర్తరి- యుధ్యచ్ఛుమ్భరమరశత్రుః
యుద్ధసన్నద్ధ శిమ్భురాసురః-ఆత్తభయేన వికలస్సన్ కళారహితస్సన్-
ప్రద్యుమ్నవీప హరిః తేన మన్తధసింహేన విభిన్నస్సన్-అనేకపనాశం
అనేకపోగజః స ఇవ నాశం సజ్జ్వ విసప్టోభూ నిత్యర్థః-అత్రోపమానే
ణముల్ కర్తృణి చేతి గజ ఇవ నాశ మవాప్య సప్టోభూతిభావః॥ఆర్యావృ
త్తమ్॥ యస్యాః పాదే ప్రథమే ద్వాదశమాత్రాస్తథాత్పతీయేపి-అష్టా
దశద్వివీయే చతుర్థకే పంచదశ సార్యా ఇతిలక్షణాత్.

౨ శ్లో. సూకరః కఙ్కణం ధత్తే కఙ్కణై రమణిశితః

తత్రాపి తరవశ్చిత్తం కిం దీర్ఘసురతైర్విना.

అస్మిన్ శ్లోకే బహిఃస్ఫురిత విచిత్రార్థః స్పష్ట ఏవ-అనర్హా
ధార్థో వ్యాఖ్యానయతే-దీర్ఘసురతైర్విना శబ్దాద్వివీతదీర్ఘయుక్త సుకా
రేణచ రేభేణ తకారేణచ క్రమేణ వినా వర్జితాశ్చేత్-సూకర ర-
మణి తరవ ఇతిత్రిశబ్దాః శబ్దాస్తరరూపసాప్త్యర్థాంతరమవగమ్యతే-
యథా కరః కఙ్కణం ధత్తే కఙ్కణై రమణిశితః తత్రాపి తత్కఙ్కణే
రవోపి శ్రూయతే అత్ర కిం చిత్రమిత్యర్థః.

—: శ్రీరఙ్గరాజం ప్రతికేనచిత్కవినా రచితశ్లోకః.:—

శ్లో. శ్రీరఙ్గనాథే చలిత రథేన ప్రత్యర్థభూషైః క్రియతేదరేణ

కణ్ఠే కుతారః కమలే తకారః శేషేషకారస్తపనేపకారః.

శ్రీరఙ్గనాథే శ్రీరఙ్గరాజే రథేన చలితే నతి రథమాయవ్యానిర్గతే
సతీత్యర్థః-ప్రత్యర్థభూషే శత్రురాజవిషయేదరేణభయేనహేతునా-యు
ద్ధాసమర్థ త్వేనేతియావత్-కణ్ఠే గళే- కుతారఃపరశుః క్రియతే-ప్రయా
జ్యతేఇత్యర్థః-కమలే ఆదికూర్క స్వామిని-తకారః స్తంభనం క్రియతే
భూభారభరణ సమర్థకూర్కనాయకః శృంఖలాబద్ధఇవ భయవిహ్వలో

భూదిత్యర్థః-ని॥రశ్వజ్జరే బృహద్యాన్తాశంక్షే బేచన్త్రమణ్డతే-న్తమృ
సేసాహసేచాథ త్రిమతూన్యేశతేదృఢే-నానార్థే శేషే-భూవాహకశే
షేషకారః అవసానం విశ్రాంతి రితి యావత్క్రియతే శత్రువిజయాన
న్తరం భుజధృతభూభరే రజ్జరాజేసతి-ఫణిన్దో విశ్రాన్తో-భూదిత్యర్థః-
ని॥పాస్త్రీరమాయాంషంక్షే బేగ ర్భే మోక్షావసాన యోః-నానార్థే-తవ
సేసూర్యేఅపకారః- అప్రకాశక్రియతే-శ్రీరజ్జరాజన్యనిరన్తరప్రజ్ఞప్ర
లత్ప్రతాపేన ధిక్కుత స్వప్రకాశస్సన్-అప్రకాశకత్వం సూర్యః
ప్రాప్నోతీత్యర్థః- తవసేపకారః క్రియతే ఇతి పాతే-ఏతత్ప్రతాపాతిశయే
న సూర్యః ద్విగుణీభూత ప్రకాశోభవదితి వా ద్వితీయార్థః-ని॥పః పు
మాపవనేశైలేప్రకాశేకాస్తభేషణే-ఇతినానార్థే ఇన్ద్రవజ్రవృత్తమ్.

—:బహిర్లాపినజ్జేతశ్లోకాః:—

శ్లో. కః భేభాతి హతోనిశాచరపతిః కేనామ్బుధౌమజ్జితః

కః కీదృక్తరుణీ విలాసగమనం కోనామ రాజప్రియః

కిం పత్రం సృపతేః కమజ్జిగ్తకైః కోనామరామాపహృతో
యత్రప్రశోత్తరమధ్యవర్ణఘటితం తతస్సృతవాశీర్వచః.

కః భేభాతీతి ప్రశ్నః-ఉ॥ తరుణీః-నిశాచరపతిః రావణః కేన

హతః ఇతిప్రశ్నః- ఉ॥ రామేణ. అమ్బుధౌమజ్జితః కః ఇతీప్రశ్నః- ఉ॥

మైనాకః-తరుణీ విలాసగమనం కీదృగితి ప్రశ్నః- ఉ॥ అనమం రాజ

ప్రియః కః ఇతి ప్రశ్నః- ఉ॥ సేవావాక్-సృపతేః పత్రం వాహనం కి

మితిప్రశ్నః- ఉ॥ కరీరం-అంఘ్రికటకైః కిం భవతీతి ప్రశ్నః- ఉ॥ శ్రీ

పాదః-రామాపహృతో-నామ ఇతి ప్రశ్నః- ఉ॥ వాతాయుః-ఏతదు

త్తరపదమధ్యవర్ణం సమేళనేన “రమేనానచారీపాతా”మితి వాక్యం జా

యతే-శివకేశవారక్షేతా మిత్యర్థః.

శ్లో. సరమావతయే లజ్జాపతితాం దశకాయ దశమదశతాంచ

యం పశ్చికాయపూజా మవిధత్పశ్చాత్పదాతువః పాతు.

యః సరమాపతయే విభీషణాయ లక్ష్మపతితాంలక్ష్మపురరాజ్యాధి
పత్యం. దశకాని శిరాంసి యన్య తథోక్తః దశకాయ రావణాయ. ని-
సుఖశీర్ష జలేషు కమితి విశ్వః. దశమదశతాంచ చరమావస్థాంశ-అంత్య
దశామిత్యర్థః. పశ్చాత్ రావణవధానంతరం. పశ్చ కాని శిరాంసి యన్య
సః శివః. తస్మై పూజాం రామలిక్ష్మ్యరకథాత్రానునంధేయా అవిధత్
అకరోత్. సః శ్రీ రామః. వః యష్మాన్. పాతు రక్షతు.

శ్లో. జాతాశుద్ధకులే జహూన పితరం జాతా పవిత్రా పున
స్సజ్జం ప్రాప్య పితామహేన పితరం ప్రానూత పశ్చాచ్ఛయా
సానస్త్రీజనితా లభైవ సకలం విశ్వం తథా జివ్యతే
సానర్వైరపి భుజ్యతే క్షీతితలే కానామ సాకన్యకా.

అసిశ్లోకేర్థః స్పష్టః. భావంతు చక్రధారా ఇతిసక్తేతితమ్.

కంచి దుద్యోగినం ప్రతి కేనచిత్కవినారచితశ్లోకః.

శ్లో. కామయ్య లక్ష్మీకరుణోదయేన కామయ్యనుజ్ఞామహితానసత్సు
కామయ్యనుజ్ఞామహామంత్రేణ కామయ్యనుజ్ఞాలేపపూర్వమాగామ్.

పదచ్ఛేదః. కామయ్య. లక్ష్మీకరుణోదయేన. కా. మయి. అనుజ్ఞా.
మహితా. న. సత్సు. కామ్. అయి. అనుజ్ఞాం. అహం. అన్త. రేణ. కామయ్య
నుజ్ఞా. తవ. పూర్వం. ఆగామ్.

వ్యాఖ్యా. అయి కామయ్య భోకామయ్య నామక-తవ తే
లక్ష్మీకరుణోదయేన లక్ష్మీయక్తకృపాభ్యుదయేన. సత్సు నత్కార్యవి
షయేషు. కా అనుజ్ఞా నమహితా. నపూజితా నదుపకారేషుపూజితై
శత్యర్థః. మయి మద్విషయేతు. కుత్సిలో ఆమయో కామయః సః ఆ
స్యాస్తీతి కామయి సీచసా అనుజ్ఞాచ కామయ్యనుజ్ఞా కుటిలతాన్వితా
నుజ్ఞేశ్వర్థః పూర్వ మాసీదితిశేషః. అహ మద్య కా మనుజ్ఞా మన్త
రేణ వినా. అపదా మనుజ్ఞాం అత్యంతం అగాం అగచ్ఛం. ఆగామిత్యా
జ్ఞాంకర్తృత్వాత్ యుక్తమ్. స్వయం మాన్య భావస్యఫలావరోధక

భవదనుజ్ఞావ్యతిరిక్తా మన్యా మనుజ్ఞాం కాం ప్రాప్నోమితి కామయా
ఖ్య ముద్యోగినం ప్రతికల్పిదువాచేత్యర్థః.

—:భావగర్భితశ్లోకః:—

శ్లో. బాలాయా నవసంజ్ఞమే చతురతాం వీక్ష్యాన్యథాశక్కినః
పత్యుశ్చిత్త మవేక్ష్య సాచ చతురా భిత్తే కి మప్యాలిఖత్
ఆదా మత్తగజం తథాతదుపరి క్రోధాత్పతన్తంశిశుం
సింహేగర్భవినిర్గతం తదుభయం దృష్ట్వా సహృష్టోభవత్.

బాలాయా: ముగ్ధాయా: - నవసంజ్ఞమే నూతన సమాగమే. చ
తురతాం చాతుర్యం - వీక్ష్య దృష్ట్వా. అన్యథా శక్కినః అన్యనాయక
సమ్భోగానుమానినః. పత్యుః నిజభర్తుః. చిత్తం హృదయం. మవేక్ష్య
జ్ఞాత్వా. సాచతురా చ సాముగ్ధాచ భిత్తే కుడ్యే. కిమపి యథాతథా
అలిఖత్ లిలేఖ ఆజ్ఞాపర్వకత్వం. ఆదామత్తగజం మదకరిణం - తదుపరి
తస్యోర్ధ్వభాగే క్రోధాత్పతన్తం గళన్తం సింహేగర్భవినిర్గతం శిశుం.
తదుభయంచ - దృష్ట్వా. సః పతిః హృష్టః సంతృప్తః అభవత్ బభూవ.
కిమిత్యక్తే గజకుమ్భస్థలే సింహశిశోః శీఘ్రనిపాతనం దృష్ట్వా చతురా
ణాం జన్తనాసహ చాతుర్య ముద్భవతీతి బుధ్యా అలిఖదితి శక్కార
హిలోభాదితిభావః.

— ఆణివిశ్ల సీతారామశాస్త్రిణా విరచితశ్లోకాః. —

శ్లో. నూనునన్త్రిత్ర కాణ్డో జనిహరిసదృశో భూధరిస్త ద్విపక్షః
కీర్తిస్త జ్ఞాతతుల్యా సకలగుణనిధే ర్యస్య రిప్వోఘహన్తుః
గావౌ తజ్జారిమిత్రే భవదలఘుపదం తత్సు లేనాత్మజాయాః
వత్సం నిత్యం క్రియాన్తే దృఢతమభవికం భక్తపాలోహరిస్యః
సకలగుణనిధేః సర్వసుగుణాకరస్య రిప్వోఘహన్తుః శత్రునమూ
హనంహారకస్య - యవ్య దేవస్య నూనుః పుత్రః. తన్త్రిత్ర కాణ్డః నూను
శబ్దస్య సూరికృతిచార్థః. తస్య సూర్యస్య మిత్రం పద్మం. కాణ్డం బాణః.

యస్యనః తన్నిత్ర కాణ్డః మన్మథః-అజని అజాయతః-ని॥ సూనుః పుత్రే
 సుజేరవౌ ఇతినానార్థరత్నమాలా-హరిసద్భుతః వాయుసమానః-హరిః
 అశ్వః-తద్విపక్షః హరిశబ్దస్య పన్నగే వ్యర్థః-తేషాం పన్నగానాం వి
 పక్షః శత్రుః గరుత్మానిత్యర్థః అభూత్-ని॥ హరిర్యమార్కాశ్వాగ్నీందు
 విష్ణిన్ద్రాంశు శుకేషునా వాయుభేకాహిసింహేషు కపాచకపిలేర్షిషు
 ఇతి రత్నమాలాయాం-కీర్తిః యశః-తజ్జాతతుల్యా-కీర్తిశబ్దస్య పంశీ
 వ్యర్థః-తస్మిన్ పక్షే-జాయత ఇతి తజ్జాతం శ్వేతిపద్మం-తేన తుల్యా
 సమానా ఇత్యర్థః-ని కీర్తిప్రసాదే యశసి కర్ణమే విన్నతావపి
 ఇతి రత్నమాలా-గానానేత్రే తజ్జారిమిత్రే గోశబ్దస్య జలేవ్యర్థః
 తస్మిన్ జాయత ఇతి తజ్జం పద్మం-తస్య అరిః శత్రుః చంద్రః-మిత్రం
 ఆప్తః సూర్య ఇత్యర్థః-అభూతామిత్యధ్యాహరః ని॥ శ్లో॥ క్రతౌ
 పృషథే చంద్రే వాగ్భూదిధేనుషు స్త్రియామ్ ద్వయోస్తురశ్చిదృగ్భాగ
 న్వర్గవజ్ర మ్ములోమను-ఇతిరత్నమాలా-అలఘుపదం అధిక చిహ్నం-
 అలఘు మహత్ పదం స్థానం యస్యనః అలఘుపదః సముద్రః-తస్య
 సుతేన విషవాచక శ్రీశబ్దేన ఆత్మజాయాః లక్ష్మీవాచక శ్రీశబ్దస్య
 వత్సం శ్రీవత్సమిత్యర్థః అథవత్ ఆసీత్-భక్తచాలః భక్తరక్షకః-స
 హరిః స విష్ణుః-దృఢతమభవికం స్థిరతమశుభం-మేమమ-నిత్యం సదా-
 క్రియాత్ కరోతు-సగ్ర రావృత్తమ్-ని॥ విశ్వమృగః కైటభజద్విధుః శ్రీ
 వత్సలాశ్వునః ఇత్యమరః-ని॥ శ్రీరేవరచనాశోభా సమృత్సరశ్శా
 భమ వాణీలక్ష్మీలవగ్నేషు విషే విలేవ్యే పృథగ్రిషు-ఇతిరత్నమాలా.

౨ శ్లో॥ చైత్రే కూజతి కశ్య కోకుహరణః పూర్ణేవిధౌ పూర్ణిమా

భూకా బద్ధసగేహనామ కిము కా నేశ్యాహరేర్భారికః

కం వోధాపిచ కామురారి దయితా సమ్బుద్ధిరీశద్విషః

కారోహదవరోహణాచ్చ కుశలై రేకం ద్వయోరుత్తరమ్.

చైత్రే కూజతి వసంత కాలే మధురం స్వనతి కః ఇతిప్రశ్నః-వికః

త్యుత్తరం- అక్షహరణః ఇంద్రియజయః-అక్షకుమారహస్తాన క-
 రిప్రశ్నః-అవరోహాత్ ప్రాతిలోమ్యాత్-కపి-ఇత్యుత్తరం-హనుమా
 త్యర్థః-విధాచంద్రే-పూర్ణేనతి పూర్ణిమాఖ్యాకా-ఇతి ప్రశ్నః-రాకా
 త్యుత్తరం-బద్ధనగేహనామ కిము-ఇతి ప్రశ్నః- ప్రాతిలోమ్యాత్
 గారా ఇత్యుత్తరం-హరే రిద్దిన్య-వేశ్యాకా-ఇతి ప్రశ్నః-రంభా ఇ
 త్యుత్తరం-భారికః భరిణశీలః-కం-వోధాపిచ-కం వహతీతి ప్రశ్నః-ప్రాతి
 లోమ్యాత్ భారిం ఇ త్యుత్తరం- మురారిదయితా పిష్టాపత్నీ-కా
 రితి ప్రశ్నః-రమా-ఇ త్యుత్తరం- ఈశద్విషః మన్తధన్య-సమ్బుద్ధిష్ట
 మ్బుధనా-కా ఇతి ప్రశ్నః-ప్రాతిలోమ్యాత్-మార ఇ త్యుత్తరం-
 రశతై ర్విచక్షతైః-ద్వయోర్వాక్యయోః-ఆరోహ దవరోహణాచ్చ
 లనులోమవిలోమాభ్యాం-ఏక ముత్తరం భవతీత్యర్థః-శార్దూలవిక్రీడి
 తం వృత్తమ్.

శ్లో. మహాభావే కాన్తా రిపునికరనాశే ప్రకలయన్

సదృశం రక్షాయాం మమ దిశతు కంసద్విష మః

సమం కుర్వన్ శమ్నాం భ్రువిగిరిజటాయాం శమగుణే

రుజానాశే కున్దం దశననిచయే శర్మ గిరిశః.

3

అః జన్మరహితః-గిరిశః శివః- మహాభావే మహాసత్త్వవిషయే-కం
 బ్రహ్మణం-సదృశం సమానం- ప్రకలయన్ స్రచయన్-కాన్తా కాన్తి
 విషయే- సత్ భం సత్త్వం-సమానం రచయన్-రిపునికరనాశే శత్రు
 సమూహసంహారవిషయే- విషం కాలకూటం-సదృశం కలయన్-ర
 క్షాయాం రక్షణవిషయే- కంసద్విషం కృష్ణం-సదృశం కలయన్-
 ద్రువి భ్రుసాన్దర్యవిషయే-శం ఇన్ద్రధనుః-సమం కుర్వన్-గిరి వాగ్విష
 యే-సాం అమృతం- సమం కుర్వన్-జటాయాం శమ్నాం సౌదామనీం
 సమం కుర్వన్-శమగుణే శాన్తిగుణే-కుం భువం-సమం కుర్వన్- రుజా
 నాశే లోగనాశవిషయే-చం ద్రావకం శిషధవిశేషం-సమం కుర్వన్-

దశనిచయ దస్త నావవపపయి-ఇంద్రం మోఖ్యం-సమం ఇంద్రం-స
 శర్మ సుఖం-దిశతు దదా త్విత్తర్థ- ని||కోబహూత్తానిలార్ధాగ్ని-
 సత్త్వోబమృత్-ఇతి- ఇ ప్రాయాం దేవపూజాయాం-శక్తాశోభా
 ణ్యయోః రమాయాం చాథ శంక్తిబే శాస్త్రే శ్రేయసి మజ్జరే
 శక్తాయుధేస్వరే- ఇతి హేమి-పాః పాతృదానయోః-స్త్రీలిక్ష్మేత్వ
 ధారాయాం సుధాయాం సమృతో చ పా-ఇతి-దం క్తిబే పానవై రా
 కశత్రే ప్షవలోకనే ధేన్వలిజ్జ న్వయం మూకే గృహీతే ద్రా
 శుచా-ఇతిచ నానారథత్నమాలాయాం-గోత్రా కుః పృథివీ పృథ్వీ
 త్యమరః-శిఖరిణీ వృత్తమ్. రసైరుద్రైశ్చిన్నా యనునసభాగోగ శ
 రిణీ-ఇతి తల్లక్షణాత్.

స మా ప్తః.

